

e succisivæ,
N O C A
RATVRA,
A N A L O G
shoviticæ, Rute
usaticæ lingvæ, cu
tica cognatio,
enditur.

8. SIMPOZIJ MLADIH SLAVISTOV

ZGODNJI NOVI VEK IN NJEGOVA DEDIŠČINA V SLOVANSKEM PROSTORU

TRST, 3.–4. 12. 2020

8. Simpozij mladih slavistov

**ZGODNJI NOVI VEK IN
NJEGOVA DEDIŠČINA V
SLOVANSKEM PROSTORU**

Zbornik prispevkov

Uredili:

Neža Kočnik, Lucija Mandić, Rok Mrvič

Študentska sekcija
Zveze društev Slavistično društvo Slovenije
Ljubljana 2020

8. Simpozij mladih slavistov / 8° Simposio dei giovani slavisti / 8th Symposium of Young Slavists
Philoslavica 2020

Zgodnji novi vek in njegova dediščina v slovanskom prostoru

(L'età moderna e la sua eredità nel mondo slavo / Early Modern Period and Its Legacy in the Slavic Lands)

Oddelek za pravo in prevajalstvo Univerze v Trstu / Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della Traduzione; Università degli Studi di Trieste / Department of Legal, Language, Interpreting and Translation Studies; University of Trieste

3.-4. december 2020 / 3-4 dicembre 2020 / 3.-4. December 2020

Organizacijski odbor / Comitato organizzatore / Organising Committee:

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Karin MARC BRATINA, Rok MRVIČ, Lidija REZONIČNIK

Zbornik prispevkov / Atti del convegno / Conference compendium

Uredništvo / Comitato editoriale / Editorial Board: Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ

Recenzentke in recenzenti / Revisori / Reviewers: Vanda BABIČ, Tatjana BALAŽIC BULC, Isidora BJELAKOVIČ, Aleksander BJELČEVIČ, Jadranka CERGOL, Januška GOSTENČNIK, Boža KRAKAR VOGL, Klemen LAH, Andreja LEGAN RAVNIKAR, Karin MARC BRATINA, Darja PAVLIČ, Urška PERENIČ, Mateja PEZDIRC BARTOL, Vesna PIASEVOLI, Ksenia SHAGAL, Petra STANKOVSKA

Tehnični urednik / Redazione tecnica / Technical editor: Rok MRVIČ

Oblikovanje ovtika / Immagine di copertina / Cover design: Lucija MANDIĆ

Jezikovni pregled / Consulenti linguistici / Language advisors: Neža KOČNIK (sln.), Marco DORIGO (ita.), Jonathan REBETZ (eng.)

Izdala in založila / Editore / Published by: Študentska sekcija Zveze društev Slavistično društvo Slovenije / Sezione Universitaria della Società Slovena di Slavistica / Student Section of the Association of Slavic Societies of Slovenia
Prva e-izdaja / Prima edizione digitale / First digital edition.

ISSN 2738-6236 (Philoslavica, 1).

Zbornik je objavljen na naslovu / Gli atti del convegno sono disponibili all'indirizzo /

The compendium is published at: <https://zdsds.si/tiski/izdaje-studentske-sekcije>.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva 4.0 Mednarodna licenca. /
Quest'opera è distribuita con Licenza Creative Commons Attribuzione 4.0 Internazionale. /
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID=52189443
ISBN 978-961-6715-37-9 (pdf)

KAZALO VSEBINE / INDICE / TABLE OF CONTENTS

UVOD / INTRODUZIONE / INTRODUCTION

Rok Mrvič

Uvodna beseda	5
---------------------	---

Karin Marc Bratina

Študij slovenščine na prevajalski fakulteti v Trstu	9
---	---

Vesna Piasevoli, Maja Vranješ

Poučavanje hrvatskog i srpskog jezika na Odsjeku za studije modernih jezika za prevoditelje u Trstu.....	15
--	----

JEZIK / LINGUA / LANGUAGE

Kateřina Davidová

Václav Jan Rosa and the First Dictionary Based On the Czech Language	21
--	----

Ксения Комарова

Соотношение артикла, кратких и полных форм прилагательных в словенском языке XVI в.	31
--	----

Marco Biasio

Where Grammar Meets Use: Towards the Normativization of Russian Future Participles (Or Perhaps Not?).....	45
---	----

Александра Цолић Јовановић

Синтакса инфинитива у Роману о Троји	59
--	----

Јована Стевановић

Српскословенске и српске народне морфолошке особине језика Софијског преписа Душановог законика.....	75
--	----

KULTURA IN LITERATURA / CULTURA E LETTERATURA / CULTURE AND LITERATURE

Jelena Marinkov

Intertekstualnost u kontekstu prve generacije dubrovačkih petrarkista.....	89
--	----

Дарко Илин

Хомосексуалност и обликовање лика Турчина у драми Трипче де Утолче Марина Држића	101
--	-----

Ana Kozić, Marija Sloboda

Serbian Cultural Legacy of the 18th Century: The Works of Zaharija Orfelin.....113

Jelena Šaković

Poslanice Petra I Petrovića Njegoša kao začetak prosvjetiteljske
riječi Crne Gore.....129

Тијана Копривица

Барокна инспирација у једној песми Раствка Петровића 141

DIDAKTIKA / DIDATTICA / DIDACTICS

Luka Kropivnik

Obdobje zgodnjega novega veka v učnem načrtu za slovenščino
v gimnaziji (2008).....157

TRST IN SLOVENCI / TRIESTE E GLI SLOVENI / TRIESTE AND SLOVENES

Marco Dorigo

I campi di concentramento italiani per civili jugoslavi da una prospettiva
sociolinguistica: il plurilinguismo e gli interpreti.....167

Urh Ferlež

Trst – okno v svet slovenskih pisateljev 181

Jasna Reščič

Slovenska založniška dejavnost v Italiji (2010–2019).....193

UVOD / INTRODUZIONE / INTRODUCTION

Dragi bralci in bralke,

3. in 4. decembra 2020 se je na spletu odvilo 8. zaporedno znanstveno srečanje Študentske sekcije Zveze društev Slavistično društvo Slovenije, rezultat skupnega dela pa je pred vami pregledno urejen kot 8. zbornik prispevkov. Vse, ki smo v minulih letih prispevali k organizaciji srečanj in pripravi zbornikov Študentske sekcije, nadvse veseli dejstvo, da nam je uspelo povečati zanimanje za sodelovanje, še naprej pa se trudimo širiti obseg programa in zbornika – število strani slednjega se je od prvega srečanja leta 2013 povečalo za več kot trikratnik. Leta priprav in razvejanega sodelovanja s strokovno in znanstveno javnostjo so prispevala k razvoju zaupanja, ki nam omogoča, da lahko vsako leto zagotovimo pravočasno kakovostno izvedbo recenzentskih postopkov, od 2019 naprej pa v skladu z naslovno temo tudi plenarna predavanja uveljavljenih raziskovalcev. Letos je ob obeleževanju petstoletnice rojstva Adama Bohoriča plenarno predavanje o slovničarjevem delu in življenju pripravil Kozma Ahačič, predstojnik Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša pri ZRC SAZU. Vsem recenzentom in recenzentkam, Karin Marc Bratina in tržaškim gostiteljem, ki so se na letošnji simpozij pripravljali kljub negotovim razmeram, in plenarnemu predavatelju Kozmi Ahačiču se zato ponovno prijazno zahvaljujemo za čas in izkazano podporo.

Prvič se je želja po tovrstnem znanstvenem srečanju v slovenskem univerzitetnem prostoru pojavila kmalu po vzpostavitvi Študentske sekcije, še posebej so nanjo opozarjali doktorski študenti in študentke, uresničena pa je bila pod vodstvom Maruške Agrež leta 2013 v Mestni hiši v Ljubljani kot Vseslovensko znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistično-slavističnih smeri. Leto kasneje je bil dogodek poimenovan PhiloSlovenica in nadgrajen v več pogledih (vzpostavljena je bila spletna stran, zbornik je dobil enotno podobo, narasel je njegov obseg ...), za kar je poskrbela Nina Ditmajer. Od leta 2015 do leta 2019 sta si glavnino organizacijskega bremena delili Lidija Rezoničnik in Nina Zavašnik, ki sta za namen priprave Mednarodnega znanstvenega srečanja mladih humanistov vzpostavili mrežo sodelovanja s slovenistikami v Novi Gorici (2015), Kopru (2016), Ljubljani (2017), Vidmu (2018) in Mariboru (2019) – v Ljubljani in Vidmu je znanstveno srečanje izjemoma potekalo v okviru programa Slovenskega slavističnega kongresa. Vse urednice, ki so v omenjenih letih odgovorno prevzеле zahtevno nalogu priprave in izvedbe študentskega srečanja in urejanja zbornika, so sproti postavljale nova merila, ki jih danes v pripravah prihodnjih srečanj po najboljših močeh upoštevamo in združujemo z željo po doseganju novih presežkov.

Kdor je od blizu spremljal delovanje Študentske sekcije v minulem desetletju, dobro ve, da zlasti logističnih preprek ni bilo malo – največjo težavo je predstavljalo zagotavljanje zadostnih finančnih sredstev in tehnične podpore za uspešno izdajo zbornikov, zaradi česar so ti izhajali z zamudo, dlje časa tudi ni bilo poskrbljeno za ustrezno spletno predstavitev objavljenih publikacij. Našteti dejavniki v omejenem obsegu še vedno postavljajo nove izzive Študentski sekciji in organizacijskemu odboru simpozija, a morebitne težave so v zadnjih dveh letih pomagali premagovati zlasti porast članstva sekcije, povečana podpora krovne ZDSDS in dialog s Študentskim svetom Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. ŠSFF je finančno podprl tisk več zbornikov, tudi tega.

Jeseni 2019 se je novi organizacijski in uredniški odbor po posvetu s predsedstvom ZDSDS odločil, da pred objavo vabila na 8. zaporedno srečanje vsebinski okvir s širšega humanističnega ponovno zameji na ožjega filološkega. Srečanje je zato prejelo krajše poimenovanje Simpozij mladih slavistov, ponovno pa smo se odločili za uvedbo enotnega poimenovanja za dogodek in knjižno zbirko po zgledu PhiloSlovenice iz leta 2014. Izglasovan je bil predlog PhiloSlavica, ki naj bi novo vsebinsko usmeritev najbolje odražal in po našem povpraševanju in vedenju nima obstoječega poimenovalnega ekvivalenta zunaj slovenskega jezikovnega prostora, zlasti v slovanskem prostoru, od koder vsako leto prejmemmo vsaj tretjino prijav na simpozij. Poleg grafičnih in tehničnih novosti¹ smo postavili nove smernice za nadaljevanje dela, ki temeljijo na upoštevanju izkušenj predhodnikov in bodo nam in nadaljnjam vodstvom sekcije poskušale zagotoviti celostno podporo pri doseganju osrednjih ciljev naših srečanj, ki ostajajo: promoviranje raziskovalnega dela mladih,² medgeneracijsko in mednarodno študentsko povezovanje, namenjeno pridobivanju novih poznanstev in izmenjavi mnenj, ter nadgradnja med študijem usvojenih veščin in znanja v obliki samostojnega raziskovalnega dela.

Navada je z uvodno besedo strnjeno napovedati vsebino zbornika, a tokrat naj del odmerjenega prostora služi tej kratki predstavitevi uvedenih sprememb ter pregledu doslej prehujene poti, po kateri bodo simpoziji Študentske sekcije odslej stopali pod novim imenom – o vsebini pa spregovorijo avtorji in avtorice besedil. Vabljeni k branju!

Rok Mrvič

---

¹ Nove tehnične smernice za urejanje prispevkov, sprejetih v recenzentskem postopku, smo v veliki meri povzeli po tehničnih smernicah Slavistične revije, ki prav tako izhaja pod okriljem ZDSDS in glede na vsebinsko sorodnost vključenih raziskovalnih področij predstavlja primeren model in zgled za pripravo strokovnih in znanstvenih besedil.

² Sprva so bila srečanja namenjena le doktorskim študentom in študentkam, kar je ob letošnji ponovni zožitvi tematskih področij na slavistična in slovenistična privedlo do zelo omejenega kroga zainteresiranih. PhiloSlavica sledi zdaj že uveljavljeni interni praksi, ki omogoča sodelovanje vsem študentom in študentkam, tudi na prvo- in drugostopenjskih študijskih programih, toda le če je med recenzentskim postopkom ugotovljeno, da oddani prispevek izpolnjuje vse kriterije za uvrstitev v program simpozija. Kriteriji so prilagojeni stopnji in letniku študija prijavljenih.

PREGLED ZBORNIKOV ZNANSTVENIH SREČANJ ŠTUDENTSKE SEKCIJE
(2013–2020)

Vseslovensko znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistično-slavističnih smeri

Ljubljana, 6. decembra 2013

Maruška AGREŽ (ur.), 2014: *Znanstveno srečanje doktorskih študentov*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

PhiloSlovenica
Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov
slovenistike in slavistike

Maribor, 21. novembra 2014

Nina DITMAJER (ur.), 2014: *Mednarodno znanstveno srečanje doktorskih študentov slovenistike in slavistike – PhiloSlovenica*. Ljubljana, Maribor: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija), Slavistično društvo Maribor.

Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov

Nova Gorica, 14. oktobra 2015

Rok ANDRES, Lidija REZONIČNIK, Megi ROŽIČ, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2016: *Slovanski jeziki na stičišču kultur*. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2015. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

Koper, 21. oktobra 2016

Alenka ČUŠ, Marcello POTOCCO, Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2018: *Družbeni in politični procesi v sodobnih slovanskih kulturah, jezikih in literaturah*. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2016. Koper: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

Ljubljana, 22. septembra 2017

Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Slovanski jeziki v šolstvu, znanosti, literaturi in kulturi*. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2017. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

Videm/Udine, 27.–28. septembra 2018

Lidija REZONIČNIK, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Slovani od preloma 19. in 20. stoletja do danes: jezikovne, zgodovinsko-politične spremembe in književni doprinos*. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2018. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

Maribor, 14. novembra 2019

Rok MRVIČ, Lidija REZONIČNIK, Branislava VIČAR, Nina ZAVAŠNIK (ur.), 2019: *Migracije v slovanskom prostoru v 20. in 21. stoletju*. Mednarodno znanstveno srečanje mladih humanistov 2019. Maribor: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija).

**Philoslavica
Simpozij mladih slavistov**

Trst/Trieste, 2.–3. decembra 2020

Neža KOČNIK, Lucija MANDIĆ, Rok MRVIČ (ur.), 2020: *Zgodnji novi vek in njegova dediščina v slovanskom prostoru*. 8. Simpozij mladih slavistov. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Študentska sekcija) (Philoslavica, 1).

Karin Marc Bratina

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani;

Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della Traduzione; Università degli Studi di Trieste / Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu

karin.marcbratina@ff.uni-lj.si

Študij slovenščine na prevajalski fakulteti v Trstu¹

V nadaljevanju predstavljam zgodovino študija slovenščine na šoli za moderne jezike Univerze v Trstu. Opozorila bom na pomembnejše dogodke, ki so zaznamovali fakulteto, v okviru teh pa bom poudarila zlasti mejnike, ki so pomembni za študij slovenščine na današnji Sekciji za jezikoslovne študije Oddelka za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu (SSLMIT IUSLIT UNITS). Pozornost bom namenila tudi metodam poučevanja in drugim aktivnostim, ki se jih udeležujejo študenti v zadnjem obdobju.

1 Ustanovitev

V Italiji delujeta dve prevajalski fakulteti, študij slovenščine pa je možen samo na tržaški. Korenine študija prevajanja in tolmačenja na Univerzi v Trstu segajo v leto 1953, ko je bila na tržaški ekonomski fakulteti podana pobuda za uvedbo študija modernih tujih jezikov za potrebe gospodarstva in trgovine ter industrije. Zaradi obmejne lege Trsta in sedežev pomembnih mednarodnih podjetij v mestu je predlog naletel na plodna tla.² Januarja 1954 je bil na ekonomski fakulteti ustanovljen Inštitut modernih tujih jezikov, v okviru katerega so organizirali triletne tečaje modernih tujih jezikov za prevajalce in konferenčne tolmače. Razvijali so predvsem kompetence s področja prevajanja tehničnih in znanstvenih besedil ter besedil s področja gospodarstva, industrije in trgovine. Že od samega začetka tuje jezike poučujejo njihovi materni govorci, ki so večinoma tudi profesionalni tolmači ali prevajalci. Študenti so morali opraviti sprejemni izpit, po dveh letih študija pa so prejeli potrdilo, ki jim je omogočilo vpis v tretji letnik, v katerem so

1 Prispevek je prenovljena različica prispevka Slovenščina na študiju prevajanja in tolmačenja v Trstu, objavljenega v Zborniku Slavističnega društva Slovenije *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm* (2018: 159–164) ter prispevka Slovenistika na Oddelku za pravne in jezikoslovne študije ter tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu v zborniku *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu* (2019: 71–73).

2 Leta 1953 govorimo o Svobodnem tržaškem ozemlju, ki je bilo razdeljeno na cono A in cono B. Cona A je zajemala Trst in okolico in je bila pod vojaško upravo britanskih zavezniških sil, cona B pa je obsegala obalni pas slovenske in hrvaške Istre do reke Mirne. S podpisom Londonskega sporazuma l. 1954 je cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

se specializirali za prevajalce oz. tolmače na različnih strokovnih področjih, tako da so svoje znanje poglabljali s študijem na drugih fakultetah Univerze v Trstu.

2 Od šole do fakultete

Predhodnica kasnejše fakultete, Visoka šola modernih jezikov za prevajalce in konferenčne tolmače (*Scuola Superiore di Lingue Moderne per Traduttori e Interpreti di Conferenze*), je bila formalno ustanovljena leta 1962, že leta 1961 pa se je s še sedmimi drugimi sorodnimi inštitucijami podpisala pod ustanovno listino svetovnega združenja fakultet za prevajalce in tolmače CIUTI.

Obdobje od leta 1962 do 1978, ko se je šola preimenovala v fakulteto, je pomembno tudi zaradi širjenja nabora tujih jezikov in možnosti vpisa na specializirani študij italijanščine za tuge študente oz. študij italijanščine kot tujega jezika. Poleg jezikoslovnih in specialističnih prevajalskih predmetov ter literature so v tem obdobju uvedli splošne družboslovne in humanistične predmete.³

Drugo obdobje študija prevajanja in tolmačenja v Trstu zaznamuje tudi uvedba študija slovenščine, ki se je zgodila v študijskem letu 1973/74. Prva profesorica slovenščine na šoli za moderne jezike v Trstu je bila grofica Janja Auersperg Novak, ki jo Slovenci v Italiji poznajo zlasti po mednarodni zgodovinsko-literarni nagradi (nagrada Auersperg/*Premio Auersperg*), ki je poimenovana po njej in njenem možu, grofu Emilu, podeljujejo pa jo za zasluge pri »tkanju kulturnih vezi« in jo prejme zaslužni zgodovinar ali raziskovalec književnosti v Furlaniji - Julijski krajini.⁴

S študijskim letom 1978/79 je šola postala fakulteta s 4-letnim študijskim programom. Visoka šola modernih jezikov za tolmače in prevajalce (*Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori*, SSLMIT), kot se je uradno imenovala, je bila enajst let edina fakulteta za prevajanje in tolmačenje v Italiji, še danes pa je edina, na kateri je mogoče študirati slovenščino. Študijski program je bil organiziran tako, da sta bili prvi dve leti skupni – izbiralo se je med dvema

---

3 Kot so politična geografija; jezik, civilizacija in ustanove prvega oz. drugega izbranega jezika; poslovno komuniciranje v italijanščini; poslovno komuniciranje v prvem oz. drugem izbranem jeziku; mednarodne organizacije idr.

4 Nagrada se na željo pokojne profesorice Auersberg podeljuje od leta 2013, grofičino pobudo pa je prevzela Patrizia Cutrupi. Prvi je nagrado prejel dr. Miha Preinfalk za delo *Plemiške rodbine na Slovenskem, 1. del*. Leta 2015 je bila nagrada podeljena aktualni senatorki v rimskem parlamentu dr. Tatjani Rojc za njeno monografijo ob stoletnici rojstva tržaškega pisatelja: *Tako sem živel: stoletje Borisa Pahorja*; knjiga je izšla v slovenščini in italijanščini. Leta 2016 je nagrada za publikacijo in film o Trstu dobila režiserka in založnica Elisabetta Sgarbi. Leta 2017 je nagrado prejel pisatelj Alojz Rebula, čigar roman *Kačja roža* je v italijanščino prevedla nekdanja študentka SSLMIT Alessandra Foraus, ki je na fakulteti tudi poučevala.

jezikoma, po zaključku pa so študenti prejeli neke vrste diplomo –, nato pa so v 3. letniku izbrali specializacijo v prevajanju ali tolmačenju.

To obdobje pa ni pomembno samo za zgodovino šole, pač pa predstavlja prelomnico tako za študij slovenščine kot tudi širše, za slovensko kulturo. V študijskem letu 1995/96 je bil namreč na pobudo prof. Marije Pirjevec, dolgoletne gonilne sile sekcije za slovenščino na tržaški prevajalski fakulteti, ustanovljen lektorat slovenskega jezika. Od takrat študij slovenščine znatno podpira Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik (CSDTJ), ki deluje v okviru Oddelka za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; študentom je med drugim prek pobud CSDTJ omogočeno pridobivanje pomembnih referenc zlasti s področja prevajanja že v času študija.⁵

V študijskem letu 1996/97 se je fakulteta preselila v tržaški Narodni dom, simbol slovenstva v nekdaj največjem slovenskem mestu.⁶ Po večkratnih selitvah je namreč Dežela Furlanija - Julijska krajina univerzi odstopila prav stavbo, ki danes tudi za večinsko prebivalstvo velja za steber večkulturnosti v mestu.

V študijskem letu 1998/99 se je bilo mogoče na fakulteto vpisati s slovenščino kot prvim jezikom, kar pomeni, da je bilo mogoče opravljati sprejemni izpit iz slovenščine. V istem študijskem letu je bil na pobudo in s sofinanciranjem Evropske

5 Omeniti velja kulturni projekt Svetovni dnevi, ki ga CSDTJ od leta 2004 organizira v okviru programa Slovenščina na tujih univerzah. Vsaki dve leti se v začetku decembra na slovenistikah po svetu odvijajo kulturnopromocijski dogodki za usposabljanje študentov na področju slovenistike, predvsem pa za promoviranje slovenske kulture v najširšem pomenu besede. Doslej so npr. študenti prevajali sodobno slovensko literaturo, podnapise k slovenskim filmom in dokumentarcem, v različnih jezikih je izšla kratka slovnična slovenskega jezika *Žepna slovenščina*, izdali smo antologijo odlomkov iz Cankarjevih del, ob 100-letnici ljubljanske univerze pa prevedli predstavljeno brošuro.

6 Tržaški Narodni dom (1904–1920) je delo arhitekta Maksa Fabianija. V drugi polovici 19. in v začetku 20. stol. je bil Trst vodilno pristanišče Habsburške monarhije, to obdobje pa sovpada tudi z vzponom mešanstva in narodnega gibanja tržaških Slovencev ter predstavlja njihov gospodarski preporod. Osrednjo vlogo pri tem je imelo politično društvo Edinost, ki je dalo pobudo za gradnjo večnamenske stavbe za združevanje tržaških Slovencev in drugih tržaških Slovancev, financirala pa jo je Tržaška hranilnica in posojilnica. V tem kulturnem in političnem središču tržaških Slovencev so imeli sedež številna slovenska in slovanska društva, kulturne, športne, gospodarske in politične ustanove, v njem so bili restavraciji, kavarina in hotel Balkan ter celo gledališče, telovadnica, tiskarna in banka. Stavba je bila zaradi svoje modernosti – v njej je bil namreč tudi prvi kinematograf v mestu, hotelske sobe pa so razpolagale tudi s kopalnicami, kar je bila tedaj celo v Evropi prava redkost – trn v peti italijanskih nacionalističnih skrajnežev, ki so 13. julija 1920 podtaknili požar in povzročili požig večjega dela kulturne dediščine tržaških Slovencev (prim. roman Borisa Pahorja *Grmada v pristanu*). Leta 1924 je bila Tržaška hranilnica in posojilnica prisiljena stavbo prodati, v njej so nato uredili hotel Regina. Leta 1976 je zgradbo odkupila Dežela Furlanija - Julijska krajina, leta 1997 pa se je vanjo vselila prevajalska fakulteta. Letos smo obeležili 100-letnico požiga Narodnega doma in ob tej priložnosti je bil v skladu z začitnim zakonom za slovensko manjšino 38/2001 »steber slovenske kulture, gospodarstva in športa« simbolično vrnjen slovenski narodni skupnosti. Ko bo tržaška univerza za prevajalsko fakulteto našla primerne prostore, se bodo v njem ponovno naselile slovenske kulturne in znanstvene inštitucije. Od leta 2004 je bilo v njem slovensko informacijsko središče, konferenčna in razstavna dvorana od leta 2006 do 2013, ko pa se je v te pritlične prostore preselil Oddelek za mlade bralce NŠK. Ob 110-letnici stavbe je Slovenski klub v pritličju odprl stalno razstavo o Narodnem domu v slovenskem, italijanskem in angleškem jeziku (več o tem v: www.narodnidom.eu).

komisije razpisani tudi specialistični študij tolmačenja za slovenščino, češčino in poljščino (*Corso di Perfezionamento in Interpretazione in Lingua Slovena, Cecca e Pollacca*), nanj pa so se lahko vpisali študenti, katerih materni jezik je bila slovenščina, češčina ali poljščina, obenem pa so morali odlično obvladati italijanščino in enega ali več drugih evropskih jezikov. V okviru enoletne specializacije so študenti izpopolnjevali veščine simultanega in konsekutivnega tolmačenja.

3 Bolonjska reforma

Od študijskega leta 2001/2002 je študij organiziran po bolonjskem programu 3 + 2. Tako na 1. (program *medjezikovno posredovanje* in program *medjezikovno posredovanje za pravnike*) kot na 2. stopnji (program *specializirano prevajanje in konferenčno tolmačenje*) je za vpis treba opraviti sprejemni izpit.⁷ Sprva je bilo mogoče izbirati med dvema učnima programoma, in sicer za materni jezik italijanščino ali za tuji jezik kot materni, v okviru teh pa je bilo treba izbrati vsaj dva tuja jezika. Danes je študij namenjen samo študentom maternim govorcem italijanščine, ki pa morajo izbrati tri tuje jezike (od študijskega leta 2007/2008). V študijskem letu 2008/2009 sta bila študij tujega jezika in študij prevajanja v tujem jeziku združena v en sam modul (*Lingua e traduzione L1/L2/L3/Jezik in prevajanje J1/J2/J3*) zaradi zmanjšanja skupnega števila vseh izpitov na največ 20. Slovenščina je v zadnjih letih na fakulteti uradno tretji jezik, a se z dodatnimi dejavnostmi in izobraževanjem trudimo, da dosegamo število ur, kot so predvidene za J1/J2. Kljub temu da študenti za to ne prejmejo dodatnih kreditnih točk, zanimanje za študij slovenščino ostaja, o čemer priča solidno število diplomskeih del (študij slovenščine je namreč na obeh stopnjah organiziran tudi kot diplomski študij).

Metode dela so v grobem zasnovane za dve različni skupini študentov: za materne govorce slovenščine in za materne govorce italijanščine; v zadnjem času namreč slovenščino izbere vse več študentov, ki prihajajo iz drugih italijanskih dežel, slovenščino pa študirajo kot drugi ali tuji jezik, pogosto kot začetniki. Ko se za študij slovenščine odločijo drugi profili študentov (materni govorci slovenščine iz Italije oz. materni govorci italijanščine iz Slovenije in Hrvaške), se prilagodimo njihovim potrebam in željam ter jezikovnemu predznanju, tako da na začetku oblikujemo dodatne skupine, ki jih proti koncu študijskega leta, ko se znanje

---

7 Za vpis na 1. stopnjo morajo študenti dokazati znanje na ravni B2 *Skupnega evropskega jezikovnega okvira*, in sicer iz angleščine, nemščine, francoščine ali španščine, ki je nato njihov 1. jezik študija; na 2. pa lahko izbirajo med vsemi jeziki, ki se poučujejo na fakulteti.

slovenščine nekoliko izenači, združujemo z namenom spoznavanja interferenc med slovenščino in italijanščino na dveh jezikovno mešanih območjih. Slovenski jezik, kot ga govori slovenska manjšina v Italiji, se namreč od standardne slovenščine razlikuje po obsegu interferenc iz sistema italijanskega jezika. Podobno je s študenti, ki so po narodnosti Italijani, živijo pa na območju slovenske ali hrvaške Istre; pri njihovi italijanščini je zaznati precejšnjo mero interferenc iz teh dveh slovanskih jezikov. Pri predmetu Slovenski jezik in prevajanje zato veliko pozornost namenjamo podobnostim in razlikam med sistemoma slovenskega oz. italijanskega jezika in opozarjam na interference, do katerih prihaja v znanju slovenščine oz. italijanščine naših študentov, s tem pa se dotikamo kontrastivno-slovnične tematike.

Poleg obveznih predavanj se študenti udeležujejo tudi gostujočih. Na fakulteto vabimo ugledne slovenske jezikoslovce in literarne zgodovinarje, prevodoslovce ter profesionalne prevajalce in tolmače. Fakulteta financira tudi 15-urna izpopolnjevanja s področja prevajanja in tolmačenja; pri organizaciji teh delavnic skrbi smo za uravnoteženost, tako da se vsako leto posvetimo različnim vrstam besedil.

Študij slovenščine na prevajalski fakulteti v Trstu poteka tudi zunaj univerzitetnih predavalnic. Študenti slovenski jezik, literaturo in kulturo izpopolnjujejo na praksi v slovenskih kulturnih inštitucijah v mestu in celotni Furlaniji - Julijski krajini (NŠK, založbi Mladika in ZTT, SSG, SLORI, SKD Planika idr.), s čimer so jim omogočeni prvi koraki na trg dela, ter ob aktivni udeležbi na kulturnih dogodkih (npr. prevajanja ob literarnih srečanjih s slovenskimi književniki). Vsako leto študentom omogočimo tudi neposredni stik s slovenskim jezikom, literaturo in kulturo, in sicer z organizacijo ekskurzij ali z udeležbo na SSJLK.

Za intenzivnejši razvoj študija slovenščine na IUSLIT si prizadevamo tudi v mednarodni smeri: s Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani namreč oblikujemo skupni študij, dvojno diplomo 1. stopnje iz prevajanja za jezikovni par slovenščina-italijanščina, ki bo, upajmo, razpisana že v naslednjem študijskem letu.

VIRI IN LITERATURA

Nagrada Auersberg. Mangialibri. Na spletu.

Dr. Miha Preinfalk prejel zgodovinsko-literarno nagrado grofa Emila in grofice Janje Auer-sperg. Novice. ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa. Na spletu.

Za tkanje kulturnih vezi. Novi glas. Na spletu.

Narodni dom. Na spletu.

Mojca NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Simona KRANJC, Mateja LUTAR (ur.), 2019: *Slovenščina in slovenistike na univerzah po svetu: Svetovni dnevi slovenske znanosti in umetnosti – ob 100-letnici Univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Na spletu.

Federica SCARPA, 2009: *Trentennale della S.S.L.M.I.T. di Trieste. 1978-2008*. Trst: EUT. Na spletu.

Scuola Superiore di Lingue Moderne per Interpreti e traduttori: 1962-1982. Trst: Grafiche Nuova Del Bianco, 1982. Na spletu.

Slovenščina na tujih univerzah. Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. Na spletu.

Arhiv tajništva SSLMIT: Zapisniki s fakultetnih svetov.

Andreja ŽELE, Matej ŠEKLI (ur.), 2018: *Slovenistika in slavistika v zamejstvu – Videm. Slovenski slavistični kongres 2018*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije (Zbornik Slavističnega društva Slovenije, 28).

Vesna Piasevoli

Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della Traduzione; Università degli Studi di Trieste / Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu
pvesna@units.it

Maja Vranješ

Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della Traduzione; Università degli Studi di Trieste / Oddelek za pravne in jezikoslovne študije, tolmačenje in prevajanje Univerze v Trstu
majavranjes2002@yahoo.it

Poučavanje hrvatskog i srpskog jezika na Odsjeku za studije modernih jezika za prevoditelje u Trstu

Na Odsjeku za studije modernih jezika za prevoditelje u Trstu, hrvatski se jezik poučava zajedno sa srpskim, kako je uostalom praksa na svim talijanskim i većini europskih sveučilišta. Taj naziv ne odgovara ni nazivima ni učenjima u Hrvatskoj i u Srbiji. Osim tih dvaju standarnih jezika danas imamo još bosanski/bošnjački i crnogorski. Profesori nastoje predavanjima i prevođenjem pokriti cijelo područje četiriju država jer je i sastav studenata raznolik, tj. uz najbrojnije Talijane koji studiraju hrvatski i srpski kao drugi (odnosno treći) i strani jezik, tu su i studenti „madre lingua“ iz svih četiriju zemalja. Unatoč malobrojnosti profesora, tj. zaposlen je samo lektor i dva profesora na ugovor, tridesetak studenata redovito pohađa petogodišnji studij i postiže zavidne rezultate.

1. Uvod

Hrvatski i srpski jezik poučavaju se od samih početaka na ovom fakultetu. O tome bi nam mogla pripovijedati i održati simpozij prof. Ljiljana Avirović, naša poznata prevoditeljica koja je ispratila naraštaje prevoditelja i tumača, i za EU, a kojoj ovom prilikom zahvaljujemo na ustrajnom radu i zalaganju za opstanak naše katedre.

Slijedeći zadani temu, osvrnut ćemo se kratko na aktualnu situaciju, dakle od početka ovog tisućljeća do sada.

Trenutno je na katedri jedini stalni zaposlenik lektor, dr.sc. Vesna Piasevoli, a kolegije iz prevođenja drže profesorica Ljiljana Avirović i profesorica Maja Vranješ, kao ugovorni djelatnici.

Zbog relativno malog broja studenata i iz ekonomskih razloga, prije četiri godine s drugoga smo jezika prebačeni na treći, što u praksi znači smanjenje broja kolegija i broja sati.

2. O nazivu jezika

Kao i na većini europskih, i na talijanskim se sveučilištima hrvatski poučava zajedno sa srpskim najčešće pod nazivom „srpski i hrvatski“ ili po staroj nominaciji „srpsko-hrvatski“. O tome smo detaljno pisale navodeći sva sveučilišta i nazine u Italiji u članku *La didattica del croato e del serbo nella Sezione di Studi di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori dell'Università di Trieste*, 2014.

Zapravo danas, slijedom političkih promjena, ne možemo govoriti samo o hrvatskom i srpskom, već i bosanskom/bošnjačkom i crnogorskom jeziku.

Ta se četiri standardna jezika mogu promatrati kao jezici blizanci kako je još 1971. prof. Dalibor Brozović nazvao hrvatski i srpski, a koji imaju svoje fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke razlike.

Prema učenju prof. Josipa Silića polazimo od razlike jezika kao sustava i jezika kao standarda. Najkraće rečeno, sustav/sistem je lingvistička kategorija, a standard sociolingvistička. Lingvističke su zakonitosti isključivo jezične, a sociolingvističke, i jezične i društvene. Jezik kao standard uključuje kulturu, književnost, civilizaciju, politiku, vjeru, naciju, a jezik kao sustav samo lingvističke, strogo znanstvene elemente. Kada govorimo o sustavu, mislimo na zajedničku bazu svih četiriju standarda, a to je štokavsko narječe.

Ostala dva narječja, čakavsko i kajkavsko, isključivo su hrvatska.

Prema izlaganju prof. Lade Badurine, danas postoje dva konfrontirana stajališta: riječ je o genetski srodnim, ali autonomnim standardnim jezicima, s visokim stupnjem razumljivosti, a koji su oformljeni u različitim povijesnim okolnostima i nacionalnim zajednicama što ih čini zasebnim jezicima

rijec je o jednom zajedničkom standardnom jeziku koji se najčešće naziva srpskohrvatskim, a njegova je značajka policentričnost; taj se jezik ostvaruje u više nacionalnih varijanata – u srpskoj, hrvatskoj, bosanskoj/bošnjačkoj i crnogorskoj

Prvo stajalište zastupa većina hrvatskih jezikoslovaca pozivajući se na prirodno pravo svakoga naroda da naziva svoj jezik kako želi te rado ističu upravo razlike među tim standardnim jezicima. Drugo se pak stajalište, karakteristično za dobar

dio stranih slavista kao i veći dio srpskih jezikoslovaca, a zastupa ga i hrvatska jezikoslovka Snježana Kordić, temelji na nepobitnoj činjenici međusobnog razumijevanja među govornicima različitih idioma.

3. Hrvatski i srpski jezik na Odsjeku za studije modernih jezika za prevoditelje (SSLMIT)

Na ovome se dakle fakultetu poučava hrvatski jezik i njegov odnos ponajprije prema srpskom, a onda i prema bosanskom/bošnjačkom i crnogorskom. Kao i na drugim katedrama ili lektoratima u inozemstvu, izbor standarda koji će prevladati, ovisi o podrijetlu i mjestu obrazovanja lektora, odnosno profesora.

Uz učenje hrvatskoga standarda, studenti se na starijim godinama upoznaju i sa srpskim standardnim, govornim jezikom, budući da su kod nas profesori na dodiplomskom studiju, hrvatskog materinskog jezika, a na magisteriju predaje i profesorica srpskoga jezika.

U Hrvatskoj, kao i Srbiji i Bosni i Hercegovini rabi se zaseban termin za jezik, a isto je danas i u Crnoj Gori. Postoje posebne gramatike, rječnici i pravopisi, jezik se službeno zove po narodu, odnosno državi.

Mladi naraštaji studenata iz matičnih zemalja čude se nazivu na našem fakultetu, Talijanima je malo što jasno, tako da je na početku svake prve godine neophodno održati nekoliko uvodnih predavanja potaknutih upravo pitanjem naziva jezika (koji je oduvijek bio političko pitanje); zatim se prisjetimo malo povijesti, bar od Prvoga svjetskog rata, stvaranja dviju Jugoslavija, njezina raspada i položaja jezika u to vrijeme.

3.1. Broj studenata

Broj je studenata podjednak od 2000. na ovamo. Riječ je o njih tridesetak na svih pet, odnosno prije, na četiri godine studija. Gotovo u pravilu imamo na početku prve godine petnaestak studenata, a kasnijih godina broj opada. Isto vrijedi i sada. Na drugoj imamo šest redovnih studenata, na trećoj četiri, a na magistarskom studiju nažalost ove godine nije upisana prva dok na drugoj godini imamo dvije studentice.

Što se tiče odnosa studenata Talijani i izvorni govornici („madre lingua“), 2002., bilo je otprilike 70 posto studenata iz Hrvatske i Srbije, a 30 posto Talijana. Ugovorni profesori hrvatskoga jezika bili su uglavnom s Filozofskoga fakulteta u

Rijeci do 2008. g. kada se već struktura potpuno promijenila i otada prevladava učenje hrvatskog i srpskog kao stranog jezika jer imamo devedeset posto studenata stranaca, tj. najviše Talijana.

Kako smo iznijele u spomenutom članku, prije desetak godine imali smo: a) studente početnike, b) studente izvorne govornike (BiH, Hrvatska, Crna Gora i Srbija te c) Slovence, Makedonce, Poljake, Slovake i Albance s Kosova/Kosovare koji govore srpski.

Zadnjih godina u malom broju stižu i studenti rođeni ili odrasli u Italiji koji govore svoj materinski jezik bilo hrvatski bilo srpski, ali žele pohađati nastavu s početnicima kako bi naučili standardni jezik zemlje svojega podrijetla.

Prema mogućnostima, svake druge godine organiziramo studijsko putovanju u Hrvatsku uz pomoć fondova fakulteta ili sami. Bili smo dva puta u Istri putevima hrvatskih glagoljaša i u Zagrebu u posjet HAZU i Bašćanskoj ploči. Osim toga, 2014. je organizirano i jedno studijsko putovanje u Beograd, pod pokroviteljstvom fakulteta.

3.2. Suradnja s hrvatskim i srpskim sveučilištima i institucijama, Erasmus razmjena

S Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta RH započeli smo suradnju koja se tiče dodjele stipendija, još 2004. prvo sa Zagrebačkom slavističkom školom u Dubrovniku, a onda smo od 2007. počeli dobivati i stipendije za semestralni boravak u Zagrebu u studentskom domu i pohađanje nastave na Croaticum Filozofskoga fakulteta. Te stipendije još uvijek postoje i uglavnom se izborimo za jednu po semestru.

Od ulaska u EU 2013. počinje Erasmus te se potpisuju sporazumi o suradnji sa Sveučilištima u Zagrebu, Splitu, Rijeci i Zadru.

Naši studenti nakon završene druge godine dodiplomskog studija, imaju mogućnost jednosemestralnog boravka i usavršavanje jezika na tim fakultetima. Najčešće odlaze u Zagreb na Filozofski fakultet (Croaticum) kamo mogu ići dva studenta, potom u Split i Rijeku po jedan na semestar. Na inicijalnom testu Croaticuma u Zagrebu, najčešća je razina pismenog dijela B 2. Studenti ipak upišu isti stupanj radi govornog jezika i svi kad se vrate, s nama govore hrvatski i izaberu za diplomski rad temu vezanu za Hrvatsku ili Srbiju.

Nakon 2014. uspostavljena je suradnja i sa Centrom za srpski kao strani jezik u

Beogradu i već su nekoliko godina za redom naši studenti sudjelovali na *Letnjoj školi srpskog jezika* pod pokroviteljstvom Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. U dva su navrata također zahvaljujući stipendiji, gostovali u Valjevu u okviru *Letnje škole srpskog jezika i kulture*.

Dolaznih studenta zadnjih godina imamo najviše s filozofskih fakulteta, iz Splita, potom i iz Zadra, a imali smo i studente s Hrvatskih studija u Zagrebu. Ove godine je bio predviđen i početak suradnje s Filološkim fakultetom u Beogradu i pokretanje razmjene u okviru europskog programa SEA, ali je nažalost sve to obustavljeno zbog trenutne krize vezane za Covid-19.

Također postoji mogućnost upisa na diplomski studij nakon trogodišnjeg studija u Hrvatskoj ili Srbiji pa imamo i studenata iz Zagreba i Beograda koji upisu magisterij kod nas. Imali smo i dva obrnutu slučaja na koja smo posebno ponosni, jednu studenticu Talijanku koja se upisala na kroatistiku Filozofskoga u Zagrebu i jednoga studenta koji je magistrirao na Filozofskom u Splitu.

Što se tiče razmjene profesora preko Erasmusa, ne postoji kontinuitet, nego pojedinačne inicijative koje mi uvijek rado prihvaćamo. Možemo istaknuti pozitivno iskustvo s profesoricom Sašom Potočnjak i prof. Marinkom Lazarichem iz Rijeke prije nekoliko godina.

Pokušali smo i sa studentskom praksom preko Erasmusa kako bismo „pojačali“ govorne vježbe. Godine 2012. bila je jedna studentica s kroatistike Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, što se pokazalo vrlo uspješnim, ali se na tome zaustavilo. Naših je dvoje studenata iz Trsta iste godine stažiralo na talijanistici.

Godine 2017./2018. nakon studentske razmjene s Filozofskim iz Splita, kod nas su ponovno boravile, ali u ulozi predavača u sklopu Erasmus prakse, dvije studentice, svaka po jedan semestar i to je bilo vrlo pozitivno iskustvo s obje strane.

U svibnju 2019. ugostili smo studente i profesore Sveučilišta u Zadru s Odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja, te smo imali priliku poslušati dva iznimno zanimljiva predavanja: izv. prof. dr. sc. Ivica Vigato: Glagoljski spomenici zadarskoga kraja i prof. dr. sc Robert Bacalja: Kultura Zadra u 19. stoljeću.

3.3. Rezultati

Uz svu složenost našega posla ne štedeći svoje slobodno vrijeme i koristeći prednosti koje pruža rad s malim skupinama, pogotovo na starijim godinama, uz veliki trud i zanimanje studenata, možemo biti zadovoljni s postignutim rezultatima.

Slijede neke od tema diplomskih radova na koje su naši studenti jako ponosni. Riječ je o vrlo kvalitetnim radovima i prijevodima za koje bi bilo lijepo da se objave:

prijevodi na talijanski velikog broja romana iz hrvatske i srpske suvremene književnosti, napose djeće; prijevodi romana suvremene talijanske književnosti na hrvatski i srpski; prijevodi eseja i memoara iz ratne i poslijeratne stvarnosti; o ulozi prevoditelja u ratu; prijevodi stručnih članaka jezikoslovca Radoslava Katičića i stranih lingvista iz časopisa Kroatalogija; radovi o dijalektima u Istri; rječnik i uporaba najčešćih glagola i njihovih vidskih parnjaka napisano na talijanskom; „otkriće“ moliških Hrvata i prijevod jednoga moliškog pjesnika na suvremenim hrvatskim jezicima; prijevodi poezije na hrvatski i na talijanski, prijevodi turističkih vodiča, priručnika o floretu, prijevod internetske stranice Sveučilišta u Trstu na hrvatski jezik, prijevodi filmova, odnosno titlova...

prijevod brošure o hidroavionu „Portfolio Trst – Zadar“ za Hrvatsku zajednicu 2016.

suradnja s časopisom Edinost: uredili smo, napisali i preveli na oba jezika zadnji broj 2018. kao predstavnici hrvatskoga jezika u Trstu

IZVORI I LITERATURA

- Lada BADURINA, 2014: Standardizacija ili restandardizacija hrvatskoga jezika u 90-im godinama 20. stoljeća. *Zbornik radova 43. seminara Zagrebačke slavističke škole*.
- Lada BADURINA, Ivo PRANJKOVIĆ, Josip SILIĆ (ur.), 2009: *Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Zagreb: Disput.
- Vesna PIASEVOLI, Maja VRANJEŠ, 2014: *La didattica del croato e del serbo nella Sezione di Studi di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori dell'Università di Trieste*. Quaderni CIRD N. 9.
- Josip SILIĆ, 2006: *Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika*. Zagreb: Disput.

JEZIK / LINGUA / LANGUAGE

Kateřina Davidová Masarykova univerzita v Brně / Masarykova univerza v Brnu
420844@mail.muni.cz

Václav Jan Rosa and the First Dictionary Based On the Czech Language

Václav Jan Rosa was a significant Czech grammarian and lexicographer of the 17th century. In this paper, we will focus on his dictionary the *Thesaurus linguae bohemicae*, which was the first dictionary to be based primarily on the Czech language, i.e. the lexemes and definitions are in Czech, while other languages have only a supportive function. Without knowing modern lexicographical methods, Rosa managed to provide all the information we can find in modern dictionaries, and he influenced a lot of other lexicographical works. Finally, we will have a look at how he linked his dictionary to his grammar, *Čechořečnost*, and used the linguistic material therefrom.

Keywords: Václav Jan Rosa, lexicography, Czech dictionary, *Thesaurus linguae bohemicae*, microstructure

Václav Jan Rosa a první slovník založený na českém jazyce

Václav Jan Rosa byl významný český gramatik a lexikograf 17. století. V tomto příspěvku se zaměříme především na jeho slovník *Thesaurus Linguae Bohemicae*, který byl prvním slovníkem založeným na češtině, tj. lexémy a definice jsou v češtině a další jazyky mají jen podpůrnou funkci. Bez znalostí moderních lexikografických metod Rosa poskytuje veškeré informace, které lze nalézt i v moderních slovnících a ovlivnil mnoho dalších lexikografických prací. Nakonec se podíváme na způsob, jakým Rosa propojil svůj slovník a svou gramatiku Čechořečnost a použil informace v ní obsažené.

Klíčová slova: Václav Jan Rosa, lexikografie, český slovník, *Thesaurus linguae bohemicae*, mikrostruktura

Václav Jan Rosa was a significant Czech grammarian and lexicographer of the 17th century. However, it was not until lately that his work has received linguistic attention, especially his grammar book *Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae* (e.g. Koupil 2015). His lexicographical work the *Thesaurus linguae bohemicae* was accused of linguistic purism (the creation of new words), and

it was claimed that there is a connection with the unpreserved *Thesaurus* by Jan Amos Komenský. This connection cannot be confirmed since Komenský's work burnt down in Leszno before it was finished. It is also challenged by the time of the work's creation, since the 17th century was long considered a time of language decline, as will be further explained below. The aim of this paper is to introduce the reader to the *Thesaurus*, to Rosa's lexicographical method used therein, and to its influence on other dictionaries.

The importance of Rosa's *Thesaurus* is mostly in that it is the first dictionary based primarily on the Czech language and that it uses nesting as a lexicographical method. When processing the word entries, Rosa used his other work, a grammar book *Čechořečnost* (Fintesová 2018), as a reference, and he created a lexicographical method that will be investigated in more detail throughout this paper. We will particularly investigate 1) the type of information Rosa added to individual entries (we will do this with illustrative examples from the *Thesaurus*), 2) the lexicographical method Rosa used, and 3) the basis for this method established in *Čechořečnost*.

The *Thesaurus* was never published in print, but it is preserved in three manuscripts. The first one is Rosa's own manuscript, now deposited in the library of the Czech National Museum; the second one is a handwritten copy by František Kozury from the end of the 18th century, now deposited at the State Scientific Library in Prague; and the third one is a handwritten copy by Jan Neuberk from the first half of the 19th century, which is deposited in the National Library in Prague (Hladká 2007: 175). The last of the mentioned manuscripts was used as the source for the electronic version of the dictionary (Rosa 2008). In this paper, we used this electronic version as reference.

Before we investigate the dictionary itself, I would like to introduce its author, Václav Jan Rosa. As was mentioned above, he lived in the 17th century and was a significant Czech grammarian and lexicographer. He was probably born in 1620, in the year of the Battle of White Mountain. The result of this battle was a great emigration of Czech protestants to countries where their religion would be tolerated. Thus, this period was for a long time, and sometimes still is, called “the dark age”. Only in recent years has serious research (i.e. without prejudices) into this era been done. This is mainly due to the fact that the Czech language was considered to be in decline at that period. Although it is true that German became a more prominent language at that time, Czech was still a living language and was widely spoken among the majority of the population. Since German and Latin were the languages of the educated and higher-class members of the population, literature was

written in those languages as well, which created the impression of the decline of Czech literature and the Czech language as such. But Czech was still the language of popular literature, such as entertainment literature, manuals, broadside ballads, and religious texts. Czech was also a subject of research, as many grammar books appeared in that period, one of them being Rosa's *Čechořečnost*. Rosa studied philosophy and law at the university in Prague, and he had a successful carrier at one of the courts. This resulted in his having enough money to enable the publication of his books. Two poems and one grammar book are known to have been published at that time. Rosa had connections to Tomáš Pešina, Bohuslav Balbín, and other educated people interested in Czech culture, with whom he could discuss his findings about the Czech language. He summed up these findings in his grammar book *Čechořečnost*.¹

Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae was published in 1672. It is written mostly in Latin, but there are also lots of examples in Czech. It has four parts: Orthography, Morphology, Syntax, and Prosody. As *Čechořečnost* will not be investigated in detail in this paper, we can refer those interested to the Latin version available online (1672) and to the English translation edited by Betts, Marvan, and Winter (1991). Rosa created a new linguistic terminology in his grammar, some of which is still used today. His idea was to complement the grammar with a dictionary. Thus, probably at the same time he was working on his grammar, he was writing a dictionary as well. The dictionary was called *Thesaurus linguae bohemicae*, but it was unfortunately never published.

The *Thesaurus* itself is based on Czech, meaning that both the words listed and the definitions are in Czech. Thus, Rosa's *Thesaurus* is a unique work worth further exploration. Although there existed some great lexicographical works before, e.g. dictionaries by Daniel Adam of Veleslavín, they were still closely connected to and dependent on foreign-language dictionaries, in particular, multilingual dictionari- es. The *Thesaurus* is not only the first Czech dictionary to be based primarily on Czech, but also the first Czech dictionary based on nesting, which means that the lexemes are grouped according to derivational relations. This proves that Rosa had developed a highly sophisticated lexicographical method. To support the information in the dictionary and provide the potential user with additional information, the *Thesaurus* is closely connected to the grammar *Čechořečnost* by direct references to chapters or pages. Rosa's detailed work seen in the *Thesaurus* was already appreciated by Josef Dobrovský and Josef Jungmann, lexicographers of the

---

1 For Rosa's biography and bibliography see Opelik (2000: 1273–1274).

Czech National Revival who used some of Rosa's entries in their own dictionaries or used the *Thesaurus* as a source for examples in context (see, for example, *Břidký* in *Slovník česko-německý* (Jungmann 1835: 183). Overall, I will claim in this paper that Rosa's dictionary from the 17th century is not so far from modern dictionaries when it comes to the range of information one can find therein.

The question is thus what we can find inside the *Thesaurus*. To answer this question, let us start with some basic information. The *Thesaurus* consists of entries in Czech in alphabetical order. The letter M and part of the letter N is missing; they were probably lost before the copies that are now available were made. The entries include all parts of speech from the modern point of view, but it must be remembered that Rosa did not know the classification we know today. The micro-structure of individual entries is quite similar to that of modern dictionaries. The term *microstructure* relates to the information about the entry and its forms. This information helps the user of the dictionary to acquire a better understanding of the word. To better illustrate what is meant by microstructure, here is an example of modern microstructure: an entry from *Lexico* – an English dictionary made by Oxford University Press that is widely known to the public (the entry was modified to save space, but the reader can refer to the online version of the dictionary).

Bread **NOUN** *mass noun* **1** Food made of flour, water, and yeast mixed together and baked. '*a loaf of bread*' as modifier '*a bread roll*' *count noun* '*Italian breads*' **2** *informal* Money. '*I hate doing this, but I need the bread*' **Synonyms** **cash**, hard cash, ready money **VERB** [**WITH OBJECT**] Coat (food) with breadcrumbs before cooking. **Phrases** be the best (or greatest) thing since sliced bread **Origin** Old English brēad, of Germanic origin; related to Dutch brood and German Brot. /bred/ (*Lexico* 2020, shortened)

The information in every dictionary entry follows a strict order. As can be seen, the entry includes the classification of the part of speech, the definition of meaning, stylistic information, examples of usage, and synonyms. It also provides information on valence, phraseology, etymology, and pronunciation. As will be discussed below, Rosa's dictionary includes the same range of information and although it was written in the 17th century, its microstructure resembles the micro-structure of modern explanatory dictionaries.

For example, with noun entries, Rosa lists variants in pronunciation or graphic form, grammatical information, information about the origin and meaning of words, sometimes even stylistic information. Equivalents in other languages and examples of use can be found as well. Some entries include notes to specify some of the provided information or to add other facts about the entry.

To compare with the microstructure of the modern dictionary, have a look at the example of *Bread* from Rosa's *Thesaurus*.

Chléb, l. chlýb, g. m. in Genit, chleba, chlýba. ab Hebr. חַלְבָּה, panis, Brodt. Adag. Vmj wjc než chleb, gjsti. Nota in chléb accentus ex é, potest etiam abjici. Ani kusu Su-chého chleba, chleb domácy. (t. doma pečený) panis domesticus, hauß Brodt. režný chleb, panis oliraceus, secalitus, farragineus, Rockenbrodt. čelednj chleb, panis pro familia, panis acerosus, Schwartzbrodt.

There is a possible orthography/pronunciation variety (the equivalent in *Lexico* would be the difference between US and British English, as in with color and colour). Then there is the specification of gender and declension, a common method used by Rosa to indicate nouns. Other parts of speech are indicated by specifically stating the name of the part of speech, e.g. *adjective*, or similarly to nouns by including the properties of the part of speech. What follows is information on etymology, in this case Rosa traced the word's origin to Hebrew. The translations to Hebrew, Latin, and German are then given. Phraseology is represented here by a saying (*Adag. Vmj wjc než chleb, gjsti*. ‘They can do more than just eat bread’²). After that, a note (*Nota*) can be found on the alternating pronunciation. Finally, examples of use and phrases commonly used in speech are provided.

The information always follows the same order. This means that variation in pronunciation is always placed right after the lexeme. Then, grammatical information follows. Grammatical information consists of the part of speech specification and of other information, such as the singular or plural form, irregularities such as mass nouns, irregularities in the declension or conjugation pattern. Grammatical information is very often completed with the reference to *Čechořečnost* for further information. An example of such a reference can be seen in the following example. These references support the theory that Rosa anticipated that the dictionary and the grammar would be used together.

Pruſy, plur. *Prusia*, Preüffen. Decl: Anom: quam uide in Gram. P. 2. cap. 18. ut

Moreover, Rosa created in *Čechořečnost* some grammar categories, e.g. categories to subdivide interjections or verbs, and he used the same categories in his *Thesaurus*. The connection between *Čechořečnost* and the *Thesaurus* is even better illustrated by the lexicographical method of nesting that will be explored further in the text.

² Provided translations of entries and their content are the author's translations and are only illustrative.

Grammatical information is followed by etymological information. For example, twenty-four out of the one hundred substantive entries chosen for this analysis contain a description of the language of origin – most of them are supposed to be from Hebrew and Latin. Other languages noted as the language of origin are Greek, the so-called Slavic language, Syriac, and old Czech. The origin of some entries, such as *Hod* ‘feast’, *Vcho* ‘ear’ or *Ržád* ‘order’, is labelled as originating from a foreign language in Rosa’s dictionary, however modern etymologists consider these words as being original Czech words (Rejzek 2012). Such false etymologies occur mostly with words labelled as coming from Hebrew. This can be explained by the attempts of Rosa to prove the close connection between Czech and Hebrew, which was considered to be the original language of paradise (Koupil, Rosa 1996). On the contrary, some words that are nowadays considered as loanwords have no note on the origin at all. Rosa determined the etymology of words based on their similarity to words in other languages he knew, or based on the word’s internal structure, i.e. through morphological analysis. Thus, the origin of the word *Obec* ‘community’ was determined as the compound of two words: *Ob* ‘around’ and *Wěc* ‘thing’, based on their similar internal structure.

Obec, g. f. (ex ob, et wěc: t. okoňj wěc: wůkolikost celé Společnosti, Spolek) communion, Gemein. ut sſel do obce (t. do hromady, do Společnosti) příſsel z obce (t. ze společnosti) dátí na obec (t. pustiti k obecnjmu Vžjwánj) 2 do (wěc, k niž wſlichný práwo magj) res l. locus communis, eine gemeine Sach, oder Orth. ut ta chałupa stogj na obcy. 3 io (Společnost, neb Pospolitost lidj pod řádem społu bydlicých) Communitas, Republica, Gemein.

Similarly, the word *Vhel* ‘coal’ was, according to Rosa, derived from the noun *vhnutj* ‘swerving’, because of their structural similarity.

Vhel, g. m. (od vhnutj) Significat 1 mo (roh, kaut) angulus, ein Eck, der Winckel. ☐ ctyry vhłowe, uide Ius Munic. Prag. F. 24. ☐ Vhłowe vlic, (rohowe) anguli, die Ecken der Gassen. Vhel nebe, cardo, uertex, polus, Angel des himmels. 2 do (kaufek opałku) carbo, die Kohle. Deriuata â 1 mâ Sign.

However, these methods can lead to false conclusions and mistaken relationships between words of Czech origin, and between Czech and foreign words. The examples mentioned above (*Obec* and *Vhel*) are such false etymologies; Rejzek (2012) describes their origin as Paleoslavic. Besides the language of origin, etymological information that develops a theory of the word’s origin can occur as well, e.g. with the entry *Vher* ‘Hungarian’ (6). Rosa states that its origin is traced to the Latin *ungarus*, but Czech adopted the word in a shortened form and with a phonetic change of *g* to *h*.

Vher, g. m. (à Latino, ungarus, contractè, g. enim apud Boëmos mutatur in h.) Un-garus, Vngar.

Rarely, stylistic information can also be found in the *Thesaurus*. For example, the entry *Čač* ‘valuable’ is labelled as an archaism. The entry *Las* ‘weasel’ is said not to be used anymore in Czech; it has been replaced by the form *Lafyce*.

Čač, l. čac, g. f. (antiquum vocabulum, cena, hodnost) znamenitá čač, (t. znamenitě wzactná wěc,) preciosum quid.

Las, g. f. item łaſka, Boëmis non est adeò in usu: sed Lafyce, g. f. łaſyčka, dim. idem Significans. (Kołčawa) mustela, Wisel.

Next, information on meaning of the words is given. Rosa used classical definitions formulated in Czech, Latin, or German; Czech synonyms; and cross-references to other entries (if applicable). The usage of definitions and synonyms can be seen in the example *Obec* above. Rosa realised that some word forms can have more meanings, and he included those meanings in the entry, indicating the individual meanings by numbering them. The meaning is primarily explained in Czech, but sometimes Rosa uses other languages, such as Latin or German, to help define the meaning. However, these languages serve only as an aid, the primary language is still Czech, and that is what makes Rosa’s *Thesaurus* so unique.

Other information on meaning includes metaphorical, symbolic meaning. An example is in the entry *Ras* ‘knacker’. There, we can see the common meaning: *který mrchy włáčj, a dře, bál* ‘person who carries and processes carcasses, knacker’ and two metaphorical meanings connected with the preposition *na* ‘on’. Each of these meanings is explained, translated to Latin and German, and finally, an example of use is given.

Ras, g. m. (à dru, q. dras: který mrchy włáčj, a dře, bál) foricarius, Schündfeger, Schinder. ☐ Meth. ras, cum præp. na, Significat 1 mo (nemiłostiwý, nelitoſtiwy) crudelis, Vnbarmhertzig, tyrannisch. ut ge ras na lidi, est crudelis contra homines. Er ist Tyrannisch auf die Leüthe. 2 do (hudlař, kazył) destructor, verdeber. ge ras na djlo, ge on ras na to.

The translations of entries usually follow the definition. Mostly, the entries are translated to Latin and German. Among other languages used for translations are Hebrew, Greek, or Slavic languages (which are mostly not differentiated). All these languages are used only for translations. The exception is Latin, which is used throughout the dictionary to provide more complicated explanations of grammar, stylistic issues, or meaning.

Finally, at the end of entry, examples of use in common speech are given. For this purpose, Rosa used collocations, sentences, proverbs, sayings, or biblical texts. These examples are included without an indication of the source text. It is thus possible that Rosa created some of them himself, and that is one of the reasons he was criticised. The only examples of use with a known source text are biblical quotations. Unfortunately, it is not known which Bible was used for these. Novák (1902) suggested it was the *Bible of Kralice*, but more research still needs to be done into that issue.³

Thus, regarding the range of information provided in the *Thesaurus*, we can see that it is comparable with modern dictionaries, such as *Lexico.com* (2020). However, Rosa contributed to lexicography also with the lexicographical method he used in the *Thesaurus* – i.e. nesting. Nesting is understood as the grouping of words under one entry to show their relations and to save space (Hladká 2017). In the *Thesaurus*, Rosa used derivative chains to group words, relying on the knowledge he had. Today we consider some of the relations he established as being false. Nevertheless, he developed a sophisticated system of derivational rules in his *Čechořečnost*, and he followed those rules in the *Thesaurus*. Therefore, the system of nesting is the same for every entry, the only differences are dependent on the part of speech. For example, nouns always follow this derivational chain: diminutive – suffixed lexemes (adjective – adverb – verb – noun) – prefixed lexemes. For verbs, this is the derivational chain used: reflexive – suffixed verbs – adjective – adverb – noun – prefixed verbs. See the examples below. Even the lists of suffixes and prefixes used for derivations are used in the same order as written in *Čechořečnost*. This shows that Rosa was very careful and consistent throughout his work.

Baba – babice (diminutive) – babí (adj.) – babsky (adv.) – babím (verb) – babívám (verb) – prabába (prefixed noun) – bábin (noun; new chain) – babika (noun; new chain) – babikový (adj.)

Chaulím se – chaulívám se (verb) – chaulostivý (adj.) – choulostivě (adv.) – choulostivost (noun) – chaulostivím (verb, new chain) – nachauliti se (prefix) – ochauliti (prefix) – pochauliti se (prefix) – uchauliti se (prefix) – vychauliti se (prefix) (shortened)

---

³ In my BA thesis, I used a small sample to show that Rosa's biblical quotations do not correspond strictly either with the *Bible of Kralice* or with other known bibles of that period, such as the *Bible of Venice* or the *Bible of Melantrich*. However, the *Bible of Kralice* was the only one of these that had numbered verses, and as Rosa used numbered verses to refer to exact passages of biblical text, it is highly probable that he used the *Bible of Kralice* as a source, but he, intentionally or unintentionally, altered the text. Another possibility would be that Rosa translated some other Bible into Czech himself (Fintesová 2018: 82–85).

To conclude, I would like to paraphrase the definition of *explanatory dictionary* from *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Hladká, Novotná 2017): The explanatory dictionary is focused above all on the explanation of the meaning of lexical units and on the reflection on their context usage; lexemes of a given language are explained in and described by the same language. Thus, if we summarize everything above, Rosa's *Thesaurus* could be considered an explanatory dictionary as defined by modern linguistics. Furthermore, the range of the information Rosa adds to entries in his dictionary is comparable to modern explanatory dictionaries, such as *Lexico*, an English dictionary made by Oxford University Press, which makes his work exceptional in his time.

REFERENCES

- Gavin BETTS, Jiří MARVAN, Josef VINTR (eds.), 1991: *Václav Jan Rosa: Czech grammar, 1672*. Prague: Porta.
- Kateřina FINTESOVÁ, 2018: *Mikrostruktura hesel v Thesauru linguae Bohemicae Václava Jana Rosy*. Brno: Masaryk university, Faculty of Arts. [Also online](#).
- Zdeňka HLADKÁ, 2007: Lexikografie. *Kapitoly z dějin české jazykovědné bohemistiky*. Eds.: Jana Pleskalová, Marie Krčmová et al. Prague: Academia. 164–198.
- Zdeňka HLADKÁ, 2017: Hnázování. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds.: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. [Online](#).
- Zdeňka HLADKÁ, Renata NOVOTNÁ, 2017: Výkladový slovník. *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. Eds.: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová. [Online](#).
- Josef JUNGMANN, 1835: *Slovník česko-německý. Part I (A–J)*. Prague. 183. [Also online](#).
- Ondřej KOUPIL, Václav Jan ROSA, 1996: Předmluva k Čechořečnosti. *Listy filologické* 119. 101–161.
- Ondřej KOUPIL, 2015: *Grammatykáři: gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Prague: Karolinum.
- Lexico.com. 2020. Oxford University Press. [Online](#).
- Jan Václav NOVÁK, 1902: Slovník česko-latinsko-německý Václava Jana Rosy. *Věstník České akademie věd císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění* 11. 155–169.
- Jiří OPELÍK (ed.), 2000: *Lexikon české literatury 3/II (P–Ř)*. Prague: Academia. 1273–1274. [Also online](#).
- Jiří REJZEK, 2012: *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Václav Jan ROSA, 1672: *Grammatica Linguae Bohemicae*. Prague: Micro-Praga. [Online](#).
- Václav Jan ROSA, 2008: *Thesaurus Linguae Bohemicae*. Vokabulář webový: Webové hnázdo k poznání historické češtiny. Prague: Ústav pro jazyk český AV ČR. [Online](#).

SHRNUTÍ

Zkoumání *Thesauru Linguae Bohemicae* nebyla dosud věnována dostatečná pozornost, jelikož doba, ve které vznikl, byla považována za úpadkovou, a Václav Jan Rosa měl pověst autora, který si mnoho ze svých hesel sám vymyslel. *Thesaurus* svým obsahem však dokazuje, že jde o lexikografické dílo odpovídající kvalitám výkladového slovníku. *Thesaurus Linguae Bohemicae* Václava Jana Rosy je první slovník založený primárně na češtině a také první český slovník využívající lexikografickou metodu hnízdování. Pro hnízdování Rosa využíval derivační řady, jejichž pravidla stanovil ve své gramatice *Čechořečnost seu Grammatica Linguae Bohemicae*. Každý slovní druh má vlastní systém, který derivační řada vždy dodržuje. Zpravidla jsou uváděna nejprve slova odvozená příponami a derivační řada je ukončena kompozity, mezi která Rosa počítal i slova odvozená předponami. Poznatky z *Čechořečnosti* zužitkoval i v mikrostruktuře jednotlivých hesel *Thesauru*. U hesel se objevují gramatické informace týkající se slovního druhu, deklinace či konjugace, etymologické informace, informace o výslovnosti, stylistické informace, doklady z úzu, frazeologie a v neposlední řadě informace o významové stránce hesla. Rozsah informací, které uvádí u jednotlivých hesel, činí z *Thesauru* výkladový slovník srovnatelný s moderními výkladovými slovníky.

Ксения Комарова

Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова / Moskovska državna univerza M. V. Lomonosova
xenia.komarova@gmail.com

Соотношение артикля, кратких и полных форм прилагательных в словенском языке XVI в.

В словенском языке в XVI в. развился аналитический способ выражения категории определенности / неопределенности, для чего использовались определенный артикль ta (восходящий к указательному местоимению «этот») и неопределенный артикль en (восходящий к числительному «один»). Особый интерес представляют тексты словенских протестантов, где отражены особенности начального этапа формирования аналитического способа выражения категории определенности /неопределенности. В первую очередь нас интересовало соотношение определенного и неопределенного артиклей в именных группах с краткими и полными формами прилагательных. В нашей работе мы опирались на данные Корпуса текстов словенских протестантских авторов XVI в. Для анализа нами были выбраны два прилагательных, которые употребляются в краткой и полной форме: nov - novi («новый»), moder - modri («кумный»). Известно, что определенность / неопределенность в древнем словенском языке выражалась с помощью кратких и полных форм прилагательных, однако в результате контракции в местоименных формах прилагательных противопоставление кратких и полных форм утратилось. Различия сохранились только в единственном числе у форм мужского рода в именительном и винительном падежах (в последнем только при выражении неодушевленности), поэтому в нашей работе мы ограничились только данными формами. Согласно корпусу, краткие формы обоих прилагательных встречаются чаще, чем полные. Прилагательные могут быть как с артиклами, так и без, однако формы с артиклами встречаются чаще. В случае употребления артикля с прилагательными можно говорить о выражении дополнительного значения определенности / неопределенности в связи с утратой противопоставления кратких и полных форм прилагательных. На выбор артикля также влияло представление автора о том, что уже известно читателю, а что будет для него новой информацией. Это позволяет говорить о сознательном выборе форм для выражения концептов «новое» и «данное».

Ключевые слова: категория определенности / неопределенности, артикль, прилагательные, 16 век

The Correlation of Articles with Short and Full Forms of Adjectives in the Slovenian Language of the 16th Century

The article focuses on the ways of expressing the grammatical category of definiteness / indefiniteness in Slovenian. In the 16th century, there was an analytical way of expressing

definiteness and indefiniteness, which appeared because of the loss of the opposition between short and full forms of adjectives. The meaning of definiteness and indefiniteness was expressed by the definite and indefinite articles, so we can speak of another meaning of definite and indefinite. In this article, we based our research on the data in the corpus of texts of the Slovenian Protestant authors of the 16th century. The main goal was to compare examples of the usage of full and short forms of adjectives with articles, and to find correlations between these forms and articles.

Keywords: the category of definiteness / indefiniteness, articles, adjectives, 16th century

1. К вопросу исследования категории определенности/ неопределенности в безартиклевых языках

Категория определенности / неопределенности тесно связана с общеславянским противопоставлением кратких и полных форм прилагательных. К вопросу о функциях кратких и полных прилагательных еще в старославянском языке обращались многие исследователи. Различают два основных подхода к определению соотношения кратких и полных прилагательных: 1. краткие и полные прилагательные выражают категорию определенности / неопределенности в безартиклевых языках (Ю. Крижанич, Ф. Миклошич, А. Лескин, А. Мейе и др.); 2. краткие и полные формы прилагательных выражают атрибутивность и предикативность (А. Белич, Л. П. Якубинский и др.) (Tolstoj 1999: 52). Самое раннее определение кратких и полных форм прилагательных дал хорватский лингвист Ю. Крижанич: краткие формы он обозначил как простые и нейтральные, полные же формы, по его мнению, выделяли предметы из ряда им подобным (Tolstoj 1999: 53).

В XIX–XX вв. лингвисты соотносили значения кратких и полных прилагательных (в частности, в старославянском) с артиклем в западноевропейских языках и членом в греческом. По мнению Ф. Миклошича, полная форма прилагательных указывала на то, что обозначенный предмет был уже ранее известен, краткая форма указывала на неизвестный предмет, с которым говорящий встречается впервые (Miklosich 1874: 132-134). А. М. Селищев полагал, что прилагательные в полной форме отличают один предмет от других того же качества; И. Курц считал, что местоименные формы прилагательного в сочетании с существительными выделяют индивидуальное свойство предмета, тем самым отличая его от других предметов с таким же свойством (Tolstoj 1999: 57). Н. И. Толстой подчеркивал, что в индивидуализации заключается основное значение полной формы прилагательного, поэтому «выделение» свойства

предмета полной формой относится не только к прилагательному, но и к сочетанию «прилагательное + существительное» целиком (Tolstoj 1999: 58).

Важно различать формы прилагательных в атрибутивной и предикативной функции. В предикативной функции выступает только краткая форма. В атрибутивной функции сохраняются и краткие, и полные формы прилагательных, которые выражают определенность / неопределенность существительного, к которому относится прилагательное. Полные формы употребляются после указательных местоимений, краткие, например, с неопределенным местоимением или числительным «один» (Tolstoj 1954: 5). Однако сохраняется также противопоставление кратких и полных форм прилагательных в зависимости от семантического класса прилагательного. Некоторые прилагательные, например, имели только полную форму – прилагательные, выражавшие значения места и времени; прилагательные, образованные от наречий места и времени; другие прилагательные, наоборот, имели только краткую форму, например, притяжательные прилагательные.

1.1. Особенности выражения категории определенности/ неопределенности в словенском языке

Рассмотренные выше особенности характерны и для словенского языка. Общеславянское противопоставление кратких и полных форм прилагательных также и в словенском языке выражало определенность и неопределенность. Однако в результате контракции в местоименных формах прилагательных данное противопоставление утратилось. Различия сохранились только в единственном числе у форм мужского рода в именительном и винительном падежах (в последнем только при выражении неодушевленности). В некоторых случаях противопоставление определенности / неопределенности может выражаться с помощью тонического ударения, например, *vēlik* – *vēliki*, *bogāt* – *bogāti* (Toročič 2000: 320). У некоторых прилагательных в словенском языке нет противопоставления кратких и полных форм: прилагательные на *-ji*, *-nji*, *-ski*, *-ški*, *-čki*, прилагательные *levi*, *desni*, *pravi*, *obči* имеют только полную форму, притяжательные прилагательные на *-ov/ev*, *-in* употребляются только в краткой форме (Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956: 117-120).

В предикативной функции в словенском языке используются краткие формы (при наличии оппозиции кратких и полных форм в атрибутивной функции).

1.1.2. Формирование аналитического способа выражения категории определенности/неопределенности в словенском языке

В XVI в. началось формирование аналитического способа выражения категории определенности / неопределенности, для чего использовались определенный артикль *ta* («этот») и неопределенный артикль *en* («один»), образованные из указательного местоимения и неопределенного числительного соответственно. Особый интерес представляют тексты словенских протестантов, где отражены особенности начального этапа формирования аналитического способа выражения категории определенности / неопределенности. В адъективных словосочетаниях определенный артикль *ta* мог употребляться и с краткими, и с полными прилагательными, с неопределенным артиклем *en* употреблялись только краткие формы.

Важно отметить, что показатели *ta* / *en* могли использоваться и с существительным без прилагательного, особенно ярко это представлено в текстах П. Трубара. В работах других протестантских авторов (С. Крель, Ю. Далматин) наблюдается тенденция к уменьшению использования артиклей, а уже в конце XVIII – начале XIX вв. сочетание артикля и существительного расценивалось как германизм. Употребление артиклей с прилагательным, напротив, считалось словенским явлением: например, Е. Копитар определил их как разговорную словенскую форму сочетания с прилагательным (Kopitar 1808: 258), а Р. Коларић подчеркивал, что словенский артикль развился независимо от немецкого (Kolarić 1960: 41). Однако нельзя исключать тот факт, что в немецком языке артикли также указывали и на определенность и неопределенность прилагательных, поэтому в этом плане немецкий и словенский языки схожи. М. Орожен полагает, что переводчикам с немецкого языка не всегда были известны особенности употребления члена в словенском языке, поэтому член в словенских текстах появляется даже в тех местах, где нет артиклей в немецком оригинале, что может свидетельствовать о попытке формирования собственной системы артиклей в словенском языке в результате тесного языкового контакта с немецким языком (Orožen 1986: 114).

2. Анализ употребления и функционирования артиклей и кратких и полных форм прилагательных в словенском языке

В нашем исследовании в первую очередь нас интересовало соотношение определенного и неопределенного артиклей в именных группах с краткими и полными формами прилагательных. В работе мы опирались на данные Корпуса текстов словенских протестантских авторов XVI в. Для анализа были выбраны два прилагательных, которые употребляются в краткой и полной форме: *nov – novi* («новый»), *moder – modri* («умный»). Мы ограничились только формами мужского рода именительного и винительного (при выражении неодушевленности) падежей, так как именно в этих формах и сохранилась корреляция кратких и полных форм прилагательных.

Прежде всего, мы просмотрели все примеры на употребление кратких и полных форм прилагательных, которые были доступны в Корпусе текстов словенских протестантских авторов XVI в., и, опираясь на метод абстрагирования, отобрали только те примеры, которые соответствовали нашим требованиям: мужской род, именительный и винительный падежи. В результате мы выделили 155 примеров формы *nov*, 207 примеров формы *novi*, 247 примеров формы *moder* и 345 примеров формы *modri*. В Словнике словенского литературного языка XVI в. указано, что формы прилагательного *moder* встречается в 37 работах XVI века, формы прилагательного *nov* – в 46 из 59 работ, данные которых представлены в Словнике. Дальнейшая наша работа заключалась в анализе контекстов для каждого примера, в этом мы опирались на тексты первоисточников (DJ 1575, DPr 1580, DB 1584, JPo 1578, KPo 1567, TC 1550, TAr 1562, TKo 1557, TO 1564, TT 1581-82, TPo 1595). Впоследствии, применяя индуктивный метод, мы попытались охарактеризовать процессы, происходящие в рассматриваемый нами период времени, и обобщить полученные результаты. Количество работ, в которых употребляются данные формы, позволяет предположить, что полученные нами результаты характерны для всего XVI в.

2.1. Статистика употреблений кратких и полных форм прилагательных и артиклей

Проанализировав все примеры использования кратких и полных форм обозначенных прилагательных по данным корпуса, можно сказать, что полные формы употреблялись несколько реже кратких:

Прилагательное	Количество примеров	Пример
nov/nou	127	«Tako imamo mi tudi <i>en nov leben</i> peliati» (KPo 1567: 337 CLIX).
novi/noui	114	«Natu ima <i>ta noui pridigar</i> poklekniti, shnim red tudi vfa Cerkou» (TO 1564: 155 (78a)).
moder/modar	90	« <i>En modar Mosh</i> je mozhan, inu en pameten Mosh je mogozhe mozhy» (DB 1584: 747 (I, 325b)).
modri	38	«LETE Buqvice so imenovane, Salomonove Pripuvisti, Satu, ker ie <i>ta modri Krail Salomon</i> teiste ta vekshi deil fam slushil, inu svoie Ludi inu Drushino vuzhil» (DPr 1580: 3).

Для нашей работы было важно также определить, употреблялись ли обе формы прилагательных в текстах без артикля – артикль в связи с утратой противопоставления кратких и полных форм прилагательных мог считаться дополнительным средством выражения категории определенности / неопределенности. В обоих случаях все формы прилагательных могли употребляться без артикля, однако случаев употребления с артиклем было в 2,5 раза больше:

	en +	ta +	б/a
nov/nou	87	3	37
novi	7	76	31
moder/modar	68	4	18
modri	-	27	11

Статистические данные, отраженные в данной таблице, свидетельствуют о конкуренции форм с артиклем и без артикля, что позволяет предположить, что предпочтение могло отдаваться формам с артиклем.

Просматривается также тенденция к употреблению неопределенного артикля в составе именных групп с кратким прилагательным при первом упоминании объекта в тексте, который при повторном упоминании мог быть заменен определенным, ср.:

(1) PErgudilu fe je pak taifti zhas, de je Ierobeam vunkaj shàl is Ierusalema, inu njega je frezhal ta Prerok Ahia od Silo, na potu, inu je imèl **en nou Plafzh** na febi, inu sta obadva fama bila na Puli. [...] Inu Ahia je popadel **ta nou Plafzh**, kateri je na febi imèl, inu ga je restèrgal na dvanajst koffou (DB 1584: 475 (I, 191b)).

(2) Sakaj on je nje tadla inu pravi: Pole, prideo dnevi, pravi GOSPVĐ, de jest hozhem zhes Israelovo Hisho inu zhes Iudovo Hisho, **en nou Testament** sturiti [...] Nikar po tém Testamenti, kateri sim jest sturil shnyh Ozheti, na ta dan, ker sim bil sa nyh roko priel, de sim nje is Egyptouske deshele ispelal. [...] Sakaj letu je

ta Testament, kateri ješt hozhem sturiti Israelski hišhi, po letih dneh, pravi GOSPVĐ (DB 1584: 1501 (III, 129b)).

В примере (1) мы видим первое упоминание *en nou Plafzh* («новый плащ») – так как в тексте прежде речи о «плаще» не шло, то автор (Ю. Далматин) использует неопределенный artikel и краткую форму прилагательного. При втором упоминании неопределенный artikel заменяется определенным, так как речь идет уже о конкретном, известном читателю «плаще» – *ta nou Plafzh*.

В примере (2) ситуация схожая – впервые упоминается создание Нового Завета, отличного от Ветхого, поэтому автор (Ю. Далматин) в данном случае использует неопределенный artikel и краткую форму прилагательного: *en nou Testament*. Стоит отметить, что всего в корпусе с прилагательным *nov* в краткой форме отмечено 4 случая употребления с неопределенным артиклем и 60 примеров на употребление полной формы *novi* и определенным артиклем. В последующих примерах мы видим пример на употребление определенного артикля в сочетании с существительным без прилагательного.

2.2. Сочетание artikelей и кратких и полных форм прилагательных с терминологической лексикой

В процессе анализа примеров из корпуса мы выделили ряд существительных, которые чаще всего (более 10 раз) употребляются в связке с артиклем и рассматриваемыми нами прилагательными: *leben, Grob, Testament, Pridigar, svit/suit, Mosh, zhlovik/zhlouik, Nauuk/Vk/vuk*. Статистику мы отразили в следующей таблице:

	en + кр. прил.	кр. прил. б/а	ta + полн. прил.	полн. прил. б/а
leben / leban	27	3	4	1
Grob	15	7	–	1
Testament	4	1	60	18
Mosh	33	–	6	–
Pridigar	2	–	8	–
svit / suit	10	–	1	–
zhlovik / zhlouik	6	1	–	6
Nauuk / Vk / Vuk	6	8	–	3

Исходя из данных этой таблицы, можно увидеть определенную закономерность в употреблении некоторых существительных. Так, например, существительное *leben* чаще всего встречается в связке с неопределенным артиклем и краткой формой прилагательного («Mi smo s'Christusom pokopani, skusi kàrst, da kakò ie Christus od smèrti obudilse, skusi zhaft Ozheta: tako imamo mi tudi **en nov leben** peliati» (KPo 1567: 337 CLXIX)); существительные *Mosh*, *Grob* и *svit* также в большинстве случаев встречаются в связке с неопределенным артиклем и краткой формой прилагательного:

En modar Mosh je mozhan, inu en pameten Mosh je mogozhe mozhy (DB 1584: 747 (I, 325b)); Inu bil ie pàr tim mestu, kier ie Christus krishan, en Vàrt, inu v'uàrtu **en nov Grob**, kateri ie bil pustil Iosef v'eno steno resati, v'katerim ifhe oben zhlovik nei pokopan leshal (KPo 1567: 334 CLXVIIb); Kai ye pag gospud bug sturill // Sama fueta Troyza // **An skriuen moder fuit** sneshill (TC 1550: 163 (82b)).

С определенным артиклем и полной формой прилагательного чаще всего встречаются существительные *Testament* и *Pridigar*:

Ta noui Testament pag, ie ta Punt inu Naredba, kateri ie sto Cristuseuo kryo dobyt inu poterien, De nom bo tu Odpuzzhane tih Grehou, ta Gnada, ta vezhni leben, ta vezhni prauiza inu Suetuft oblublena, shenkana inu dana (TO 1564: 58 (29b)); Inu natu ima **ta noui Pridigar** eno Pridigo vti Cerqui vpryzho vlef shlaht ludy od te Materie inu rizhi, od katere se nemu od tiga Superintendenta inu od tih starih Pridigarieu, naloushi inu sapouei sturiti (TO 1564: 144 (72b)).

Учитывая разницу между количеством употреблений выбранных нами прилагательных в сочетании с часто употребительными существительными и определенным или неопределенным артиклем (а разница составляет 9,5 раз), можно предположить, что данные существительные устойчиво употреблялись именно в таких именных группах – либо с неопределенным артиклем и краткой формой прилагательного, либо с определенным артиклем и полной формой прилагательного.

Артикли, краткие и полные формы прилагательных выражали определенность или неопределенность существительного, но также нельзя не учитывать, что существительное вместе с прилагательным образует семантическое целое, поэтому мы, опираясь на данные корпуса, проанализировали употребление некоторых перечисленных выше существительных с исследуемыми нами формами:

	Существительные			Прилагательные + существительные			
	б/а	en + сущ.	ta + сущ.	б/а + кр. прил.	б/а + пол. прил.	en + кр. прил.	ta + полн. прил.
leben / leban	784	11	229	45	200	102	759
Testament	68	11	24	1	33	4	76
Pridigar	98	61	92	2	—	17	13
Mosh	268	268	199	11	20	193	35
Grob	80	17	56	7	1	23	—

Данные существительные обладают определенными коннотациями и играют большую роль в духовной литературе. Подробно мы рассмотрим три понятия¹ – «*Grob*», «*Mosh*», «*leben*».

Понятие «*Grob*» в духовных текстах имеет два значения: «гроб Господень» и «могила», в исследованных нами примерах термин употребляется в большинстве случаев в первом значении:

Inu bil ie pàr tim mestu, keir ie Christus krishan, en Vàrt, inu v'uàrtu **en nov Grob**, kateri ie bil puftil Iosef v'eno steno resati, v'katerim ilhe oben zhlovik nei pokopan leshal. **v'ta Grob** sta vshe Iesusa poloshila sa volio pripravniga dneva Iudovskiga, kadàr ie tudi **Grob** lih blisò bil. Inu pèrvalita en velik kaman nad luknjo **Groba**, inu prozh odijdeta (KPo 1567: 334 CLXVIIb).

Понятие «*Mosh*» в духовной литературе употребляется в следующих значениях: мужчина как член общества; конкретная историческая личность; теологические высказывания о существе мужчин и об их чертах и качествах, также присущих Богу (Paganini 2011: na spletu). В словенских текстах мы встречаем примеры на каждое значение:

En moder Mosh ie mozhan, inu **en pameten Mosh** ie mogozhe mozhy (Dalmatin 1580: 100 (46b)); Kadar sem bil enu deite, taku sem gouuril koker enu deite, iest sem moder bil koker enu deite, iest sem mislil koker enu deite, Kadar sem pag **en Mosh** postal, taku sem sapustil te otrozchie rizhi (TT 1581-82: 163 (97)); AMnon pak je imèl eniga pèrjatila, timu je bilu ime Ionadab, Simea, Davidoviga brata, syn. Inu taisti Ionadab je bil **en filnu modèr Mosh** (DB 1584: 441 (I, 174b)); Satu pravi **ta modri Mosh**, Ecclef. 7. Onu je Bulshi pojti vhisho, ker se klaguje, kakor vhisho, ker se pye, vuni je konez všež zhlovékou, inu ta shivi si tu kserci vfame, Trouranje je bulshe kakor smeh, fakai skusi trouranje se ferze popravi (TPo 1595: 199).

«*Leben*» является центральным понятием духовных текстов. Принято выделять три уровня толкования данного понятия: жизнь как дар Божий;

1 Дальнейшее толкование понятий основывается на материалах Deutsche Bibel Gesellschaft.

жизнь в социуме; жизнь как единство тела и души. Уже в Ветхом Завете жизнь воспринимается не просто как «физическое существование», но как возможность вести полную и насыщенную жизнь. Со смертью заканчивается физическая, земная жизнь и начинается вечная, бессмертная (Liess 2008: na spletu). В словенских текстах мы обнаружили следующие примеры:

TImu Tretymu Subpergouorienu, kir prauio, Sakai vi sadashni noui Lutarski Pri-digary pisshete, vuzhite inu pousod pridigue, de le skufi to Vero samo dobimo tu Odpufzhane vseh Grehou inu **ta Vezhni leben?** (TKo 1557: 88 (00)); Mi fnashimi Pyfmi, Buquami inu Pridigami drugiga ne vuzhimo inu ne hozhmo, Samuzh de bi vfi shlaht ludi, vissokiga inu Niskiga Stanu, nih Vero, vse Boshye slushbe, **nih leben**, Stan, Poklyzane, Oblaft, Vse nih Dellu inu Rounane, dershali, pelali, oprauili, sturili inu dokonali po Boshy voli, po nega zhisti inu fastopni bessedi inu Sapuuidi (TAar 1562: 26 (12b)).

В большинстве случаев приведенные выше существительные употреблялись без артиклей, однако в сочетании с рассматриваемыми нами прилагательными появлялся как определенный, так и неопределенный артикль, что может служить доказательством необходимости дополнительного способа выражения категории определенности / неопределенности.

2.3. Влияние контекста на выбор артикля и формы прилагательного

На выбор артикля и соответствующей формы прилагательного влиял также контекст. Мы выделили следующие особенности:

1. В случае если после упоминания известного лица или предмета вводится новый, то при описании нового лица или предмета используется неопределенный артикль и/или краткая форма прилагательного, в то время как определенный артикль и полая форма прилагательного сопровождают уже известное лицо:

Sakaj on je moj Ozha, nikar **ta ftari Paulus**, temuzh **ta novi Paulus**, kateri je vsej **taifti ftari Paulus**, Ali je pak is **tiga ftariga Paula en nou Paulus poftal**, v'Cristusu, inu je mene rodil v'Cristusu, skusi Evangelion, de sim jest njemu podoben, po tej novi Savesi (DB 1584: 892 (II, 59a)).

2. С притяжательным местоимением *svoj* последовательно употреблялась краткая форма прилагательного без артикля: «Iosef ta ie dal **fuoy nou Grob**. Nikodemus pak ie pernesal, to shlahtno korenje, inu sta Cristusa sueliko zhaftio pokopala» (JPo 1578: 270 (132b)).

3. Интересно отметить смешанное употребление краткой и полной формы прилагательных в одном словосочетании – *en nou vezhni leben*:

Sakai ta Euangeli pernasha sebo **en Nou** vezhni leben, Obtu on ne hozhe, de bi mi vtih Grehih inu vti Smerti tezhali inu prebiali, Temuzh hozhe de timu Grehu subper stoymo, inu ga ne slushamo, Inu de mi tukai na tim sueitu, **en nou** vezhni leben, vtim prauim Boshym sposnanu inu vti pokorzhini fazhnemo (TPo 1562: 105 (52a)).

В христианстве сочетание «*vezhni leben*» является терминологическим выражением и употреблялось именно с прилагательным в полной форме, независимо от вида артикля и формы сопутствующих прилагательных, ср.:

Ta noui Testament pag, ie ta Punt inu Naredba, kateri ie sto Criftuseuo kryo dobyt inu poterien, De nom bo tu Odpuszhane tih Grehou, ta Gnada, **ta vezhni leben**, ta vezhna prauiza inu Suetust oblublena, shenkana inu dana (TO 1564: 58 (29b)).

4. В случае если лицо или предмет был хорошо знаком или являлся терминологизированным, могла употребляться полная форма прилагательного без артикля: «*Kai ie to SHRIBE? Noternij zhlovik, alli novi Adam, to färce, ta Duh kateriga ôzhe tudi Christus iméti, inu na nijm v'nebeski Ierusalem iésditi*» (KPo 1567: 25 XIII).

Отдельно стоит отметить последовательное употребление прилагательного *moder* в предикативной функции, где по правилам используется только краткая форма (всего 143 примера): «*Dobru ie timu, kateri se tukai notri vadi, inu kateri ie kserzu vsame, ta moder bode, Inuaku po nim stury, taku bode k'vseim rizhë priprauen*» (DJ 1575: 228 (223)). Прилагательное *moder/modri* в 49 случаях являлось субстантивированным, его употребление с артиклами зависело от первого или второго упоминания, например: «*Norzovu govorjenje taku tifzhy, kakòr butora na potu: Kadar pak en modri govory, taku je lubesnivu flishati... Vlvejtu se merka na tu kaj ta Modri govory, inu kadar on govory, tu velá*» (DB 1584: 1116 (II, 161b)).

3. Выводы

Таким образом, мы видим, что в исследованных формах сохраняется противопоставление кратких и полных прилагательных, но данное противопоставление может быть ослабленным в связи с утратой в других падежных и родо-числовых формах. В результате данной утраты в словенском языке артикли стали дополнительным способом выражения категории определенности и неопределенности, их употребление не

являлось обязательным, однако в большинстве случаев отдавалось предпочтение именным группам с артиклем. Отдельные употребительные словосочетания (за исключением устойчивых словосочетаний) могли сочетаться как с определенным артиклем, так и с неопределенным, что было обусловлено закрепившейся нормой употребления данных словосочетаний. На выбор переводчиком артикля также влияла необходимость выражения «данного» и «нового», что позволяло учитывать степень ознакомленности читателя с конкретным лицом или предметом и вводить новую для читателя информацию. Подобное правило есть в романских и германских артиклевых языках, в частности, в немецком языке. Большинство работ в XVI в. являлись переводными, в связи с чем можно предположить, что язык оригинала частично влиял на переводческую стратегию словенских протестантов и выбор форм и артиклей.

Источники

- Jurij DALMATIN, 1575: *Jesus Sirah*. Ljubljana.
Jurij DALMATIN, 1580: *Salomonove pripuuisti*. Ljubljana.
Jurij DALMATIN, 1584: *Biblia*. Wittenberg.
Jurij JURIČIČ, 1578: *Postilla*. Ljubljana.
Korpus besedil slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. Na spletu.
Sebastijan KRELJ, 1567: *Postilla slovenska*. Regensburg.
Primož TRUBAR, 1550: *Catechismus*. Schwäbisch Hall.
Primož TRUBAR, 1557: *Ta slovenski kolendar*. Tübingen.
Primož TRUBAR, 1562: *Articulioli deili, te prave stare vere kerszhanske*. Tübingen.
Primož TRUBAR, 1564: *Cerkovna ordninga*. Tübingen.
Primož TRUBAR, 1581–1582: *Ta celi novi Testament*. Tübingen.
Primož TRUBAR, 1595: *Hishna Postilla*. Tübingen.

ЛИТЕРАТУРА

- Anton BAJEC, Rudolf KOLARIČ, Mirko RUPEL, Jakob Šolar, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana.
Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja. Na spletu.
Deutsche Bibel Gesellschaft. Na spletu.
Rudolf KOLARIČ, 1960: Določna in nedoločna oblika slovenskega pridevnika. *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду* 5. 40–44.
Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der slawischen Sprachen in Krain, Kärinte und Steiermark*. Ljubljana.

Kathrin LIESS, 2008: Leben. Na spletu.

Franz MIKLOSICH, 1874: *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. Bd. IV. Syntax.* Wien.

Martina OROŽEN, 1986: Vprašanja sintaktične interference v Dalmatinovem prevodu Biblike 1584. *Simpozij »Slovenci v evropski reformaciji«*. Ljubljana. 105–123.

Simone PAGANINI, 2011: Mann (AT). Na spletu.

Fran RAMOVŠ, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana.

Jože TOPORIŠIČ, 1978: Imenska določnost v slovenskem knjižnem jeziku. *Slavistična revija* 78/3. 287–304. Ljubljana.

Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovница*. Maribor.

Никита И. Толстой, 1954: *Краткие и полные прилагательные в старославянском языке: Автограферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*. Москва.

[Nikita I. TOLSTOI, 1954: *Kratkie i polnye prilagatel'nye v staroslavjanskom jazyke: Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk*. Moskva.]

Никита И. Толстой, 1999: Значение кратких и полных прилагательных в старославянском языке (на материале евангельских кодексов). *Избранные труды*. Т. 3. *Очерки по славянскому языкознанию*. 52–171. Москва.

[Nikita I. TOLSTOI, 1999: Značenie kratkih i polnyh prilagatel'nyh v staroslavjanskom jazyke (na materiale evangelijskih kodeksov). *Izbrannye trudy*. T. 3. *Očerki po slavjanskomu jazykoznaniju*. 52–171. Moskva.]

SUMMARY

In the 16th century, there appeared an analytical way to express definite and indefinite categories in the Slovenian language. The definite article *ta* ‘this’ was used to denote the definite meaning and the indefinite article *en* ‘one’ – the indefinite one. The analyses of the beginning of the formation of the analytical way of expressing these categories, which is reflected in the texts of the Slovenian Protestants of the 16th century, is of particular interest for us. We took interest in the correlation of definite and indefinite articles in nominal phrases with short and full forms of adjectives. In our work, we relied on data from the Corpus of texts of the Slovenian Protestant authors of the 16th century. For analysis, we selected two adjectives that are used in short and full forms: *nov* – *novi* ‘new’, *moder* – *modri* ‘wise’. It is known that definiteness / indefiniteness in the old Slovenian language was expressed with short and full forms of adjectives, however, as a result of contraction in the pronominal forms of adjectives, the contrast between short and full forms was lost. Differences remained only in singular masculine forms in the nominative and accusative (in the accusative, only in the expression of inanimate nouns), therefore, in our work, we limited ourselves only to these forms. According to the corpus, the short forms of both adjectives are used more often than the full forms. Adjectives can be with or without articles, although forms with articles are more common. In case we use the article with adjectives, we can speak about an additional meaning of definite and indefinite because of the loss of opposition of short and full forms of adjectives. The choice of an article

depended on the author's idea of what was known and what would be new for a reader. As a result, it allowed a conscious choice of forms to express the notions of "new" and "given".

Marco Biasio

Università degli Studi di Padova / Univerza v Padovi;
Univerzitet u Novom Sadu / Univerza v Novem Sadu
marco.biasio.1@phd.unipd.it

Where Grammar Meets Use: Towards the Normativization of Russian Future Participles (Or Perhaps Not?)

The scientific debate on the existence of a set of morphologized future participles in the inventory of tempo-aspectual forms of contemporary (standard) Russian has been relevant at least since Meletij Smotrickij's *Slavonic Grammar* (1619). Relying on data gathered from the General Internet Corpus of Russian, this contribution explores the interplay between normative grammar and corpus linguistics, addressing the topic from a qualitative point of view, i.e. whether or not and to what extent future participles are structurally prevalent in the grammatical system of contemporary Russian and, consequently, whether prescriptivists should implement these data into their grammatical (normative) model.

Keywords: future participles, Russian language, normative grammar, corpus linguistics, qualitative research

На перекрестье грамматики и узуса: к нормативизации т.н. будущих причастий в русском языке (верно ли?)

Начиная с исследований М. Смотрицкого, вопрос о том, являются ли морфологизованные формы причастий будущего времени частью инвентаря видовременных форм современного русского языка не терял свой первоочередной характер. В центр внимания исследователей попадает не само существование этих форм в языковой способности носителей русского языка (которое убедительно засвидетельствовано как в речевом узусе, так и в письменном стиле), а скорее всего их грамматический статус, т.е. их существенная принадлежность к парадигме видовременных форм современного русского языка. Целью настоящей работы, при качественном анализе данных, почерпнутых прежде всего из Национального интернет-корпуса русского языка (ГИКРЯ), является предварительный ответ на вопрос, встраиваются ли причастия будущего времени, и в какой степени, в глагольную парадигму видовременных форм русского языка и, следовательно, уместно ли включить их в грамматическую систему русского языка.

Ключевые слова: причастия будущего времени, современный русский язык, нормативная грамматика, корпусная лингвистика, качественный анализ

1. The aim of this contribution is to understand how and to what extent corpus linguistics can help in reassessing and widening the parameters of normative grammar.¹ In this article the convergence of a set of (already given and well-established) grammatical rules and recent insights from qualitative (data-driven) research will be taken into account with particular reference to electronic sources. More specifically, in light of some recent studies on the topic – cf. for instance (Glovinskaja 2010), (Vlahov 2010), (Saj 2017) et al. – we will be focusing on the long-debated grammatical (viz. normative) status of what has been labelled future participles (*pričastija buduščego vremeni*)² in contemporary Russian (henceforth CR).³ This paper is organized as follows: In Section 2, I provide a brief outline of the *status quaestionis*, including both diachronic studies and recent work on the formal and functional status of future participles in CR to outline some possible reasons for their peripheral position in relation to the grammatical core of the system. In Section 3, I present some selected data from the General Internet Corpus of Russian (GIKRJa)⁴ to show how prevalent this construction is within the CR grammatical system, and how researchers in normative grammar could take this into account to integrate electronic data into theory.⁵ In Section 4, some preliminary conclusions are drawn.

---

1 The author would like to express his gratitude to two anonymous reviewers for their thorough and challenging remarks on the first draft of this paper, as well as to James Hartstein for revising the text and checking its internal consistency.

Given the limited length of this paper, we cannot discuss in detail which issues are to be considered at the core of norm formation and how, if so, they might differ from language to language. As long as contemporary Russian is concerned (see right below), throughout this article I limit myself to the sociohistorical definition of norm which is given and briefly discussed in (Švedova et al. 1980: 10–11).

2 Although this label has been widely adopted in the literature (and used as well in this paper to avoid confusion), it is worth noting that this formulation is somewhat misleading, for *future* is only one of the possible – not even the most – basic semantic functions of these participles. A more suitable definition would be *present perfective participles* (see below).

3 CR is here defined as the standard, literary variant of Russian (*sovremennyj russkij literaturnyj jazyk*), mostly based on Moscovian dialectal isoglosses and first codified in Lomonosov's normative grammar (1755). Besides those already specified in the main text, the following abbreviations are in use: PF – perfective, IPF – imperfective, OCS – Old Church Slavonic, NKRJa – Nacional'nyj Korpus Russkogo Jazyka (Russian National Corpus; permalink: <https://ruscorpora.ru/new/>; last access November 9th, 2020), GIKRJa – General'nyj Internet Korpus Russkogo Jazyka (General Internet Corpus of Russian; permalink: <http://www.webcorpora.ru>; last access November 9th, 2020).

4 The GIKRJa is a mega-corpus in the making, containing around twenty billion total occurrences. Unlike the NKRJa, the vast majority of the texts collected in the GIKRJa is derived from a variety of electronic sources, such as social networks, the blogosphere, and news agencies, reflecting both current linguistic trends in CR mainstream sources (e.g. in the language of newspapers) and a number of peculiarities found in less normed language registers (such as, for example, the multi-layered language used on the Internet).

5 For the sake of clarity, I focus here exclusively on a non-Chomskyian (i.e. non-generative) and non-descriptive (i.e. prescriptive) concept of “grammatical theory”. I thank one of the anonymous reviewers for prompting me to address this point in more detail.

2. It is widely known that CR participial forms are structurally organized among three discrete sets of binary oppositions, affecting respectively aspect (perfective vs imperfective), tense (past vs non-past), and voice (active vs passive). The interplay between these oppositions gives rise to a quadripartite model, comprising present active (e.g. *čitajuščij*^{IPF} ‘that is reading’), present passive (e.g. *čitaemyj*^{IPF} ‘that is being read, that can be read’), past active (e.g. (*pro*)*čitavšij*^{PF/IPF} ‘that read / has been reading’) and past passive participles (e.g. *pročitanyyj*^{PF} ‘that was / has been read’).⁶ Along with these forms, which make up the bulk of the grammatical system, there is a traditional consensus on the presence of the so-called future participles – that is, a set of (allegedly) sub-standard participial forms in which present participle suffixes (-*j*)*ušč-*, -*j**ašč-* for active participles, -*e* (/*o*, *i*)*m-* for passive participles) are attached to the present stem of PF verbs. The usage of these forms is presented in the examples below.⁷ In (1), the active participle *sumejuščie* (from *sumet*^{PF} ‘to be able to’) is used, while in (2), the passive participle *sotvorimyj* (from *sotvorit*^{PF} ‘to do’, ‘to create’) is used:

- (1) On polagal, čto sredi zaverbovannyh okažutsja ljudi, sposobnye stat' krupnymi agentami, *sumejuščie*^{PF} probrat'sja v organy sovestkoj vlasti. [NRKJa: Vadim Koževnikov. Ščit i meč. Kniga pervaja (1968)]

‘He assumed that between those recruited there will be some units capable of becoming major agents, who will be able to sneak in the bodies of Soviet power.’

- (2) Ljubojo greh, *sotvorimyj*^{PF} ljud'mi, ne budet takovym javljat'sja, esli samo ego ubeždenie v lice ispolnenija ne budet takovym. [Sergej Pilipenko. Imperija. Online: last access November 9th, 2020]

‘Every sin which will be conceived by men will not appear as such, if the very belief in them upon the act of their committing will not be such.’

Even though such participles had already entered scientific discussion at the beginning of the 17th century with Meletij Smotrickij’s *Slavonic Grammar* (1st ed. 1619),⁸ it is not uncommon to find relevant occurrences in earlier texts as well. In

6 An additional participial form, which can be sporadically formed by adjoining past participle suffixes to the infinitive stem of IPF verbs (e.g. *čitannyyj*^{IPF} ‘that was being read’) and whose grammatical status is even more controversial, will not be taken into account due to the lack of space and relevance.

7 All the examples, unless indicated otherwise, are translated by the author.

8 See a more thorough historical reconstruction in (Vlahov 2010: 35–38). One must always bear in mind, however, that Smotrickij’s grammar was essentially meant to provide the reader with a reliable source to help translate texts from Ancient Greek to OCS. As scholars have been heavily debating the existence of a set of autonomous, grammaticalized future participles in OCS – cf., for instance, (Galton 1976: 262–268) for a detailed report of the then-ongoing scientific discussion – it goes without saying that future participles were perfectly integrated into the grammatical system of Ancient Greek and thus it may very well be that OCS future participles were simply calqued from Greek ones. The only exception which seems to have persisted within the CR grammatical system is *buduščij*, which is for-

(3), it is used in an excerpt from a tale by Maksim Grek, where the substantivized future participle *pročitajučih* [*spisanie sie*] ‘those who will read [this text]’ is used as the direct object of the explicit directive performative *molju* ‘I ask’:

- (3) Pověst’ někuju strašnuju načinaja pisaniju predati, molju *pročitajučih^{PF}* spisanie sie ne mněti im” mene črez estestvenaja lžuščago. [NKRJa: Maksim Grek. Povest’ o Savonarole (1515–1525)]

‘Before I begin to commend some haunting story to writing, I ask those who will read this text not to think that I am telling lies.’

It is quite revealing that the vast majority of scholars who have been working on this topic do not appear to question the existence of such participles, nor do they focus on the formal constraints on their general availability to CR native speakers.⁹ Instead, they argue about their unclear grammatical status in CR with special reference to their alleged contextual infrequency, as well as their morphological unsystematic derivation (Glovinskaja 2010: 195–197).¹⁰ In the (prescriptive and descriptive) grammatical tradition, future participles are often mentioned in passing, mostly as ever-developing forms which, for one reason or another, are still considered distinct from the standardized language system (cf. Švedova et al. 1980: 665, Vinogradov 2001: 231 et al.). Nevertheless, their likelihood of being integrated into the CR grammatical system in the near future is often hinted at – if not explicitly called for (Forsyth 1970: 303).

In more recent years, however, with the rise of corpus linguistics and the upsurge of formal (e.g. Kir’janov, Šagal 2011) and functional studies on the topic, it has become clearer that future participles are intrinsic to the CR linguistic system.

---

med from the present stem (traditionally considered PF) of the otherwise biaspectual *byt* ‘to be’ and has completely ousted the archaic *suščij* ‘being’. Nowadays however, *buduščij* is almost exclusively used in adjectival function (e.g. *buduščij prezident* ‘the future President’). Moreover, it is still noteworthy that its neuter version *budušče* ‘future’ has long completed its categorical transition towards substantivization, retaining its original participial functions only in rare and marginal contexts, such as *pokolenie, budušče žít’ posle nas* ‘the generation which will be living after us’ (note also that complex verbal phrases such as *budušče [žít’]* are called “analytic imperfective future participles” in (Krapivina 2009: 24). I am grateful to an anonymous reviewer for suggesting this last example to me.

9 This, however, has been explored as well in recent years: see, for instance, (Krapivina 2009) and (Vlahov 2010: 15–35).

10 Glovinskaja is certainly right in concluding that contextual (relative) infrequency and unsystematic derivation are valid features of future participles (but see the discussion below). However, these features also extend to other participial forms which, unlike future participles, are traditionally considered an integral part of the CR grammatical system. Reference is made in particular to present passive participles which, for reasons that cannot be explored here, are not usually found in a variety of verbs of different verb classes, including a great number of monosyllabic verbs (Švedova et al. 1980: 665–666). Another remark by Glovinskaja is also quite revealing: it concerns how CR native speakers can regularly produce future participle forms given the right context, although they tend to find (at least some of) them clumsy to listen to, when prompted to judge their grammaticality. This apparent contradiction may indeed be a sign of the pervasive influence of social biases on norm formation – an influence that is slowly fading away in the case at hand (see also below and Glovinskaja 2010: 194–195).

Contrary to the current opinion of normative grammarians, future participles have been said to display a certain regular morphosyntactic pattern with respect to their formation (Epštejn 2007), and it has also been stated that their distribution is much wider than previously thought (Vojvodić 2016: 175–178). Moreover, on the grounds of independent syntactic and semantic motivations,¹¹ it has been shown that future participles are the only option available in certain contexts to CR native speakers.¹²

We are thus left with a question: if future participles could be a standard feature of CR, why are most grammarians still reluctant to recognize their grammatical status? A threefold tentative answer can be outlined here. Firstly, the CR standardization process's historically prevalent influence has been exerting its pressure for centuries, imposing a concrete sociolinguistic bias on all self-perceived sub-standard and dialectal features – often distinguishing them as separate from the CR grammatical system.¹³ Secondly, revisiting the grammatical status of CR future participles would be tantamount to recognizing the linguistic discreteness of the semantic category of “future”¹⁴ which, following Jakobson’s renowned bipartition of the CR tense system into “past” and “non-past” (Jakobson 1984), appears to be problematic *per se*.¹⁵ Lastly, the alleged idiosyncratic

11 For instance, it has been proposed that future participles are almost mandatory when the phrasal category in a relative clause does not dominate the relative pronoun and is therefore not subject to pied-piping (Kir'janov, Šagal 2011).

12 An anonymous reviewer raises the issue of the marginality of such contexts, which can be also successfully avoided – especially in written language. Although I do not intend to underestimate the validity of this remark, it does not directly question the grammatical status of CR future participles, nor does it provide a direct explanation for their (nonsporadic) occurrences in written, stylistically unmarked texts (including translations).

13 Other noticeable tendencies of spoken and written language, such as the iconicity-driven spread of tonic -à endings to form the nominative plural of hard stem masculine nouns and the loss of cyclic declension in complex numerals (including fractions), seem to have suffered the same fate, regardless of the fact they came to prominence over the last decades. With respect to future participles, it has been frequently noticed – see, for instance, (Kir'janov, Šagal 2011: 97) – that a certain discrepancy between prescriptive grammar and native speakers’ linguistic competence, prompting them to deem certain utterances featuring future participles not ungrammatical *per se* but rather stylistically undesirable. It should also be remembered that no Russian (historical and/or normative) grammar mentions future participles as part of the linguistic norm, which may have contributed to their peripheral position with respect to the core of the CR grammatical system.

14 This, of course, has nothing to do with the cognitive salience of the ‘future’ category, which is naturally present in the mind of the CR native speaker, despite its not being formalized within the language. As for the imperfective periphrastic future, the construction is problematic for a number of reasons, none of which can be adequately addressed in this paper.

15 One might wonder whether participial forms like *sdelajuščij* ‘that will do’ or *napišuščij* ‘that will write’ raise further issues in overall analysis once they are linked back to their corresponding PF future forms *sdelaju* ‘I will do’ and *napišu* ‘I will write’. This intuitively makes sense as long as we treat *sdelaju* and *napišu* as true futures, which I believe is undesirable for several reasons. Firstly, from a morphological standpoint it has been shown that such tempo-aspectual forms, which are traditionally considered to be of Late Common Slavic origin (Maslov 2004), are

character of most future participles, which tend to be perceived as spontaneous creations prompted by native speakers' linguistic creativity and communication needs, seems to inhibit their natural integration into the CR grammatical system.¹⁶ In the next section, however, we will briefly argue for such an alternative, taking into account a data sample from the GIKRJa.

3. The bulk of recent research on CR future participles makes use of quantitative approaches to data. On the one hand, in (Vlahov 2010), the productivity of the construction is tested across all the morphological classes in which the CR verbal lexicon is distributed, calculating the number of total occurrences for each verbal form of the respective future participle, while on the other hand, through a more qualitative-driven approach to data, it is possible to support the hypothesis of a

---

essentially present perfective forms that have been reinterpreted as aspectual futures in all Slavic languages, lacking a dedicated paradigm for the future tense (e.g. East and West Slavic languages; hence the label “non-past” as an umbrella term covering all the temporal properties of verbal forms that do not express “past”). On the one hand, evidence for this comes from the fact that their primary, original reference to the non-actual present – although subject to several syntactic restrictions – has been retained to varying degrees in East and West Slavic languages (this being the case, for instance, of the various non-futural meanings of CR non-past forms, such as *potencial’noe* ‘potential’, *naglyadno-primerne* ‘visual-exemplary’ and the like). On the other hand, in all Slavic languages that developed a distinct formal strategy for expressing the future tense (e.g. Balkan Slavic *want*-periphrastic constructions, licensing both PF and IPF infinitives), PF non-past forms have not undergone a temporal reanalysis and cannot be found – except in rare and syntactically motivated cases, such as in factual syntactic environments (e.g. in matrix clauses). Secondly, addressing this last point, it needs to be said that not all occurrences of CR future participles are linked to the future tense, as they also lead back to some of the aforementioned modal, non-futural meanings of CR PF non-past (such as potentiality, the speaker’s mental and/or physical ability, and the like). Moreover, variation in their tactic functions of (immediate) consequentiality and precedence (for instance, when they are used to denote a future event which is set to happen before another future event, i.e. fulfilling the semantic functions of a future perfect) have also been widely explored, see (Epštejn 2007), (Zorihina-Nil’sson 2015). This is one of the reasons why I believe the label *future participles* should be replaced with the more straightforward label *present perfective participles*, although it is noteworthy that future participles crosslinguistically tend to show such tactic ambiguities (see an excellent recent overview in Shagal 2017: 118–147).

16 Two distinct observations may contradict this hypothesis. Firstly, as already discussed in much previous work on the topic (e.g. Vlahov 2010: 17–20; Zorihina-Nil’sson 2015: 74 et al.), not only are some morphological classes, viz. classes I and II, distinctively more productive than others when it comes to future participle derivation (a closer and more thorough examination of the material will be needed to provide a satisfactory explanation of this phenomenon, which at the present moment lies beyond the scope of this paper), but also single future participial forms (e.g. *sumejuščij*, *sdelajuščij* and the like, i.e. the so-called “leaders of the process [of the outreach of the innovation, M.B.]”, following Glovinskaja 2010: 196) frequently recur in certain syntactic chunks [e.g. along with preverbal negation, especially for verbs of perception such as (*ne*) *uvidjaščij* ‘that will (not) come to see’] and/or fixed lexical collocations (in Vlahov 2010: 17 the sole future participle *sumejuščij* is esteemed to hit more than 4500 token occurrences). Secondly, as recognized in (Glovinskaja 2010: 195–196), the productivity of the morphological mechanism of future participles derivation, which seems to parallel other morphosyntactic models of verbal derivation (cf., for instance, the upsurge of new preverbed delimitatives with *po-* which remain largely unattested in vocabularies: on that point, see Mustajoki, Pussinen 2008), has substantially increased over the last two decades. At the same time, a great number of future participial forms (such as *napečatajuščij* ‘that will print out’, *opozdajuščij* ‘that will come late’, and the like), which around twenty years ago were rejected by many CR native speakers, have now apparently become perfectly acceptable grammatically. It may thus be the case that idiosyncrasy, as the most salient conceptual trigger underlying the mechanism of future participle derivation, is slowly receding in favour of analogical processes.

structural prevalence of future participles in CR by further studying the actional characteristics of the predicates involved. It is important to underline that this kind of research does not aim to reassess the statistics calculated in much of the previous work on the topic, but rather to provide an overview of its distribution with an emphasis on predicate semantics and text types. In fact, if we discount the fact that the general productivity of the model has increased (including its application to new lexical items, as already noted by Glovinskaja), their frequency remains more or less unchanged.

In the following section, I discuss a snippet of the examples collected through the GIKRJa. The research was first narrowed down to five possible morphosyntactic configurations (i.e. transitive predicates, both natural and specialized perfectives;¹⁷ reflexives; unaccusative preverbed motion verbs; semelfactives)¹⁸ encompassing all four Vendlerian actional characteristics (i.e. states, activities, accomplishments, and achievements). For each class, ten representative (i.e. commonly used) predicates were picked up. For reasons of morphological coalescence I restricted every manual research in the GIKRJa to three specific word forms (i.e. the nominative masculine singular in *-yj/-oj/-ij*; the instrumental masculine and neuter singular and the dative plural in *-ym/-im*; the genitive, accusative animate, and prepositive plural in *-yh/-ih*), taking only the first one hundred results into account. Every suitable context was judged grammatically by five well-educated informants, all of whom are native speakers of CR, and preference has been consistently given when possible to the language of newspapers and news agencies, which is not stylistically marked as much as the variety of registers often employed on the Internet.

From a morphosemantic standpoint, despite the fact that active forms are much more frequent than passive forms,¹⁹ it is interesting to note that future participles

17 The terms “natural” and “specialized perfectives” are borrowed from (Janda et al. 2013). Note also that such future participles can be regularly declined.

18 At first, a number of different atelic *Aktionsarten* had been tested as well, with special reference to *po*-delimitatives. However no consistent results were obtained, which still correlates with Vlahov’s previous analysis (Vlahov 2010: 20–22). Note that these configurations, from either a syntactic or an actional standpoint, do not form by any means a unitary classification (the only exception being, obviously, aspect marking). On the contrary, they have been chosen in order to test the productivity of future participles (and the possible internal variation in their derivation) on a variety of different classes.

19 In my sample only the passive future participles *sotvorimyj* and *sdelaemyj* ‘that will be done’ are attested, albeit with very low frequencies. In some works (e.g. Krapivina 2009: 25; Vlahov 2010: 23) the existence of such future passive participles is explicitly called into question, challenging more radical approaches (Epštejn 2007). The reasons for this discrepancy, which is probably found in the internal syntax of these verbal forms, cannot be explored here. It is noteworthy, however, that in CR, as already mentioned before, even present passive participles (which share with future participles the same underlying morphological mechanism of formation) are subject to heavy lexical restraints:

can be obtained from a variety of predicates. In the following example (4), an active future participle form from the natural perfective *otkryt'* ‘open’ is featured in a newspaper article:

- (4) Takim obrazom v Germanii, meždu Gamburgom i Zemlej Šlezvig-Gol'štejn po-javitsja novyj naučnyj centr, *otkrojuščij*^{PF} soveršenno novye vozmožnosti dlja eksperimentatorov v različnyh oblastjah nauki. [[Online](#): last access November 9th, 2020]

‘Therefore there will be a new research center in Germany between Hamburg and the Schleswig-Holstein region, which will open brand new possibilities for experimenters in various scientific fields.’

Examples (5) and (6) are technical descriptions featuring future participle forms from the specialized perfectives *dopisat'* ‘finish writing’ and *perezvonit'* ‘call back, redial’.²⁰ Note that *perezvonjaščij* in (6) fulfils an adjectival function:

- (5) Proekt budet besplatnym s otkrytym kodom, no v zamen konečnomu pol'zovatelju ponadobitsja programmist *dopišuščij*^{PF} (sic!) kod dlja konkretnyh nužd i konkretnogo oborudovanija. [[Online](#): last access November 9th, 2020]

‘The project will be free and open source. However, the end user will in return require a programmer who will finish writing the code for particular needs and specific equipment.’

- (6) Tol'ko *perezvonjaščij*^{PF} nomer javljaetsja vernym dokazatel'stvom togo, čto on dejstvitel'no prinadležit vyzyvajuščemu abonentu, no daže v etom slučae važno proverit' nomer, prosmotrev ego v Internete ili v telefonnoj knige. [[Online](#): last access November 9th, 2020]

‘Only a number that will call back is a valid proof of the fact that it belongs to a specific user. Even then, however, it is important to check the telephone number, searching it on the Internet or in a phone book.’

As already hypothesized in previous studies (e.g. Vlahov 2010: 22), the heavy morphology of reflexive predicates may be attributed to one of the possible reasons hindering the derivation of future participles, although some sparse occurrences can be found in both newspaper articles and narrative fiction – including translations. In the following example (7), i.e. a translation of a science fiction novel by Larry Niven, the future participle of the reciprocal-reflexive predicate *vstretit'sja*

---

for instance, while *čitaemyj* is perfectly acceptable, forms such as **b'emyj* ‘that is being beaten, that can be beaten’ (from *bit'*^{PF} ‘to beat’) or *beremyj ‘that is being taken, that can be taken’ (from *brat'*^{PF} ‘to take’) are not.

20 Future participles are also obtained from specialized perfective states and activities, e.g. the perdurative *prožit'* ‘to live (for some time)’, as in the following excerpt from science fiction (e.g. *V tot tumannyj poluprozračnyj mir, živšij zadolgo do nego i posle nego proživuščij*^{PF} *esće ne odin vek...* ‘In that foggy, translucent world, which had been living long before him and was about to outlast him for many more years...’), but their number is overall negligible.

‘to meet’ is used. Interestingly enough, the participle is used here as a future-in-the-past, in contrast to the imperfective active past participle *vstrečavšihšja*:

- (7) Dlja ljudej vne i vnutri Gospitalja, dlja ljudej, nikogda ne *vstrečavšihšja* i ne *vstretjaščihšja*^{PF}, eto byla noč’, kogda vse slučilos’ odnovremeno. ([Online](#): last access November 9th, 2020)

‘For all those outside and inside the Hospital, for all those who never met and would never meet, that was the night when everything happened at the same time’

Examples of future participles formed from preverbed motion verbs are both featured in spontaneous, stylistically neutral texts (see the Christmas greetings in (8), where the instrumental neuter singular *priduščim* is synonymous of the more formulaic imperfective active present participle *nastupajuščim*) and in contexts characterized by the presence of some kind of wordplay (as in (9)):

- (8) Prežde vsego – s vot-vot *priduščim*^{PF} k nam Roždestvom vseh! ([Online](#): last access November 9th, 2020)

‘First of all, happy Christmas-on-its-way to you all!’

- (9) Vot ja – *pojduščij*^{PF} i *najduščij*^{PF}. Vot ja – dorogu *perejduščij*^{PF}. Ne to v grjadušče breduščij, ne to v bredušče grjaduščij. ([Online](#): last access November 9th, 2020)

‘Here I am the one who shall go and find. Here I am the one who shall cross the road. Sometimes wandering towards the future, some others approaching what is roaming.’

In this respect semelfactives set themselves apart from the other verbal classes.²¹ Future participle forms can only be found in isolated, often exceptional examples – replete with self-expression – that are mostly deemed to be only on the verge of grammaticality by the native speakers we consulted. Compare the potentially iterative *stuknuščij* (from *stuknut'* ‘to knock, hit’)²² in the example (10) and the prospective *prygnuščij* (from *prygnut'* ‘to make [a jump]’) in the example (11):

- (10) Ponjatno, čto čelovek, *stuknuščij*^{PF} sebja molotkom po pal’cu, vskriknet. ([Online](#): last access November 9th, 2020)

21 Infixed semelfactives, which make up the bulk of classes III and IV, rarely form future participles, with the possible exception of (the lexicalized?) *vozniknuščij* ‘that will arise’ (Vlahov 2010: 18). The reasons of this gap are to be further addressed, although it is well known that infixated semelfactives pose several formal and functional problems for the CR aspectual system overall. These considerations should be included in a further, more detailed study.

22 It goes without saying that the low frequency of future participles obtained from semelfactives such as *stuknut'* directly correlates with the overall low frequency of these verbs with respect to much more commonly used lexical predicates, say, *sdelat'*. Compare in the GIKRJa, for instance, the very low frequency of the 1st p. sing. of the PF present *stuknu* (IPM (instances per million): ≈ 0,075) with the correlative *sdelaju* (IPM: ≈ 4,37), or the 1st p. sing. of the PF past (masculine singular) *stuknul* (IPM: ≈ 0,228) with *sdelal* (IPM: ≈ 62,312) or, again, the infinitive forms *stuknut'* (IPM: ≈ 0,167) and *sdelat'* (IPM: ≈ 166,423).

‘It goes without saying that every man who will hit himself on his finger with a mallet will scream’

(11) Rebenok, vot-vot *prygnuščij*^{PF} v ogromnuju lužu, i otraženie emocij – neveroja-tnogo sčast’ja ot predkuvšenija na ego detskom lice i počti otčajanija na lice roditelja
(Online: last access November 9th, 2020)

‘A kid who is about to jump into a huge puddle and how emotions are reflected – extreme happiness for the foretaste on his childish face and almost despair on the face of his parent.’

From a textual point of view, although caution is much needed when trying to draw generalizations on the base of the language of the Internet,²³ it is still noteworthy that in our sample, future participles are found in different kinds of texts, with a relative prevalence of objective newspaper articles (see examples (4) and (6)), technical descriptions (as in (5)) and informal exchanges, such as greetings on message boards (as in (8)). This might hint that future participles are not limited to a specific register, nor are they dialectically marked or necessarily idiosyncratic in their morphological fashion (see above).

Finally, the grammatical legitimacy of these forms also seems to be attested by the fact that they can freely co-occur within the same context as other (normed) participial forms, such as the imperfective active past participle *vstrečavšihsja* in (7) and the imperfective active present participles *breduščij* ‘wandering’ and *grjaduščij* ‘approaching’ in (9).²⁴ This is an interesting observation, which was previously pointed out in the literature (Zorihina-Nil’sson 2015) that helps distinguish future participles from other sub-standard constructions, mostly belonging to specific dialectal isoglosses (e.g. the much discussed Northern Russian resultative participial construction in *-n(o)/-t(o)*), as in *Ulisicy uneseno kuročka* ‘A fox has carried off a chicken’).

4. In this short paper I have explored the interplay between normative grammar and qualitatively driven corpus linguistics research by taking into account the peculiar case of CR future participles. After summarizing more recent studies on the topic (Section 2), I turned to the data to provide some evidence in favour of

---

23 Although one might wonder that it is not infrequent for non-native speakers and/or speakers with speech disorders to produce this kind of text on the Internet, I find it revealing in this respect that no CR native speaker questioned the grammaticality of examples (4), (5), (6), (7), (8), and (9).

24 It can be argued that when future participles co-occur with other participial forms, they are used contrastively to fill a gap in the paradigm that is recognized as such by the speaker (even though they know the choice is not optimal). I believe it is precisely this consciousness that may feed the analogical process at the base of the productivity of the model (see above). This ever-increasing productivity, in turn, could legitimately call for the inclusion of future participles in the CR grammatical system.

the structural prevalence of these participial forms, which are present among the verbal lexicon independently of morphosemantic, actional, and/or textual considerations (Section 3). Although more linguistic work is needed on the formal and functional constraints to make such forms available, it seems reasonable to state – judging from the above – that future participles should no longer be labelled as a sub-standard feature of the spoken language, but instead recognized as an integral part of the CR grammatical system and treated as such in normative grammar. If we assume (as we did) that linguistic norm is essentially influenced (and defined) by socio-historical processes, the important fact that even well-educated native speakers of CR regularly recognize, derive, and use future participle forms from a wide variety of predicates (Glovinskaja 2010: 196) could play a crucial role in the implementation of future participles (or, following what was proposed in this paper, “present perfective participles”) into normative grammar.

REFERENCES

- James FORSYTH, 1970: *A grammar of aspect. Usage and meaning in the Russian verb*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herbert GALTON, 1976: *The main functions of the Slavic verbal aspect*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Roman JAKOBSON, 1984: Structure of the Russian verb. *Russian and Slavic grammar: Studies 1931-1981*. Ed. Linda R. Waugh, Morris Halle. Berlin, New York, Amsterdam: Mouton Publishers. 1–14.
- Laura A. JANDA et al., 2013: *Why Russian aspectual prefixes aren't empty. Prefixes as verb classifiers*. Bloomington: Slavica Publishers.
- Ksenia SHAGAL, 2017: *Towards a typology of participles*. Academic dissertation. Helsinki: Department of Modern Languages, University of Helsinki. [Online](#).
- В. В. ВИНОГРАДОВ, ⁴2001: *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. Москва: Русский язык.
- [V. V. VINOGRADOV, ⁴2001: *Russkij jazyk. Grammatičeskoe učenie o slove*. Moskva: Russkij jazyk.]
- А. В. ВЛАХОВ, 2010: *Причастия будущего времени в русском языке. Выпускная квалификационная работа бакалавра филологии*. Санкт-Петербург. [В сети](#).
- [A. V. VLAHOV, 2010: *Pričastija buduščego vremeni v russkom jazyke. Vypusknaja kvalifikacionnaja rabota bakalavra filologii*. Sankt-Peterburg. [V seti](#).]
- Д. П. Войводич, 2016: К проблеме грамматического статуса причастных форм / конструкций в славянских языках. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2. Языкоzнание* 15/2. 174–187. [В сети](#).

- [D. P. VOJVODIĆ, 2016: K probleme grammatičeskogo statusa pričastnyh form / konstrukcij v slavjanskih jazykah. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija 2. Jazykoznanie* 15/2. 174–187. V seti.]
- М. Я. ГЛОВИНСКАЯ, 2010: Потенциальные глагольные формы. *Современный русский язык: система-норма-узус*. Ред. Л. П. Крысин. Москва: Языки славянских культур. 171–199.
- [M. Ja. GLOVINSKAJA, 2010: Potencial'nye glagol'nye formy. *Sovremennyj russkij jazyk: sistema-norma-uzus*. Red. L. P. Krysin. Moskva: Jazyki slavjanskih kul'tur. 171–199.]
- Н. В. ЗОРИХИНА-НИЛЬССОН, 2015: Таксисные конструкции с действительными причастиями будущего времени совершенного вида в современном русском языке. *Aspektual'naja semantičeskaja zona: tipologija sistem i scenarii diachroničeskogo razvitiya* (Сборник статей V Международной конференции Комиссии по аспектологии Международного комитета славистов). Ред. М. Китадзе. Киото: Университет Киото Санге. 74–80.
- [N. V. ZORIHINA-NIL'SSON, 2015: Taksisnye konstrukcii s dejstvitel'nymi pričastijami buduščego vremenija soveršennogo vida v sovremennom russkom jazyke. *Aspektual'naja semantičeskaja zona: tipologija sistem i scenarii diachroničeskogo razvitiya* (Sbornik statej V Meždunarodnoj konferencii Komissii po aspektologiji Meždunarodnogo komiteta slavistov). Red. M. Kitajo. Kioto: Universitet Kioto Sangyo. 74–80.]
- Д. П. КИРЬЯНОВ, К. А. ШАГАЛ, 2011: Действительное причастие будущего времени совершенного вида в русском языке. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды Института лингвистических исследований*. Том VII, часть 3. Санкт-Петербург: Наука. 93–98.
- [D. P. KIR'JANOV, K. A. ŠAGAL, 2011: Dejstvitel'noe pričastie buduščego vremenija soveršennogo vida v russkom jazyke. *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy Instituta lingvisticheskikh issledovanij*. Tom VII, čast' 3. Sankt-Peterburg: Nauka. 93–98.]
- К. А. КРАПИВИНА, 2009: *Причастный таксис в русском языке. Выпускная квалификационная работа бакалавра филологии*. Санкт-Петербург. В сети.
- [K. A. KRAPIVINA, 2009: *Pričastnyj taksis v russkom jazyke. Vypusknaja kvalifikacionnaja rabota bakalavra filologii*. Sankt-Peterburg. В сети.]
- Ю. С. МАСЛОВ, 2004: Роль так называемой перфектифации и имперфектифации в процессе возникновения славянского глагольного вида. *Избранные труды. Аспектология. Общее языкознание*. Ред. А. В. Бондарко, Т. А. Майсак, В. А. Плунгян. Москва: Языки славянской культуры. 445–476.
- [Ju. S. MASLOV, 2004: Rol' tak nazyvaemoj perfektivacii i imperfektivacii v processe vozniknenija slavjanskogo glagol'nogo vida. *Izbrannye trudy. Aspektologija. Obšeje jazykoznanie*. Red. A. V. Bondarko, T. A. Majsak, V. A. Plungjan. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. 445–476.]
- А. МУСТАЙОКИ, О. ПУССИНЕН, 2008: Об экспансии глагольной приставки ПО в современном русском языке. *Инструментарий русистики: корпусные подходы*. Ред.: А. Мустайоки, М. В. Копотев, Л. А. Бирюлин, Е. Ю. Протасова. Helsinki: University of Helsinki (Slavica Helsingiensia, 34). 247–275. В сети.

- [A. MUSTAJOKI, O. PUSSINEN, 2008: Ob ekspansii glagol'noj pristavki PO v sovremenном russkom jazyke. *Instrumentarij rusistiki: korpusnye podhody*. Red.: A. Mustajoki, M. V. Kopotev, L. A. Birjulin, E. Ju. Protasova. Helsinki: University of Helsinki (Slavica Helsingensia, 34). 247–275. V seti.]
- C. С. Сай, 2017: Действительные причастия. *Материалы к корпусной грамматике русского языка. Выпуск II. Синтаксические конструкции и грамматические категории*. Ред. В. А. Плунгян, Н. М. Стойнова. Санкт-Петербург: Нестор-История. 463–524.
- [S. S. SAJ, 2017: Dejstvitel'nye pričastija. *Materialy k korpusnoj grammatike russkogo jazyka. Vypusk II. Sintaksičeskie konstrukcii i grammatičeskie kategorii*. Red.: V. A. Plungjan, N. M. Stojnova. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija. 463–524.]
- Н. Ю. Шведова и др., 1980: *Русская грамматика, Том I. Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология*. Москва: Наука.
- [N. Ju. ŠVEDOVA et al., 1980: *Russkaja grammatika, Tom I. Fonetika. Fonologija. Udarenie. Intonacija. Slovoobrazovanie. Morfologija*. Moskva: Nauka.]
- М. Эпштейн, 2007: Есть ли будущее у причастий будущего времени? *Lingvistika i poetika v начале третьего тысячелетия: Материалы международной научной конференции (Институт русского языка им. В. В. Виноградов РАН. Москва, 24–28 мая 2007 г.)*. Ред.: Н. А. Фатеева. Москва: Институт русского языка РАН. 259–266.
- [M. EPŠTEJN, 2007: Est' li budušče u pričastij buduščego vremeni? *Lingvistika i poetika v načale tret'ego tysjačletija: Materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii (Institut russkogo jazyka im. V. V. Vinogradov RAN. Moskva, 24–28 maja 2007 g.)*. Red.: N. A. Fateeva. Moskva: Institut russkogo jazyka RAN. 259–266.]

РЕЗЮМЕ

Предметом анализа данной статьи являются т.н. русские будущие причастия. «Будущими причастиями» принято считать вытесненные на периферию нормативной грамматики причастные формы, образованные от презентной формы глаголов совершенного вида, к которым прибавляются окончания причастий настоящего времени, действительного (-уЩ-/юЩ- или -аЩ-/яЩ-, напр. прочитающ^{ий}, увидящ^{ий}) или страдательного (-ем-/ом-/им-, напр. сотворим^{ый}) залога. Хотя существование этих форм давно засвидетельствовано (одно из их первых упоминаний обнаруживается уже в «Грамматике» Мелетия Смотрицкого 1619 г.), их существенная принадлежность к парадигме видовременных форм современного русского языка до сих пор оспаривается, прежде всего по социолингвистическим и структуральным причинам (в том числе из-за их недостаточной регулярности в текстах, а также их несистематической деривации). В настоящей статье при качественном анализе ряда контекстов из Национального интернет-корпуса русского языка (ГИКРЯ) приводятся некоторые возможные аргументы в пользу интеграции будущих причастий действительного залога в грамматическую систему русского языка. Во-первых, доказывается, что эти формы, хотя еще контекстуально ограничены, в современном русском языке все чаще могут образоваться от самых

различных глагольных классов (в том числе от естественных и специализированных перфективов, от возвратных глаголов, от приставочных глаголов движения и, хотя более ограниченным и несистематическим образом, от семельфактивов). Во-вторых, выявляется, что эти причастные формы обнаруживаются в разных типах текстов (особенно в нейтральных по стилю журнальных статьях) и их употребление далеко не свойственно субстандартным лингвистическим регистрам. В-третьих, показывается, что будущие причастия могут свободно появляться наряду с другими (грамматически нормированными) причастными формами. Все эти факты свидетельствуют о том, что такие формы следует включить в перечень нормированных видовременных форм современного русского языка.

Александра Џолић Јовановић

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду / Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu
aleksandra.colic@ff.uns.ac.rs

Синтакса инфинитива у *Роману о Троји*¹

Предмет овог истраживања представљају функције инфинитива у старосрпском *Роману о Троји* (крај XV – почетак XVI века). Инфинитив се сагледава у свом односу према зависној реченици, као млађем, вербалном синтаксичком средству за попуњавање истих позиција, са посебним освртом на оне аспекте употребе инфинитива који се могу тумачити као утицај српскословенског језика, те као траг југозападног порекла редакције текста или југоисточног порекла самог рукописа.

Кључне речи: старосрпски језик, функција, процентуална заступљеност, реченица

The Syntax of the Infinitive in *The Novel about Troy*

The aim of this research is to determine the functions of the infinitive in the Old Serbian *Novel about Troy* (late 15th or early 16th century). The infinitive is viewed in its relation to the subordinate clause as a younger, verbal syntactic feature for filling the same positions. The special focus is on those aspects of the use of the infinitive that can be interpreted as having been affected by Serbian Church Slavonic, the southwestern origin of the text, or the southeastern origin of the manuscript itself.

Keywords: Old Serbian language, function, percentage, clause

1. Увод

У старим индоевропским језицима дубински хипотактички односи прототипично су се исказивали номиналним средствима. Једно од њих јесу и глаголске именице, које током времена процесом граматикализације дају инфинитиве, прелазећи тако из номиналног у вербални систем (Меје 1965: 204–205; Lehmann 1974: 166–167; Disterheft 1981). Прасловенски инфинитив потиче од глаголских именица с формантом *-ti-*, и то по свој прилици од њиховог датива-локатива, чији је наставак највероватније настао граматикализацијом ПИЕ **ei-* ‘ићи’. Инваријантна, адлативна семантика падежне форме у основи² условљава синтаксичко понашање (пра)словенског

1 Овај рад настao јe у оквиру пројектa *Историја српског језика* (бр. 178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2 Подаци из различитих језика света указују на универзалност граматикализације адлативних форми у инфинитиве (Haspelmath 1989: 291–295).

инфinitива, те он у готово свим функцијама остаје у домену субјунктива, тј. нереализоване радње (Грковић-Мејдор 2013: 75–78). Појављује се као допуна уз глаголе, именице и придеве, као адвербијална одредба, али и самостално употребљен, у функцији предиката (уп. Miklosich 1868–1874: 851–852; Wedel 1981).

У индоевропским језицима, међу њима и у прасловенском, одиграва се промена језичког типа од номиналног ка вербалном. Овај процес обележен је развојем синтаксичке транзитивности и подразумева разградњу система номиналних средстава и њихову вербализацију. На основу старословенске грађе, за позни прасловенски може се реконструисати фаза превирања:³ номинална средства још увек играју важну улогу, али се у истим контекстима бележи и употреба реченица. Наведеним променама захваћена је и инфинитивна фраза (уп. Грковић-Мејдор 2013: 63–68). У старосрпском, као једном од старих самосталних словенских језика, статус инфинитива до сада није системски испитиван. Ово истраживање настоји да ту празнину барем делимично попуни, на грађи коју пружа *Роман о Троји*.

Једини познати препис *Романа о Троји* на српском језику налази се у оквиру рукописног Зборника бр. 771 (381) из Народне библиотеке *Кирил и Методиј* у Софији (220а–273б). Писан је старосрпским (штокавском екавицом), са ретким елементима из књижевног, прасловенског језика (Ringheim 1951). На избор идиома, у чему се и огледа нарочит значај *Романа о Троји* у старој српској писмености, по свој прилици пресудно је утицала потпуно профана, витешка (епска) и љубавна тематика.⁴ Реч је о веома слободном преводу-адаптацији данас непознатог, највероватније западноевропског текста. Редакција се на основу појединачних културноисторијских и језичко-стилских аргумента везује за Дубровник и приписује познатом дубровачком нотару Руску Христофоровићу. С друге стране, текст садржи и црте које указују на југоисточну провенијенцију самог преписа (Маринковић 1986; Ивић 2014: 60). На основу палеографских одлика *Роман о Троји* традиционално се датира крајем XV – почетком XVI века (Ringheim 1951: 22–31), с тим

3 Познато је да је синтаксички систем прасловенског језика стилизован под грчким утицајем. Ипак, уз примену адекватне методологије, прасловенски може бити ваљан извор података о познопрасловенској синтакси. Више о томе в. у Грковић-Мејдор 2013: 61.

4 Хомогена диглосија у старој српској писмености реализује се кроз употребу прасловенског у сфери сакралног и старосрпског у сфери профана, што је резултирало начелним везивањем првог за књижевну, а другог за пословноправну сферу комуникације (уп. Павловић 2009: 5). Треба напоменути и да се између појмова *старосрпски* и *народни* само условно може ставити знак једнакости – у повељама и писмима као основном корпусу језик је на известан начин стандардизован, те они у ограниченој мери представљају извор за проучавање живог говора и дијалеката у историјској перспективи (уп. Грковић-Мејдор 2007а: 250–251).

да треба имати у виду да се услед добро познатих историјских околности српски средњи век „у питањима књиге протеже даље од граница које поставља опште прихваћена периодизација“ (Грицкат 1977: 117).

Циљ овог рада јесте утврђивање функција инфинитива и његовог квантитативно-статистичког односа са конкурентним средствима у *Роману о Троји* (у даљем тексту: РТ),⁵ уз посебан осврт на оне аспекте употребе инфинитива који се могу тумачити као утицај српскословенског језика, те евентуално као траг југозападног порекла редакције текста или југоисточног порекла самог рукописа. У сврху поузданije интерпретације резултата биће извршено поређење са доступним подацима о статусу инфинитива у језику пословноправних списа, те у *Српској Александриди* (Академијин рукопис бр. 352 из XVI века), писаној српскословенским нижег стила. Истраживање је спроведено на основу фототипског издања Зборника (Милутиновић – Караангов 1987).

2. Функције инфинитива и његова процентуална заступљеност у *Роману о Троји*

Инфинитив је у овом тексту забележен у оквиру футура, у функцији допуне, те адвербијалне одредбе. Такође, у једном недовољно јасном примеру евентуално би се могао интерпретирати као самостални предикативни.

2.1. Инфинитив у оквиру футура

У језику РТ комбинација глагола *хотѣти* и инфинитива апсолутно је доминантно средство за исказивање будућег времена (пр. 1). У овом тексту огледа се снажна тенденција у старосрпском ка фаворизацији поменуте конструкције у односу на све остale стратегије за образовање футура наслеђене из позног прасловенског.⁶ И волунтативност као иманентно обележје глагола *хотѣти* и примарна семантика инфинитива (в. Увод) компатибилни су са изражавањем будућности, а одлучујућу улогу у таквом одабиру одиграла је близина балканског језичког савеза (уп. Грковић-Мејџор 2013: 146). У извесном броју примера у тексту РТ футурски интерпретирана

5 Због ограниченог обима рада конкурентна средства неће бити предмет непосредног разматрања.

6 У старословенском језику футур се изражавао облицима презента глагола оба вида и перифразама од глагола *ијѣти*, *хотѣти*, *начати* и инфинитива. Грађа из *Маријиног јеванђеља* показује да је футурско значење конструкције *хотѣти* + инфинитив у том периоду тек у заметку (в. Грковић-Мејџор 2007б: 389–396, као и литературу на коју се тамо упуњује).

конструкција *хотѣти* + инфинитив садржи и трагове извornog voluntativnog и/или intenционалног значења (пр. 2). С друге стране, таквих семантичких примеса нема нпр. у пророчанствима, будући да подразумевају веома висок степен уверености у реализацију догађаја (пр. 3). Тзв. балкански футур, са енклитичким обликом помоћног глагола, граматикализован је у XIV веку на читавом штокавском терену (Грковић-Мејџор 2013: 148). У тексту РТ забележен је у 9,62%, у потврдном и једанпут у одричном облику (пр. 4 и 5). Уп. примере:⁷

- (1) *г҃пгк альдро¹⁰ниe походи си на стаⁱⁱ · хощено ютре ѿ то^u |¹¹ говори^r · (254б/9–11);*
- (2) *съ всакоⁱⁱ потребоⁱⁱ · и превароⁱⁱ |¹⁸ хощено трою ъзети : (265а/17–18);*
- (3) *|⁸ г҃не кралю да зна г҃пдьство твою · xo⁹киe се роди^r синъ ѿ жеңе твою · с кога се |¹⁰ хокиe трою разори^r · (221б/8–10);*
- (4) *знатхов ко¹⁴лнка се кѣ кръвъ пролитї за елен^x |¹⁵ црѣю · (233а/13–15);*
- (5) *а тѣ^к вѣдъ женѣскъ пль^t ||^{269а} и правлѧх да и ти некиⁱⁱ ѿ сорожжїа по²клекноутн · (269а/20 – 269б/1–2).*

У једном случају је у грађи потврђена и конструкција имати + инфинитив, с тим да је уз футурско могуће и њено тумачење као средства деонтичке или епистемичке модалности (в. Грковић-Мејџор 2013: 157). Уп. пример:

- (6) *съ⁶да мѣ любиш и потомъ боудеть вѣбме |⁷ како мѣ *нишиш оставитн* · (228б/5–7).*

2.2. Инфинитив у функцији предиката

У једном примеру у тексту РТ (в. ниже) инфинитив у секвенци *а та понтн* формално је самосталан и попуњава позицију предиката реченице. У старим словенским вернакуларима као такав потврђен је у прескриптивној и наративној употреби (уп. Miklosich 1868–1874: 851–852; Wedel 1981). С обзиром на општу наративну природу текста, те на експресивну обојеност овог примера,⁸ чини се да у њему долази до укрштања наведених значења. Можда не би требало сасвим искључити ни футурско тумачење, уз формалну грешку у виду изостављања копуле. Уп. пример:

- (7) *и рѣ⁷ оғрик'шишъ ѿбѣма црома · |⁶ али ε понтн а та понтн · (234б/5–6).*

7 Примери се у овом раду наводе илустративно, у минималном контексту, са ознаком страна/ред.

8 Шири контекст представља Урикшишев (Одисејев) невољни пристанак на учешће у Тројанском рату.

2.3. Инфинитив у функцији допуне⁹

У језику РТ инфинитив је забележен уз безличне изразе, глаголе различитих семантичких класа, именице и придеве.

2.3.1. Допуна уз безличне изразе

У нашем тексту инфинитив је у имперсоналним реченицама заступљен са 71,43%, и то у структурама с глаголом быти (100%), с предикативима (100%), те с морфемом *се* уз нерефлексивне глаголе (66,67%).

У основи реченица с глаголом быти и инфинитивом заправо лежи древна индоевропска *esse* предикација поседовања – с типолошком променом прасловенског у *habeo*-језик, она губи системску мотивацију и реанализира се у модалну структуру са значењем неопходности (в. пр. 7, али ε ποντι). Реченицама с предикативима (пр. 8) и с морфемом *се* уз нерефлексивне глаголе (пр. 9) реферише се о психичким активностима и стањима, те се по правилу експлицира и конституент у дативу као њихов носилац (Грковић-Мејџор 2007б: 98–117; 188–203). Уп. примере:

- (8) и подобно μογ κέ τако γοβορνή · (231б/16);
- (9) и οε δασε-τη ιμα βητη · (254а/21).

2.3.2. Допуна уз глаголе различитих семантичких класа

Инфинитив је у језику РТ потврђен уз фазне, модалне, волунтативне, каузативне, глаголе менталних манифестација, комуникативне и глаголе перцепције.

Уз *фазне глаголе* у овом тексту допуна се у 100% случајева формализује таутоагентним инфинитивом. На позицији предиката забележени су глаголи начети, зачети, очети – сви са значењем почетне фазе у вршењу радње. Уп. пример:

- (10) и начехογ βέλжатη · (245а/13).

Уз *модалне глаголе* такође се бележи доследна употреба таутоагентног инфинитива (100%). Из ове групе глагола у нашој грађи јављају се они са

---

⁹ Процентуална заступљеност инфинитива изражава се у односу на конкурентна средства. У овој функцији то су допунске реченице и, уз поједине групе глагола, архаична номинална конструкција двоструког акузатива.

значењем динамичке (моћи, огледти, имати) и деонтичке (имети) модалности. Уп. примере:

- (11) *хокю ва^ū огн^īтти* ω црънога |¹⁶ стъкла парижка · ог к^ū може оглестъ т^ī ви|¹⁷тезъ ωρ^ūнн^ī · (265a/15–17);¹⁰
- (12) |¹⁸ и рекоше боуди не боуди братъ иговъ · али юрѣ м^ūγ |¹⁹ братъ · ии га не имамо чеса датн^ī жива · (264б/18–19);¹¹
- (13) г^ūне не симѣм ти |²⁰ повѣтн^ī · (246a/11–12).

Као допуна *волунтативних глагола*, којима је исказивање жеље основна семантичка компонента, инфинитив се у језику РТ јавља у 91, 67%, и то уз глаголе хотѣти, желѣти, въждѣлети, волѣти, као и уз перифразе быти јади, быти готовъ. У извесном броју примера на позицији субјекта ових глагола бележе се персонификовани појмови (пр. 15). Уп. примере:

- (14) |⁵ я не хокю ва^ū соудн^ī · зашо юно ии є женя · |⁶ а палешь ии є невѣста · а веноушъ сестра · |⁷ ноу пондѣт прѣ^ā парижка пастирѣвнкти · |⁸ онъ хоки вадъ соуднти · (227б/5–8);¹²
- (15) и мон м^ūγ орнешъ въж^āеле на|¹⁴пн^ī се твоє кръвн · (254a/13–14);
- (16) јади юсь^ū понти |¹³ за тобомъ · (232a/12–13).

Под *каузативним глаголима* у овом раду подразумевамо глаголе сложене реквије са семантиком „учинити да ко (не) учини што, да буде, постане што”, те глаголе дозволе и забране (Ружић 2006: 161). Они допуну у виду инфинитива добијају у 50% случајева. Такви су прохибитив не кашн,¹³ те глаголи датн и податн. Уп. примере:

- (17) анцилешоу г^ūне · молю |³ те не кашн ме веќи ръватн · (259a/2–3);
- (18) и не даše тројано^ū огн^īтра |¹⁸ оглесты · (267a/17–18);
- (19) а се наанде пасти|¹¹рю отроче и пода юга жене своен хранитн : (223a/10–11).

10 У овом примеру налази се једина несумњива потврда тзв. кријег инфинитива у језику РТ (оглестъ). Ови облици јављају се од краја XIV века, да би у многим штокавским говорима „сасвим преовладали” (Brozović – Ivić 1988: 35). Забележени су и у повељама Руска Христофоровића (Решетар 1952: 85).

11 Употреба глагола имати у модалном значењу представља типичну вернакуларну црту (уп. Даничић 1863/1: 407).

12 У датој реченици прву конструкцију хотѣти + инфинитив (я не хокю ва^ū соудн^ī) интерпретирали смо као волунтативну, а другу (онъ хоки вадъ соуднти) као примарно футурску. Наведени пример илуструје и чињеницу да у случају негираних волунтативних структуре у тексту РТ нема фонетске ерозије (не хокю), за разлику од одричног футура (неки^ū, уп. пр. 5).

13 Поменути израз сматра се личном особином језика Руска Христофоровића (Решетар 1952: 116; уп. и RJA-ZU IV/886), а ван његових пословноправних списка потврђен је само у овом тексту. Представља најубедљивији аргумент језичке природе у корист Рускове редактуре (в. Увод).

Допуна глагола *менталних манифестација* у тексту РТ уобличава се таутоагентним инфинитивом у 36,36% случајева, уз когнитивни глагол *наочинти* се, као и уз конвиктивне глаголске лексеме *соумнѣти*, *оусоумнѣти*, *соумнити* се. Уп. примере:

- (20) *и хѣль^u свѣтлога злата^t не мо⁸же^t на Ѹрнкшиншеве плаћиниво глагѣ^{|9} стати · која се је (!) наочила честоу рѣ^{|10}ванју прїнцилати и трѣпѣти · (262a/7–10);*
- (21) *и не^{|22} соумнитан се вељкоу трою обратити стрѣ^{|23}моглавъ : (242a/21–23).*

Уз комуникативне глаголе инфинитив попуњава позицију допуне у 57,14% случајева. Код примарно референцијалних глаголских лексема удео инфинитива износи 60%, с тим да у готово свим потврдама залазе у домен јусивних.¹⁴ Најзаступљенији у грађи је глагол *рећи*. Доследно добија допуну у виду хетероагентног инфинитива, који представља трансформ императива из директног говора (пр. 22). Како је употреба овог тзв. инфинитива *pro imperativo* у старословенском вероватно инспирисана грчким оригиналма (Večerka 1996: 85), његова појава у тексту РТ могла би се тумачити као утицај српскословенског језика. Но, у питању је књижевни неологизам (а не калк), будући да се оваква употреба ослања на хетероагентни инфинитив уз глаголе других семантичких класа (Курешевић 2014: 90). У извесном броју случајева објекат (га, пр. 23) или субјекат (витеџ^u, пр. 24) инфинитива позиционирани су испред њега и на тај начин истакнути. Уп. примере:

- (22) *и рѣ^т јекторь прнвежа^{|14}тн га къ фарнжкоу ніеговоу ဇа ѿпашь · (251б/13–14);*
- (23) *и рѣ^т^{|15} га повлекы оу трою (251б/14–15);*
- (24) *и рѣ^т витеџ^u облекы се оу ѿрѣ^{|16}жїе (264а/8–9).*

Слично се понаша и глагол *правити* ‘рећи, казати’, те уз себе има инфинитив *pro imperativo*. Глагол *ѡвѣќнати* се једини задржава примарну референцијалну семантику, која је употпуњена таутоагентним инфинитивом. Уп. примере:

- (25) *ако бы могло се тако и оѹчиини^т^{|5} како прави лакъ^ш · врѣкы ороѹжїе на тро^бнска врат^t · (263а/4–6);*
- (26) *И прѣклони се јекторь кра^a · и дераше хель^u съ^{|2} днѡмѣдоѹша · хотеше га подати парїж^x^{|3} торѣтнциарнку колоу се вѣше обекта^{|4}ль дати га · (256б/1–4).*

Уз примарно јусивне глаголе допуна се формализује инфинитивом у 40% случајева. У нашој грађи то су глаголске лексеме *заповѣдѣти* и *повелѣти* и уз

14 Семантика јусивних глагола подразумева „the expression of a command, request or demand” (Van Valin 2011: 24).

њих се бележи намерна/результативна конструкција датив + инфинитив. По свој прилици, била је продуктивна у раном прасловенском (Грковић-Мејџор 2013: 85–86), док у старосрпској пословноправној писмености није потврђена (уп. Павловић 2009: 296–300). Њене репрезенте у тексту РТ могуће је тумачити као траг дубоке старине или као утицај књижевног језика. Уп. пример:

(27) и то⁶ вѣшѣ оғ нѣмъ кошоута палешн гѣпгіе |⁷ вилѣ морѣскоє · кота զаповѣдаше |⁸ по морѹ вльна⁹ оѹстилтн : (235a/5–8).

У тексту РТ значење глагола *перцепције* у једном случају (4,17%) допуњено је инфинитивом. Ова допуна глагола видјети у литератури се традиционално тумачи као конструкција акузатив + инфинитив (в. Курешевић 2014: 85). Будући да се дати пример не уклапа сасвим у познате моделе конструкције (уп. Kurešević 2018), чини се да би се и овде могло радити о инфинитиву, уз истицање његовог објекта (уп. пр. 23 и 24). У сваком случају, изворна семантика словенског инфинитива није компатибилна са глаголима перцепције, у основи фактивним, те се њихово комбиновање објашњава страним језичким утицајем (уп. Грковић-Мејџор 2013: 78) – у овом случају романским (в. Увод). Но, с обзиром на субјунктивни карактер овог примера, могло би се рећи да се романски утицај одвија уз ослонац на словенски систем. Уп. пример:

(29) |¹⁰ и врѣже на¹¹ ннѣцъ велнкоѹ мъгловъ · и нѣ ви|¹⁰дѣ га ме¹²лаѹшь цѣрь оѹбнъ · (247a/9–10).

2.3.3. Допуна уз именице и придеве

Инфинитив се уз именице бележи у 25%, и то уз именичку лексему *роќ* и супстантивизирани број једно (пр. 30 и 31). У нашој грађи појављује се само један придев чија је семантика захтевала употребу – реч је о компаративу боли, са инфинитивом (пр. 32). Уп. примере:

(30) и постависта |²² роќъ զдоѹтъа բнъ աε · (254a/21–22);

(31) ր¹³нѣ єдно պրտբէ|⁹еню և¹⁴ հանին անցլեша պելօշեակա · (2396/8–9);¹⁵

(32) ա տի-՛ болի |²² տանъ¹⁶ Յօդնъ¹⁷ по трою с тронским թղթաւ (247a/21–22).

15 Експлицирани конституент једно дату реченицу чини формално персоналном.

2.4. Инфинитив у функцији адвербијалне одредбе намерног/ результативног типа¹⁶

У језику РТ уз интранзитивне и транзитивне глаголе кретања, те глаголе срачунате на постизање неког циља инфинитив је потврђен у 43,33%. У овој позицији њиме се експлицира жељени исход, који је уједно и стимулатор управне радње (Павловић 2009: 280).

На позицији одредбе уз интранзитивне глаголе кретања таутоагентни инфинитив је забележен у 70,83%, уз глаголе промене места (понти, прити, походни, грејти, отринутти *сe*) и промене положаја тела (поклекнутти, оглатти). Уп. примере:

(33) И тронске ћиге прїндоше *млїтти* ектвора |² կռալա · юда бы днѣ́ нє пошъ́ на бою (255a/1–2);

(34) Ֆրнкшишь լաբтѣшевի́ |¹⁴ և յакша տելъмонի́ · Եստаста *պքтн* *ս* օ օթօ|^{260б} յին
анцилешев^x (260б/13–14 – 261a/1).

Као детерминатор уз транзитивне глаголе кретања хетероагентни инфинитив је посведочен у 38,46% случајева, уз глаголе послати и повести. Уп. пример:

(35) и послаше յօնе аյак'ша тел'յоннка *հ*|¹⁹ скати аնьцила'ша пелбоշевинки · (239б/18–19).

Међу глаголима срачунатим на постизање неког циља као намерна/результативна одредба таутоагентни инфинитив реализује се уз глаголске лексеме направити и брати *сe*, а хетероагентни уз приставити. У овој категорији инфинитив се бележи у 17,39%. Уп. примере:

(36) и |⁸ գրъцн направише կօրելւ · *понти* *դօ*|⁹ լո՛ւ · (268б);

(37) и слышаста |⁹ то յօնа пристависта · բ՛ · բնեցա *չօբան* |¹⁰ аնцилеша · (253a/8–10).

¹⁶ У овој функцији инфинитиву су конкурентне намерне реченице, те се процентуална заступљеност инфинитива у односу на њих изражава.

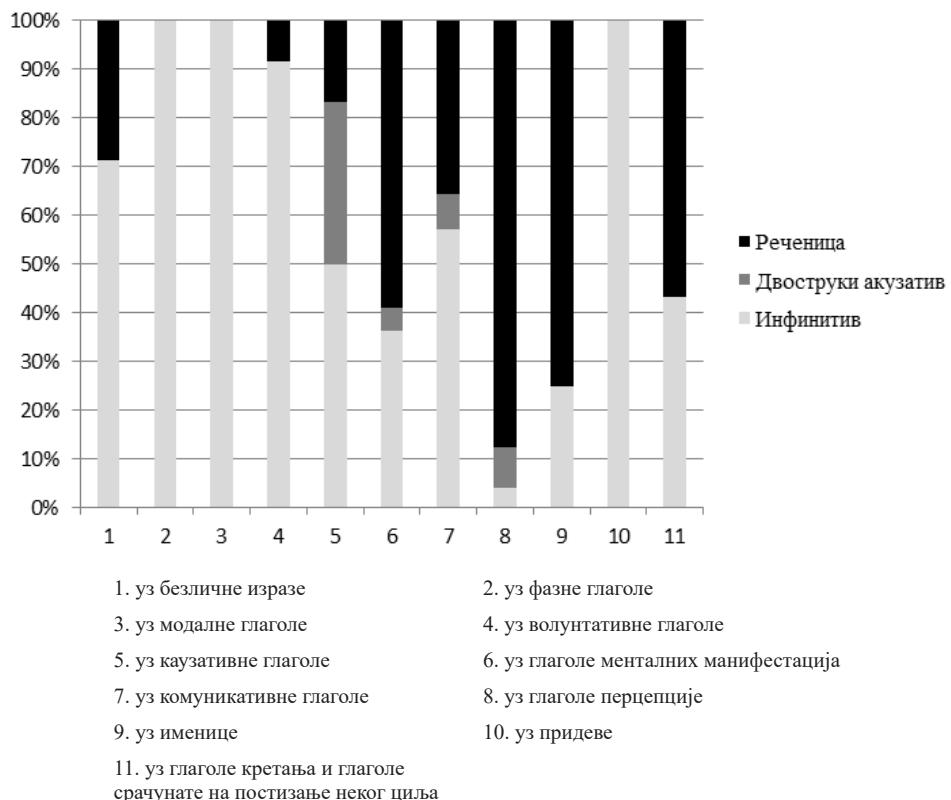
3. Закључак

Спроведена анализа показује да се у језику РТ инфинитив апсолутно доминантно реализује у функцијама које представљају прасловенско наслеђе, и то општесловенског карактера. У такве употребе спада инфинитив у оквиру футура, затим као допуна уз безличне изразе, именице и придеве, глаголе већине семантичких класа (где се реализује као таутоагентни или хетероагентни), те као адвербијална одредба. Прасловенско наслеђе представљао би и један не сасвим јасан пример, у коме би се инфинитив могао протумачити као независни предикативни.

Црте регионалног/дијалекатског карактера појављују се тек у назнакама. Траг говорне средине у којој је највероватније настала редакција текста (југозапад штокавске територије) може се сагледати у употреби инфинитива уз глагол перцепције. Но, будући да једина потврда у тексту ипак припада сфери субјунктиви, утицај романског супстрата не излази из оквира словенског система. Готово искључива формализација футура конструкцијом *хотѣти* + инфинитив могла би представљати траг говорне средине настанка преписа (југоисток штокавске територије), која је у контакту са балканским језичким савезом.

С друге стране, чињеница да се у оквиру футура највећим делом појављује пуни облик глагола *хотѣти*, може се приписати утицају српкословенског језика. Српкословенске црте најочигледније су у сфери допуњавања комуникативних глагола. Инфинитив *pro imperativo* по свој прилици требало би сматрати књишким средством, али са статусом књижевног неологизма. У ову групу спадају и ретки примери конструкције датив + инфинитив у функцији допуне уз комуникативне глаголе. Њена појава може се схватити на два начина: као елемент из књижевног језика или као архаизам. Будући да није посведочена у старосрпској пословноправној писмености, треба имати у виду могућност да представља специфику наративних текстова.

Квантитативно-статистички однос инфинитива и њему конкурентних средстава у језику РТ приказан је графички:

Резултати показују да је инфинитив најстабилнији у функцији допуне уз фазне, модалне и волунтативне глаголе – будући таутоагентни, уз ове групе глагола остварује најчвршћу везу са предикатом реченице. Веома добро се чува и уз безличне изразе и придеље (мада је у грађи потврђен само један придев који је захтевао допуну). Стабилан је и као хетероагентни уз оне глаголе чија семантика омогућава кореференцију објекта управне и агенса инфинитивне радње. Реч је о каузативним и комуникативним глаголима – уз прве заједно са двоструким акузативом обезбеђује доминацију номиналних средстава, а уз друге се отвара могућност за уплив српкословенског језика (в. више у тексту). Али, уз глаголе менталних манифестација, перцепције,¹⁷ као и уз именице, инфинитив (и генерално номинална средства) повлачи се

17 У тексту РТ уз глаголе перцепције није посведочена конструкција акузатив + партицип. Иако прасловенска, није забележена ни у старосрпској пословноправној писмености (в. Грковић-Мејџор 2013: 110).

пред реченицом. Таква ситуација забележена је и код инфинитива у функцији адвербијалне одредбе намерног/резултативног типа, уз глаголе кретања и глаголе срачунате на постизање неког циља (инфинитив је доминантан само уз интранзитивне глаголе гретања, највероватније стога што се ту доследно реализује као таутоагентни). Једино у овој категорији располажемо подацима о фреквенцијским односима у старосрпској пословноправној писмености – и у том корпусу реченица односи превагу (Павловић 2009: 296).¹⁸

За поузданiju интерпретацију приказаних резултата потребно је подробније испитати статус инфинитива у старосрпским повељама и писмима. До тада, индикативно је и поређење са ситуацијом у *Српској Александриди* (СА) из XVI века, писаној српскословенским језиком нижег стила, у којој долази до извесног прилагођавања књижевног језика говорним обрасцима. Два текста слична су по многим својим иманентним одликама.¹⁹ У тексту СА инфинитив је потврђен у готово истим функцијама, с том разликом што он (и уопште номинална средства) доминира над реченицом у свим категоријама (уп. Курешевић 2014: 261). Стога се може претпоставити да језик РТ у домену инфинитивне фразе у већој мери прати основне токове општештокаvског развоја, који су умногоме одређени развојем синтаксичке транзитивности.

Извор

- Милан Милутиновић, Петар Караангов, 1987: *Софиска илустрована Александрида*. Београд – Софија: Народна библиотека Србије – Народна библиотека *Кирил и Методиј*.
- [Milan MILUTINOVIĆ, Petar KARAANGOV, 1987: *Sofjska ilustrovana Aleksandrida*. Beograd – Sofija: Narodna biblioteka Srbije – Narodna biblioteka *Kiril i Metodij*.]

¹⁸ Ипак, реченица је у пословноправној писмености фреквентнија од инфинитива чак 8 пута (Павловић 2009: 281). То се може објаснити чињеницом да су, због природе текстова, тамо од три поткатегорије најфреквентнији глаголи срачунати на постизање неког циља, који се и у тексту РТ знатно чешће допуњују реченицом.

¹⁹ Мисли се пре свега на жанр, време настанка и провенијенцију и редакције текста и самог преписа (в. Увод). СА ипак остаје у границама српскословенског језика, вероватно због присуства елемената хришћанске идеологије (уп. Курешевић 2014).

ЛИТЕРАТУРА

- Ирена Грицкат, 1977: Поглавља из историје књижевног и писарског рада. *Јужнословенски филолог* XXXIII. 117–155.
- [Irena GRICKAT, 1977: Poglavlja iz istorije književnog i pisarskog rada. *Južnoslovenski filolog* XXXIII. 117–155.]
- Јасмина Грковић-Мејџор, 2007а: Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци. *Шездесет година Института за српски језик САНУ: зборник радова*. Ур. Срето Танасић. Београд: Институт за српски језик САНУ. 249–266.
- [Jasmina GRKOVIĆ-MEĐŽOR, 2007a: Jezik srpske srednjovekovne pismenosti: dostignuća i zadaci. *Šezdeset godina Instituta za srpski jezik SANU: zbornik radova*. Ur. Sreto Tanasić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 249–266.]
- Јасмина Грковић-Мејџор, 2007б: *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Jasmina GRKOVIĆ-MEĐŽOR, 2007b: *Spisi iz istorijske lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]
- Јасмина Грковић-Мејџор, 2013: *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Jasmina GRKOVIĆ-MEĐŽOR, 2013: *Istorijska lingvistika. Kognitivno-tipološke studije*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]
- Ђуро Даничић, 1863/І: *Речник из књижевних старина српских* I. Београд: Државна штампарија. Такође онлајн.
- [Đuro DANIČIĆ, 1863/I: *Rječnik iz književnih starina srpskih*. Dio prvi. Beograd: Državna štamparija. Takođe onlajn.]
- Павле Ивић, 2014: *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- [Pavle Ivić, 2014: *Pregled istorije srpskog jezika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]
- Марина Курешевић, 2014: *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет.
- [Marina KUREŠEVIĆ, 2014: *Hipotaktičke strukture u Srpskoj Aleksandridi: funkcionalnostilstilski aspekti*. Novi Sad: Filozofski fakultet.]
- Радмила Маринковић, 1986: Јужнословенски Роман о Троји. *Роман о Троји. Роман о Александру Великом*. Ур. Радмила Маринковић. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.
- [Radmila MARINKOVIĆ, 1986: Južnoslovenski Roman o Troji. *Roman o Troji. Roman o Aleksandru Velikom*. Ur. Radmila Marinković. Beograd: Prosveta – Srpska književna zadruha.]
- Милан Решетар, 1952: *Најстарија дубровачка проза*. Београд: Научна књига.
- [Milan REŠETAR, 1952: *Najstarija dubrovačka proza*. Beograd: Naučna knjiga.]

Владислава Ружић, 2006: Допунске реченице у савременом српском језику (II). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLIX/2.* 103–266.

[Vladislava RUŽIĆ, 2006: Dopunske rečenice u savremenom srpskom jeziku (II). *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XLIX/2.* 103–266.]

Слободан Павловић, 2009: *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

[Slobodan PAVLOVIĆ, 2009: *Starosrpska zavisna rečenica od XII do XV veka.* Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]

***

Dalibor BROZOVIĆ, Pavle Ivić, 1988: *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski.* Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Dorothy DISTERHEFT, 1981: Remarks on the History of the Indo-European Infinitive. *Folia Linguistica Historica* 2/1. 3–34. [Also online](#).

Martin HASPELMATH, 1989: From Purposive to Infinitive – a Universal Path of Grammaticization. *Folia Linguistica Historica* X/1–2. 287–310. [Also online](#).

Marina KUREŠEVIĆ, 2018: The status and origin of the accusativus cum infinitivo construction in Old Church Slavonic. *Diachronic Slavonic Syntax: The interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors.* Eds. Björn Hansen, Jasmina Grković-Major, Barbara Sonnenhauser. Berlin – Boston: De Gruyter Mouton. 261–283.

Winfred P. LEHMANN, 1974: *Proto-Indo-European Syntax.* Austin – London: University of Texas Press.

Antoan MEJE, 1965: *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika.* Beograd: Naučna knjiga.

Franc MIKLOSICH, 1868–1874: *Vergleichende Syntax der slavischen sprachen.* Wien: Wilhelm Braumüller.

Allan RINGHEIM, 1951: *Eine altserbische Trojasage.* Prague – Upsal: Imprimerie de l'état à Prague.

RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–XXIII.* Zagreb: JAZU.

Robert D. VAN VALIN, 2011: *An Overview of Role and Reference Grammar.* [Online](#).

Radoslav VEČERKA, 1996: *Altkirchenslavische (altribulgarische) Syntax III: Die Satztypen: Der einfache Satz.* Freiburg: Weiher Verlag.

Erwin WEDEL, 1981: Zum sog. historischen Infinitiv im Altrussischen. *Festschrift für Linda Sadnik zum 70. Geburtstag. Monumenta linguae slavicae dialecti veteris XV.* 25–31.

SUMMARY

The main goal of this research is to determine the functions of the infinitive in the Old Serbian *Novel about Troy* (late 15th - early 16th century). The results show that the infinitive is predominantly used in functions that represent the Proto-Slavic heritage. To a lesser extent, the influence of the Serbian Church Slavonic language was registered (the infinitive *pro imperativo*). There are regional/dialectal features in traces: West Shtokavian (infinitive as a complement to the verb of visual perception) and East Shtokavian (almost exclusive formalization of the future with the construction *hotѣти* + infinitive). Statistical analysis shows that with verbs of mental manifestations and perception, with nouns, as well as with verbs of movement and other verbs of striving after a goal, verbal structures prevail over nominal ones, including infinitives. It can be assumed that the language of *The Novel about Troy* in the domain of the infinitive phrase follows the basic directions of the general Shtokavian development, which are largely determined by the development of syntactic transitivity.

Јована Стевановић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу / Filozofska fakulteta Univerze v Nišu
jovanica.st@gmail.com

Српскословенске и српске народне морфолошке особине језика *Софијског преписа Душановог законика*

Предмет рада јесу српскословенске и српске народне морфолошке особине језика *Софијског преписа Душановог законика*. Циљ рада јесте да се на овом нивоу утврди удео српскословенског и српског народног језика. Спроведена анализа је показала да су присутне следеће српскословенске особине: чување старог наставка *-e* од некадашњег *-ѧ* у локативу једнине именица мушких и средњег рода; наставци *-ою*, *-ију* у инструменталу једнине именица женских родова; наставак *-ть* у 3. лицу једнине и множине презентата и др. Од изразитих српских народних особина присутне су: наставак *-у* у локативу једнине именица мушких и средњег рода; наставак *-ом* у инструменталу једнине именица женских родова и др.

Кључне речи: морфолошке особине, српскословенски језик, српски народни језик, *Софијски препис, Душанов законик*

The Morphological Characteristics of Serbian Church Slavonic and the Serbian Vernacular, as Seen in the Sofija Transcription of Dušan's Code

The subject of this paper are the morphological characteristics of the Sofija Transcription of *Dušan's Code*. The aim of this paper is to determine the share of Serbian Church Slavonic and the Serbian vernacular at this level. The conducted analysis showed that the following Serbian Church Slavonic characteristics are present: the suffix *-u* changes into *-ѣ* in the locative of masculine and neuter singular nouns; the suffix *-ою*, *-ију* appears in the instrumental of feminine singular nouns; the ending *-ть* appears in the third person singular and plural of the present tense, etc. Among the distinguished characteristics of the Serbian vernacular language are: the suffix *-у* in the locative singular of masculine and neuter nouns; the suffix *-ом* in the instrumental singular of feminine nouns, etc.

Keywords: morphological characteristics, Serbian Church Slavonic, Serbian vernacular, The Sofija Transcription, Dušan's Code

1. Увод

Душанов законик представља „законодавни акт којим је створен јединствен законодавни систем за целу српску државу.” Иако оригинални текст није

сачуван, сачувани су његови преписи који су настали до XVIII века (Милановић 2004: 60).

Софијски препис објављен је у трећој књизи преписа *Законика цара Стефана Душана* у издању Српске академије наука и уметности 1997. године. Овај препис настао је „приближно у другој половини XVII века” (Богдановић, Стефановић 1997: 406). Кодекс преписа пронашао је К. Јиречек 1882. године у Софији. По Јиречеку, кодекс је пронађен у Кратову (Македонији), „одакле је послан у Софију посредовањем Јеврема Карапета из Велбужда” (Богдановић, Стефановић 1997: 406). Познато је и време коричења преписа (1728). Место писања и писар су непознати. С обзиром на то да је препис настао на измајку српкословенске епохе, елементи рускословенског језика нису видљиви у њему, тј. остао је „при старим графијским и другим особеностима” (Грицкат-Радуловић 1997: 411). Текст *Софијског преписа*, „сачињавају Јустинијанов закон, Душанов закон и изводи из правила васељенских сабора. На крају кодекса налази се српски летопис до 1649. године” (Богдановић, Стефановић 1997: 407). Препис има 250 листова од папира. Данас се чува у Софији у Народној библиотеци „Кирил и Методиј”.

Предмет овог рада јесте диглосија, односно језичка ситуација „у којој заједница говорника употребљава паралелно двије битно различите варијанте истога језика, у зависности од комуникационог контекста” (Самарџић 2017: 249) у *Софијском препису Душановог законика*. Док су се византијски законици преводили на српкословенски језик, законици настали у српској средини писани су народним језиком, са примесама српкословенског језика (Грковић-Мејџор 2007; Милановић 2004).

Језик *Софијског преписа* није у великој мери изучаван, па нам је зато овај препис послужио као корпус у истраживању. Због ограниченог простора, фокусирали смо се само на морфологију. Циљ рада јесте да се на овом нивоу утврди удео српкословенског и српског народног језика.

2. Именице

2.1. Мушки и средњи род

Локатив једнине именица мушког и средњег рода има наставке: *-у*, *-е*. Наставак *-у* је у старословенском језику био карактеристичан за **й* промену (Поломац 2016: 207). Из некадашње **й* промене се проширио и на именице средњег рода. Уклањање наставака *-е* и *-и* у корист наставка *-у*

било је карактеристично за српски народни језик (Белић 1965: 10): по закону (67p/40), у граду (90p/24), въ дому (80p/19), оу двору (97в/6), на сабору (121p/20), оу монастиру (83в/3, 84p/8–9), по образу (67в/9); ω христіан’ству (63p/19), у робъству (114в/4), у сълу (113p/26). Од споменутих именица једино се именица домъ мењала по *ий промени, тј. једино је код ње наставак -у у локативу једнине старина. Остале именице су овај наставак добиле аналогијом. Са друге стране, стари наставак из некадашње *о промене чува се само у примерима: въ градѣ (121p/20), о митрополитѣ (69p/25); въ селѣ (121p/21). Чување старог наставка у локативу једнине именица мушкиг и средњег рода је српскословенска особина (Јовић 2011: 171).

У номинативу множине именица мушкиг рода налазимо наставак -и. Наставак -и је из некадашње *о/јо промене (Јовић 2011: 153; Поломац 2016: 212): митрополити, епископи (82в/20), игумени (83p/25,26), чловѣци (83p/26), кнезы (107в/18), посланици (109в/11), посадѣници (79в/14), чловѣцы (102в/26), гусари (107в/14), коупьци (110p/16), исповедници (68p/13). Именице које се завршавају на -ар у старословенском језику су у номинативу множине могле имати наставак -е или -и (Diels 1963: 167). С тим у вези, облик *гусари* се очекује у старословенском језику и није нужно елемент српскословенског језика. Са друге стране, именице са једносложном основом добијају проширење -ов- (Šivic-Dular 1991: 69). Проширење -ов- је из некадашње *ий промене. У вези са проширењем -ов-, А. Шивиц Дулар пише: „Iz nekdanjih u-jevskih debel izhaja [...] morfem -ov-, s katerim se v množini in dvojini podaljšuje osnova nekaterih samostalnikov” (Šivic-Dular 1991: 64). Ширење морфеме -ов- из некадашње *ий промене на остале именице мушкиг рода особина је српског народног језика (Јовић 2011: 154). Анализирани корпус бележи само два примера: судови (111в/1), попови (71p/14).

У локативу множине именица мушкиг рода налазимо наставке: -и, -ѣхъ. Примери са наставком -и су следећи: ω монастири (63p/19), ω посадници (79в/13, 104p/11), ω поклисари (102в/28), ω путници (110в/20), ω купьци (110в/20), оу законици (110в/18). Наставак -и у локативу множине именица мушкиг рода може се тумачити као појава „аналитичке деклинације” (Грицкат-Радуловић 1997: 415). Аналитичка деклинација је карактеристична за призренско-тимочку дијалекатску област (Ивић 1985: 112). Са друге стране, забележен је један пример са наставком -ѣхъ: градѣхъ (66в/33). Именица градъ се у старословенском језику мењала по *о промени (Николић 1987: 114). Локатив множине ове именице гласио је: градѣхъ (Николић 1987: 113). Нема сумње да се ради о чувању старог наставка из некадашње

*о промене (Šivic-Dular 1991: 68). Полугласници су се током историјског развоја изједначили у корист ъ (Милановић 2004: 37).

Именице средњег рода, такође, чувају стари наставак у локативу множине: мѣстѣхъ (66в/33–34), сѣлех (86в/5) (глас ъ је замењен вокалом е, док је полугласник на крају речи испао јер је био у слабом положају).

2.2. Женски род

Генитив једнине именица женског рода некадашње *ja промене има наставак -e. Пример је: без кривице (83р/24). Генитив једнине именица женског рода некадашње *i промене има, такође, наставак -e: близъ цркве (71в/18), отъ цркве (84в/18). Анализирани корпус бележи и један пример где је -e замењено јатом (ѣ): отъ црквѣ (64в/16).

У дативу једнине именица женског рода налазимо два наставка: -u, -e. Наставак -e из некадашње *a промене је српскословенска особина (Јовић 2011: 149). Пример је: жупа жупе да не пасу (81в/6) (У преводу: Жупа жупи да не пасе). Наставак -e у дативу једнине именица женског рода на -a карактеристика је говора који припадају косовско-ресавској дијалекатској области (Ивић 1985: 137; Јовић 1968: 97). Наставак -u у дативу једнине је чешћи. Овај наставак је из некадашње *ja промене (Николић 1987: 127). Примери су следећи: къ вѣри (66в/31), девици (118в/25). Именице женског рода некадашње *i промене имају, такође, наставак -u: цркви (71в/17). И именице женског рода *i промене чувају наставак -u: вѣщи (69р/22).

Локатив једнине женског рода има наставак -i. Овај наставак је из некадашње *ja промене. Примери су: оу царевои земљи (94р/4–5), по царевои земљи (96в/28, 99в/25), оу туђои земљи (99р/22). Н. Јовић примере са наставком -i у локативу једнине сматра „делом српскословенске традиције“ (Јовић 2011: 151).

Инструментал једнине именица женског рода има наставке: -ом, -ою, -ию. Први наставак (-ом) је добијен аналогијом према именицама мушких и средњег рода током XIII века (Ivić 1988: 22). Наставак -ом у инструменталу једнине именица женског рода је српска народна особина (Поломац 2016: 222). Анализирани корпус бележи следеће примере: съ книгом (78р/26), съ коупломъ (100в/4), пизмом (78в/29). Са друге стране, наставци -ою (*a-промене), -ию (*i-промене) представљају српскословенску особину (Јовић 2011: 150; Поломац 2016: 223). Примери су следећи: съ женою (120р/7), милостїю (62р/5).

Номинатив множине именица женског рода има наставак *-e* из некадашње **ja* промене. То је српска народна особина (Ivić 1988: 24). Примери су следећи: баштине (72в/27), руке (90в/26), земље (89р/4).

У акузативу множине именица женског рода налазимо наставак *-e* који је карактеристичан за **ja* промену. Уопштавање наставка *-e* из **ja* промене је српска народна особина (Ivić 1988: 22). Пример је: у руке (93в/33).

3. Заменице

3.1. Личне заменице

У анализираном корпузу забележена је лична заменица првог лица. Лична заменица првог лица јавља се у следећим облицима: инструментал једнине мноштвом (62в/14), генитив једнине преће мене (89р/1).

Са друге стране, забележана је и лична заменица трећег лица. Ова заменица јавља се у следећим облицима: номинатив једнине мушких рода онъ (67в/6), датив једнине мушких рода ему (96р/22), емоу (101в/12, 105р/22), датив енклитика мушких рода му (67в/5, 96р/32), акузатив једнине мушких рода аще кто оударить его (95в/19–20), акузатив енклитика мушких рода га (105р/20), акузатив једнине женских рода ю (120в/14), датив множине мушких рода имъ (65в/25), акузатив множине мушких рода ихъ (64в/14), их (83р/25), локатив множине мушких рода оу них (108р/19).

Лична заменица сваког лица јавља се у следећим облицима: инструментал једнине собом (82р/16), датив једнине къ себѣ (117в/15).

На основу анализе корпуса закључили смо да се у промени личних заменица јављају и српскословенске и српске народне особине. Изразите српскословенске особине су: инструментал једнине мноштвом, акузатив једнине мушких рода аще кто оударить его, датив једнине мушких рода ему, емоу. Изразите српске народне особине су: датив енклитика мушких рода му, акузатив енклитика мушких рода га, инструментал једнине собом. Остали горепоменути примери тичу се и српскословенског и српског народног језика.

3.2. Именичке заменице

Именичке заменице *ко* и *шта* јављају се у следећим облицима: номинатив једнине кто (69в/27, 99р/20), тъко (82р/17, 96в/31, 98р/10), датив једнине кому (72р/26, 97в/5), номинатив једнине что (64р/9), инструментал једнине съ чим (97в/2).

Скоро сви споменути примери су српкословенски. Инструментал једнине съ чим одлика је и српкословенског и српског народног језика. У примеру тъко извршена је метатеза. У *Софийском препису* се упоредо појављују и примери са метатезом и примери без ње.

3.3. Придевске заменице

Присвојне заменице јављају се у следећим облицима: генитив једнине мушких и средњег рода пред своега капитана (99р/22–23), нашег смѣренїа (62в/11), царства нашега (63р/15), от своего хотѣнїя (96в/30), акузатив једнине мушких и средњег рода аще кто убੇть своего отьца или свое чедо (91р/2), на нижовь домъ (107р/7), акузатив једнине женског рода негову бащину (73р/34), нижовоу жупоу (107р/6–7), инструментал једнине мушких рода съ нашим патріархом (62в/10), инструментал једнине женског рода съ своимъ коупломъ (100в/3–4), инструментал множине мушких рода пред своими митрополити (88в/29–30).

Опште заменице јављају се у следећим облицима: номинатив једнине мушких рода въсаки чловѣкъ (64р/6), въсь домъ (67в/6), номинатив једнине средњег рода въсе именіе (66р/26), номинатив множине мушких рода въси калугери (83р/26), датив множине мушких рода къ въсѣмъ свещеникомъ (64р/6–7), локатив множине мушких и средњег рода по въсѣхъ градѣхъ (66в/33), по въсѣхъ мѣстѣхъ (66в/33–34), локатив множине женског рода по въсехъ нурїахъ (68р/12).

Заменица *тaj* јавља се у следећим облицима: номинатив једнине средњег рода тои мѣсто (107в/13), генитив једнине мушких рода монастира того (83в/2). И у промени бројева налазимо наставак *-ого*: единого (119р/31). Пример тои садржи партикулу *-и*. Поред партикуле *-и*, деклинацију придевских заменица одликује и додавање партикуле *-зи*: тези (112р/10), онези (77в/18).

На основу анализе корпуса закључили смо да се у промени придевских заменица јављају и српкословенске и српске народне особине. Изразите

српскословенске особине су: нашего, своега, того, единственог, као и сви облици општих заменица без метатезе групе *вс-*. Изразите српске народне особине су: тои мѣсто, тези, ѿнези због партикула *-и*, *-зи* које су карактеристичне за српски народни језик (Јовић 2011: 230). Остали примери се тичу и српскословенског и српског народног језика.

4. Придеви

Придеви мушки рода одређеног вида имају наставак *-аго* у генитиву једнине: благочьстываго и христолюбиваго, маћедонискаго цара стефана сръбъскаго, българъскаго, оугаръскаго, дальматъскаго, арбанаскаго, оугровлахїйскаго (61в/1–4), отьца доуховънаго (63в/23), от светаго патрїаръха (68в/14), туждаго чловѣка (92в/20), от пресвѣтлаго цара (82р/17). Наставак *-аго* је српскословенски (Јовић 2011: 184). И у промени редних бројева, који се деклинирају по прилевској деклинацији, налазимо неке облике српскословенског језика: генитив једнине до третїяго (73р/34). Наш корпус бележи и један пример са наставком *-ога*: преко оустава царьскога (104в/15). Наставак *-ога* је српски народни (Јовић 2011: 184).

У дативу једнине прилеви мушки и средњег рода одређеног вида имају наставак *-ому*: къ цареву чловѣку или цръковъному или властелъскому (97в/3–4), къ отьцу доуховъному (64в/7), оу двору цръковъному (97в/6); къ истинъному христіанъству (65в/22). Наставак *-ому* је „унесен из деклинације прилевских заменица” (Поломац 2016: 265).

Прилеви женског рода одређеног вида у акузативу једнине имају наставак *-ују*: да га поставить на светую трапезу (108в/25–26), власть доуховную (68в/14, 74р/12), въ вѣру латинъскую (67в/1–2), заповедь доуховную (67р/35–36), на съвѣсть доуховную (68в/17). Наставак *-ују* је српскословенски (Јовић 2011: 186).

У локативу једнине прилеви женског рода имају наставак *-ои* из тврде заменичке промене што представља иновацију (Јовић 2011: 188): оу царевои земъли (94р/4–5), по царевои земъли (96в/28, 99в/25), оу тућои земли (99р/22). Ова иновација је била карактеристична за српски народни језик, али је због своје распрострањености ушла у основицу српског књижевног језика (Јовић 2011: 192).

Придеви мушког рода чувају наставак *-ых* у генитиву множине. Забележен је само један пример: оу закону светых ѿтъць (94в/8–9). У дативу множине прицеви мушког рода чувају стари наставак *-ым*. Забележен је само један пример: православнъмъ свещенникомъ (66в/7). Придеви мушког рода чувају стари наставак прицевске промене *-ими* у инструменталу множине: доуховнъими строители црковнъими малими и великими (62в/12–13). У локативу множине чува се наставак *-их/-ых* прицевске промене за све родове: по црковнъих сълех (86в/5), о книгах царьских (94в/10), о далних путници (110в/20).

Као што се може видети, у промени прицева уочене су и српскословенске и српске народне особине. Изразите српскословенске особине су: наставак *-аго* у генитиву једнине мушког рода и наставак *-ују* у акузативу једнине женског рода. У промени прицева чувају се стари наставци: *-ими* у инструменталу множине, *-ых/-их* у генитиву, локативу множине и *-ым* у дативу множине. Српски народни језик одликује наставак *-ој* у локативу једнине женског рода из тврде заменичке промене.

5. Глаголи

5.1. Презент

У 3. лицу једнине јављају се и облици са завршетком *-ть* и облици без овог завршетка. Завршетак *-ть* је српскословенски (Јовић 2011: 198). Примери су многобројни. Издвајамо један део: се учинить (64р/2), се разлучить (64р/4), се въсадить (64р/4), даеть (64р/4), имать (72в/32), дасть (74в/16, 78в/31, 93в/30, 94р/2 95р/15, 95р/16), попасеть (81в/9), живеть (68р/8), наћеть (69р/22), поставить (69в/27), се накажеть (70в/11), речеть (72р/21), обезчастить (76р/30, 76в/1), осмудить (76р/31). Облици без овог завршетка били су одлика српског народног језика (Поломац 2016: 278). Примери су многобројни. Издвајамо један део: има (73р/34), не ѿходи (71в/16), прїиде (77в/21, 78р/23), узме (78в/31), иде (78р/25), плати (78в/33), се позива (79р/10), буде (80в/19, 80в/26), осмуди (81р/31), оскубе (93р/24), пожеже (94р/2).

У 3. лицу множине, јављају се, такође, и облици са завршетком *-ть* и облици без њега. Облици са завршетком *-ть* су следећи: призываютъ (64в/14), поучеть (64в/15), не послушаетъ (64в/15), отвращаютъ (65р/18), възвратеть (66в/34), дадутъ (67р/35), не судеть (69р/22), разумѣютъ (69р/19), имаютъ

(69p/19, 71p/14), будуть (70p/1). Облици без овог завршетка су малобројни и они су одлика српског народног језика: не имаю (71p/15), се даду (71p/16), доиду (71v/20), се суде (79p/5), плаћаю (79v/15, 79v/16), даю (80p/19), плате (76v/12), дръже (112v/19), живу (84v/16, 84v/17).

Од споменутих глагола потребно је прокоментарисати последњи. У савременом српском језику глагол *живети* мења се по VII Белићевој врсти и 3. лице множине гласи *живе*. Облик *живу* сматра се покрајинским архаизмом „без обзира што смо ми у старословенском језику имали правилно живјть, што одговара нашем живу” (Пецо 1955: 60–61).

Прокоментарисати требаи пример доиду (дођу). У овом примеру видљива је једна фонетска особина: одсуство јотовања у композитима од *-ити* (Богдановић, Марковић 2000: 157). Иако фонетске особине нису предмет нашег истраживања, понекад је неопходно осврнути се и на њих. Споменута фонетска особина одлика је призренско-тимочког дијалекта, односно сврљишко-заплањског и тимочко-лужничког говорног типа.

У 1. лицу множине јављају се облици са завршетком *-мо*. Облици са овим завршетком одлика су српског народног језика (Јовић 2011: 196). Наш корпус бележи само један пример: учинимо (72v/27).

5.2. Перфекат

Перфекат се гради од презента помоћног глагола *јесам* и радног глаголског придева. Обично се јављају енклитички облици помоћног глагола, који су одлика српског народног језика. Са друге стране, радни глаголски придев јавља се у 3. лицу једнине мушкиног рода и са завршетком *-л* и са завршетком *-о*. Примери су следећи: е поставио (82v/22), е пожегао (93v/30–31). У већини штокавских говора крајем XIV века *л* је прешло у *о* на крају речи или на крају слога (Јовић 2011: 118). Ова појава је последица губљења слабог полугласника (Белић 1972: 78; Ивић 1991: 144). Имајући у виду време настанка *Софијског преписа Душановог законика*, очекивали смо већи број примера у којима је дошло до промене *-л* у *-о*. Примери у којима се чува *-л* су знатно бројнији: даль есть (82v/18), е дръжалъ (88v/32), е оучиниль и записаль (104v/14), е поставилъ (108v/28), е положиль (108v/24), нѣсть съгрешиль (77v/17), есть отбегаль (97v/5), есть оутекаль (97v/5), е даль (105v/28).

Дужи облик помоћног глагола *јесам* есть одлика је српскословенског језика. Одрични облик помоћног глагола *јесам* н'єсть такође (Јовић 2011: 211). Забележени су и облици без помоћног глагола: сътвориль (99в/28), разграбиль (99в/28).

5.3. Футур I

Футур I гради се од презента помоћног глагола *хтети* и инфинитива. Наш корпус не бележи велики број примера футура I. Посведочени су следећи примери: не хотеть обратити (65в/25), не хощеть послушати (72р/22), ће строити (83р/27), не хощуть раздрешити (119в/3), ће простити (74в/18). Једино је енклитички облик помоћног глагола *хтети* ће одлика српског народног језика (Поломац 2016: 300). Остали облици помоћног глагола *хтети* одлика су српскословенског језика (Поломац 2016: 301).

5.4. Футур II

Овај глаголски облик гради се од презента помоћног глагола *бити* и радног глаголског придева. Наш корпус бележи следеће примере: не ималь будеть (72в/27), буде приписовалъ (95р/16–17), буде отбѣгаль (98р/10), боуде погинуло (101р/11), будеть оправиль (111в/6). Сви облици помоћног глагола *бити* у 3. лицу једнине без *-ть* одлика су српског народног језика (Поломац 2016: 301). Облици са завршетком *-ть* одлика су српскословенског језика (Поломац 2016: 301).

Финално *-л* у радном глаголском придеву се чува у појединим говорима призренско-тимочке дијалекатске области (тимочко-лужнички и сврљишко-заплањски) (Богдановић, Марковић 2000: 157, 158).

6. Још нека запажања у вези са осталим врстама речи

У нашем корпусу често се употребљава везник *ако*: аще (64р/2, 69р/27, 70р/1, 75р/22, и сл.) и ако (67в/1, 67в/4, 68р/8, 72р/19, 72р/22, и сл.). Облик аще одлика је српскословенског језика, а облик ако одлика је српског народног језика (Јовић 2011: 227).

7. Закључак

Циљ рада био је да се на морфолошком нивоу утврди удео српкословенског и српског народног језика. Спроведена анализа је показала да су у *Софијском препису Душановог законика* присутне следеће српкословенске особине: чување старог наставка *-e* од некадашњег *-ѣ* у локативу једнине именица **o* промене мушкиг и средњег рода; наставак *-e* из некадашње **a* промене у дативу једнине именица женског рода; наставци *-ою*, *-ију* у инструменталу једнине именица женског рода. Код личних заменица налазимо следеће српкословенске особине: инструментал једнине мноју; акузатив једнине мушкиг рода аще кто оударить его; датив једнине мушкиг рода ему, емоу, док код придевских заменица налазимо следеће српкословенске особине: нашего, своего, тога, единого, као и сви облици општих заменица без метатезе групе *вс-*. У промени придева налазимо следеће српкословенске особине: наставак *-аго* у генитиву једнине мушкиг рода; наставак *-ују* у акузативу једнине женског рода. Код глагола налазимо следеће српкословененске особине: наставак *-тъ* у 3. лицу једнине и множине презента; дужи облици презента помоћних глагола.

Од споменутих српкословенских особина у великој мери су присутне следеће: наставак *-тъ* у 3. лицу једнине и множине презента; дужи облици презента помоћних глагола; облици општих заменица без метатезе групе *вс-*; наставак *-аго* у генитиву једнине придева мушкиг рода; наставак *-ују* у акузативу једнине придева женског рода. Остале особине су присутне у мањој мери. Наставак *-e* из некадашње **a* промене у дативу једнине именица женског рода одлика је косовско-ресавског дијалекта. У нашем корпузу је више примера са наставком *-и*.

Од изразитих српских народних особина издвајају се следеће: наставак *-у* у локативу једнине именица мушкиг и средњег рода; проширење *-ов-* из **й* промене у номинативу множине именица мушкиг рода; наставак *-ом* у инструменталу једнине именица женског рода; наставак *-е* у номинативу и акузативу множине именица женског рода. Код заменица налазимо следеће српске народне особине: датив енклитика мушкиг рода *му*; акузатив енклитика мушкиг рода *га*; инструментал једнине *собом*. У промени придева чувају се стари наставци: *-ими* у инструменталу множине; *-ых/-их* у генитиву, локативу множине; *-ым* у дативу множине. Српски народни језик одликује наставак *-oj* у локативу једнине женског рода из тврде заменичке промене.

Код глагола налазимо следеће српске народне особине: 3. лице једнине и множине презента без крајњег *-m*; наставак *-mo* у 1. лицу множине презента; енклитички облици презента помоћних глагола. У највећој мери присутна је следећа српска народна особина: 3. лице једнине и множине презента без крајњег *-m*.

Показало се да у *Софијском препису* у области морфологије постоји диглосија, тј. да се овај препис истовремено одликује и морфолошким особинама карактеристичним за српски народни језик и оним особинама типичним за српскословенски језик. Међутим, спроведена анализа није пружила доволјно података за прецизнији опис језика споменутог преписа. О језику овог преписа можемо говорити тек након испитивања осталих језичких нивоа (фонетског, творбеног, синтаксичког).

Овим радом бисмо желели да дамо мали допринос науци о језику и да подстакнемо будуће лингвисте да се темељније баве језиком најзначајнијих споменика српске културе, међу којима је и *Душанов законик*.

ИЗВОР

Митар Пешикан, Ирена Грицкат-Радуловић, Миодраг Јовичић, 1997: *Законик цара Стефана Душана*. Књига III. Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука, Извори српског права IV.

[Mitar PEŠIKAN, Irena GRICKAT-RADULović, Miodrag Jovičić, 1997: *Zakonik cara Stefana Dušana. Knjiga III. Baranjski, Prizrenski, Šišatovački, Rakovički, Ravanički i Sofijski rukopis*. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje društvenih nauka, Izvori srpskog prava IV.]

ЛИТЕРАТУРА

Александар Белитић, 1965: *Историја српскохрватског језика. Књ. II, св. 1 (Речи са деклинацијом)*. Београд: Научна књига.

[Aleksandar BELIĆ, 1965: *Istorija srpskohrvatskog jezika. Knj. II, sv. 1 (Reči sa deklinacijom)*. Beograd: Naučna knjiga.]

Александар Белитић, 1972: *Основи историје српскохрватског језика. Фонетика*. Београд: Научна књига.

[Aleksandar BELIĆ, *Osnovi istorije srpskohrvatskog jezika. Fonetika*. Beograd: Naučna knjiga.]

Димитрије Богдановић, Димитрије Стефановић, 1997: Опис Софијског рукописа. *Законик цара Стефана Душана, Књига III. Барањски, Призренски, Шишатовачки,*

Раковачки, Раванички и Софијски рукопис. Ур. Митар Пешикан, Ирена Грицкат-Радуловић, Миодраг Јовићић. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука, Извори српског права IV. 405–409.

[Dimitrije BOGDANOVIĆ, Dimitrije STEFANOVIĆ, 1997: Opis Sofijskog rukopisa. *Zakonik cara Stefana Dušana. Knjiga III. Baranjski, Prizrenski, Šišatovački, Rakovački, Ravanički i Sofijski rukopis.* Ur. Mitar Pešikan, Irena Grickat-Radulović, Miodrag Jovićić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje društvenih nauka, Izvori srpskog prava IV. 405–409.]

Недељко Богдановић, Јордана Марковић, 2000: *Практикум из дијалектологије.* Ниш: Филозофски факултет.

[Nedeljko BOGDANOVIĆ, Jordana MARKOVIĆ, 2000: *Praktikum iz dijalektologije.* Niš: Filozofski fakultet.]

Ирена Грицкат-Радуловић, 1997: Језик Софијског преписа. *Законик цара Стефана Душана. Књига III. Барањски, Призренски, Шишијатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис.* Ур. Митар Пешикан, Ирена Грицкат-Радуловић, Миодраг Јовићић. Београд: Српска академија наука и уметности. Одељење друштвених наука, Извори српског права IV. 411–421.

[Irena GRICKAT-RADULOVIĆ, 1997: Jezik Sofijskog prepisa. *Zakonik cara Stefana Dušana. Knjiga III. Baranjski, Prizrenski, Šišatovački, Rakovački, Ravanički i Sofijski rukopis.* Ur. Mitar Pešikan, Irena Grickat-Radulović, Miodrag Jovićić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje društvenih nauka, Izvori srpskog prava IV. 411–421.]

Јасмина Грковић-Мејџор, 2007: *Списи из историјске лингвистике.* Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

[Jasmina GRKOVIĆ-MEJDŽOR, 2007: *Spisi iz istorijske lingvistike.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.]

Paul DIELS, 1963: *Altkirchenslavische Grammatik. I Teil: Grammatik.* Heidelberg: C. Winter.

Павле Ивић, 1985: *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје.* Нови Сад: Матица српска.

[Pavle Ivić, 1985: *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika: Uvod i štokavsko narečje.* Novi Sad: Matica srpska.]

Pavle Ivić, 1988: *Istoriya jezika. Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski.* Ur. Pavle Ivić, Dalibor Brozović. Izvadak iz Enciklopedije Jugoslavije. Zagreb. 5–54.

Душан Јовић, 1968: Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник 1968/XVII.* 1–239.

[Dušan Jović, 1968: Trstenički govor. *Srpski dijalektološki zbornik 1968/XVII.* 1–239.]

Надежда Јовић, 2011: *Језик Хиландарског медицинског кодекса.* Ниш: Филозофски факултет.

[Nadežda Jović, 2011: *Jezik Hilandarskog medicinskog kodeksa.* Niš: Filozofski fakultet.]

Александар Милановић, 2004: *Кратка историја српског књижевног језика.* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

[Aleksandar MILANOVIĆ, 2004: *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.]

Светозар НИКОЛИЋ, 1987: *Старословенски језик I*. Београд: Научна књига.

[Svetozar NIKOLIĆ, *Staroslovenski jezik I*. Beograd: Naučna knjiga.]

Асим ПЕЦО, 1955: Језичке поуке. *Naš jezik* 1955/VII. 51–64.

[Asim PEĆO, 1955: Jezičke pouke. *Naš jezik* 1955/VII. 51–64.]

Владимир ПОЛОМАЦ, 2016: *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.

[Vladimir POLOMAC, 2016: *Jezik povelja i pisama Srpske despотовине*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.]

Биљана САМАРДИЋ, 2017: Обриси диглосије у дипломатичкој и црквеној грађи средњовјековне Босне и Хума. *Српски језик* 2017/XII. 249–265.

[Biljana SAMARDŽIĆ, 2017: Obrisi diglosiye u diplomatičkoj i crkvenoj građi srednjovjekovne Bosne i Huma. *Srpski jezik* 2017/XII. 249–265.]

Alenka ŠIVIĆ-DULAR, 1991: Slovenski jezik v soočanju s slovanskimi jeziki (Na osrednjem sklanjatvenem vzorcu za moški spol v slovanskih jezikih). *Zbornik slavističnega društva Slovenije* 1991/2. 59–85.

SUMMARY

The subject of this paper are the morphological characteristics of the Sofija Transcription of *Dušan's Code*. The aim of this paper is to determine the share of Serbian Church Slavonic and the Serbian vernacular at this level. The conducted analysis showed that the following Serbian Church Slavonic characteristics are present: the suffix *-u* changes into *-ѣ* in the locative singular of masculine and neuter nouns; the suffix *-ojo*, *-uo* appears in the instrumental singular of feminine nouns; the ending *-mb* appears in the third person singular and plural of the present tense; there are longer forms of auxiliary verbs; there are forms of general pronouns without a metathesis group *vs-*; the adjective ending *-ago* appears in the genitive singular of the masculine gender; the adjective ending *-uju* appears in the accusative singular of the feminine gender. Among the distinguished Serbian vernacular language characteristics are: the suffix *-u* in the locative singular of masculine and neuter nouns; the suffix *-om* in the instrumental singular of feminine nouns; the suffix *-e* in the nominative and accusative plural of feminine nouns; the lack of the final *-mb* in the third person singular and plural of the present tense; the ending *-mo* in the first person plural of present tense.

KULTURA IN LITERATURA / CULTURA E LETTERATURA / CULTURE AND LITERATURE

Jelena Marinkov

Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu / Filozofska fakulteta Univerze v Novem Sadu

Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu

j.marinkov.93@gmail.com

Intertekstualnost u kontekstu prve generacije dubrovačkih petrarkista

Intertekstualnost u okviru petrarkizma, široko rasprostranjene i visoko vrednovane pojave podražavanja Petrarkinoj poeziji, zasnovana je na ilustrativnoj citatnosti, koja se u petrarkističkom pesništvu ogleda i na strukturnom i na semantičkom planu. Opisi prvih dubrovačkih petrarkista povezani su na nivou na kome su autori u svoja dela inkorporirali specifične elemente Petrarkine poezije. U ovom radu analiziraćemo tematske i motivske podudarnosti između poezije prve generacije dubrovačkih petrarkista i Petrarkinih ostvarenja, rezultate podražavanja na stilsko-jezičkom planu, ali i odstupanja od normativne intertekstualne postavke, koja stvaralaštvo prve generacije dubrovačkih petrarkista pridaju poseban značaj.

Ključne reči: petrarkizam, dubrovački petrarkisti, intertekstualnost, renesansa

Intertextuality in the Context of the First Generation of the Dubrovnik Petrarchists

Intertextuality within Petrarchism, a widespread and highly valued phenomenon of the imitation of Petrarch's poetry, is based on illustrative quotation, which is reflected both in structural and semantic terms in Petrarchist poetry. The poets Šiško Menčetić and Džore Držić are united by the designation *the first generation of Dubrovnik Petrarchists*. Menčetić's and Držić's poems are linked on the intertextual level – the level on which they incorporated specific elements of Petrarch's poetry into their works. In this paper, we will analyse the similarity of the work of the first generation of Dubrovnik Petrarchists and Petrarch's poetry in terms of theme and motif as well as the results of imitation in the stylistic-linguistic plan, but also deviations from the normative intertextual setting, which give special significance to the creation of the first generation of Dubrovnik Petrarchists.

Keywords: Petrarchism, Dubrovnik Petrarchists, intertextuality, Renaissance

1. Intertekstualnost u poetičkom sistemu humanizma i renesanse

Oslanjujući se na teoriju dvoglasnosti Mihaila Bahtina, Julija Kristeva je u nauku o književnosti uvela pojam *opšte intertekstualnosti*: «Glavna uloga intertekstualnosti odnosno *transpozicije* bila je za Kristevu upravo (re)konfiguracija diskursa

u istorijskom i društvenom kontekstu» (Juvan 2013: 122), a tokom sedamdesetih godina XX veka razvijana je ideja o *posebnoj* intertekstualnosti, odnosno «uze razumevanje intertekstualnosti kao posebno karakteristike književnosti» (Juvan 2013: 54). Intertekstualnost kao modus literarnog izražavanja u tekstu se najčešće manifestuje u obliku direktnih navoda – citata ili prikrivenih reminiscentnih ukazivanja – aluzija. Intertekstualne reminiscencije deluju na čitaoca kao signali posredstvom kojih se, rečima Mihaila Bahtina, postiže heteroglosija, dvoglasje iskaza; u tom kontekstu citatnost je moguće odrediti kao oblik intertekstualnosti, relaciju među tekstovima za koju je karakteristična podudarnost. Dubravka Oraić Tolić razlikuje ilustrativnu od iluminativne citatnosti, ističući kako su vertikalne kulture i epohe sklonije ilustrativnom tipu citatnosti¹, dok je za horizontalne kulture karakterističan iluminativan tip, što zavisi od statusa, značenja, značaja i načina doživljavanja tradicije u pojedinim kulturama. O ilustrativnoj citatnosti govorimo kada «vlastiti tekst na svim razinama ilustrira tuđi tekst, bilo njegov smisao, bilo njegov položaj u kulturnoj piramidi, bilo receptivni obzor očekivanja kulturnog kanona» (Oraić Tolić 1990: 45). Ilustrativna citatnost, za razliku od iluminativne citatnosti, afirmiše značenja uzora; upravo ilustrativna citatnost čini osnovu postupka koji se u periodu renesanse naziva podražavanjem.

Humanizam i renesansa, opštekulturalni i književni pokreti koje je nemoguće strogo odeliti, zasnovani su na afirmaciji dostignuća antičke kulture i na apoteozi značaja individualne ljudske figure. Novi poetički model glorificuje književnost i pesnika kao nosioca inovacija u novoizgrađenom vrednosnom sistemu. Pesništvo dobija novu funkciju – estetsku, namesto nekadašnje moralističke i didaktičke uloge. Predložak idejne koncepcije humanizma i renesanse čini odbacivanje srednjovekovnog poimanja života, ali i u prvom modernom poetičkom sistemu zadržana je normativna komponenta u vidu načela *imitatio*.² Podrazumeva se postojanje prototipa na koji se stvaralač ugleda, čime se ostvaruje «duhovna konverzacija s klasicima kao idealnim uzorima» (Čale 1971: 11).

Renesansni teoretičari književnosti nisu bili saglasni u interpretaciji ključnog pojma Aristotelove *Poetike* – mimesisa, ali već u XV veku postojala je svest o podražavanju kao o stvaralačkom rekreiranju predteksta – podražavanje nije shvatano kao puka reprodukcija modela, već kao «stvaralačko podražavanje» (Pantić 1963:

1 «U vertikalnim kulturama tradicija se shvaća kao dragocjena RIZNICA (THESAURUS) iz koje samo treba uzimati vrijedne antologische odlomke, s poštovanjem ih preuzimati i citatno oponašati u vlastitom tekstu» (Oraić Tolić 1990: 41).

2 «Unatoč tomu što razbija globalni sustav srednjovjekovlja, renesansa je od srednjega vijeka preuzeila načelo ilustrativnoga citiranja» (Oraić Tolić 1990: 61).

12), proces kojim autor u sopstveni tekst uključuje elemente drugog teksta, predteksta, što predstavlja oblik intertekstualne sadržanosti jednog teksta u drugom, njihovo preplitanje – postupak podražavanja počiva na intertekstualnim vezama.

2. Pojava petrarkizma u dubrovačkoj književnosti

Jedna od prvih asocijacija pri pomenu humanizma u književnosti svakako je ime «prvog modernog čoveka» (Pantić 1963: 10). Književno delo Frančeska Petrarke predstavlja svojevrsnu prekretnicu, i u doslovnom smislu reči – stvarao je u vreme napuštanja predstava tipičnih za pozni srednji vek, na prelazu iz srednjeg veka u novo doba. Petrarka u poeziju unosi inovativni sadržaj, ali i novi oblik, i u svakom smislu afirmiše novo opredeljenje i poimanje sveta. Tematski fokus je pomeren na čoveka kao individuu, a centralna tema je egzistencijalna raspolučenost ljudskog bića, složenost i protivrečnost čovekovog položaja u svetu, ali i kontradiktornost sadržana u samom biću.³ Petrarka je u svom *Kanconijeru* umetnički transponovao stvarnost, «pretvarajući u literaturu sve sadržaje unutrašnje i vanjske egzistencije» (Čale 1971: 39). Ovakav pristup zainteresovao je i intrigirao čitalačku publiku, ali i nosioce nove duhovne orijentacije.

Petrarkizam predstavlja široko rasprostranjenu i visoko vrednovanu pojavu podražavanja Petrarkinoj poeziji.⁴ Pripadnici nacionalnih petrarkističkih škola u poeziji velikog pesnika prepoznali su literarnu vrednost, uspostavivši pritom vrlo značajnu »korelaciju između petrarkizma i humanizma« (Bogišić 2007: 23). Odnos između Petrarkinog stvaralaštva i renesansne duhovne orijentacije veoma je značajan jer Petrarka u svojim delima ilustruje »opredeljenost za svijet poezije i duha« (Bogišić 2007: 108), upravo za svet knjige i čitalačkog iskustva, »dajući prvi prilog humanističkoj i renesansnoj poetici afirmacijom načela *imitatio* u ispravnu shvaćanju« (Čale 1971: 39). Miroslav Pantić ističe kako je Petrarka referirao na kategoriju oponašanja poznatim metaforama o svilenoj bubi, koja samostalno ispreda stvaralačku nit, i o pčeli, čija aktivnost je bazirana na skupljanju polena, ali uprkos tome daje specifičan produkt (Pantić 1963: 11).

3 O Petrarkinoj poeziji, životu i celokupnom književnom delu videti: Đulio Feroni – *Istorija italijanske književnosti*, tom 1, 2005, Podgorica: CID.

4 Frano Čale u studiji *Petrarca i petrarkizam* iscrpno i opširno definisao je petrarkizam na sledeći način: »Petrarkizam se, dakle, može definirati kao izravno ili neizravno (putem posrednika) ugledanje na karakteristične slike i ritmove, teme i motive, končetizam i verbalizam, koji su u Petrarkinu *Kanconijeru* uzorne sastavnice autentična stila i neponovljive umjetnosti, a koji će u nepreglednu broju proizvoda iz pera najraznovrsnijih manjih i kadšto većih pjesnika mnogih jezika i raznih naroda postati, s neznatnim ili značajnjim modifikacijama, s ponekim originalnim naglaskom ili rezultatom osobne lirske proživljenosti, plodovi konvencionalne imitacije ili stereotipne stihotvorne rutine« (1971: 99–100).

Razrešenje ovih metafora jesu pesnik-genije i pesnik koji u iščitavanju tuđih dela nalazi osnov za sopstvena, ali Petrarka nipošto ne umanjuje značaj podražavaoca u odnosu na autora koji služi kao model. Na taj način već je sama prototipska ličnost odobrila tezu o kreativnom imitiranju, što je bilo u skladu sa sveopštим duhom obnove klasične starine. Potvrđen je model iščitavanja kojim se elementi književnog dela, predmeta čitalačke pažnje, posmatraju dvojako: kao konstitutivni elementi pročitanog teksta, ali i kao delovi potencijalnog teksta, koji će možda tek nastati podražavalackim postupkom čitaoca-stvaraoca.

Intertekstualnost u petrarkizmu zasnovana je na ilustrativnoj citatnosti, koja se ogleda i na struktturnom (formulacije, oblik) i na semantičkom planu (teme, motivi, ideje). U Italiji su se razvile dve osnovne struje petrarkizma – bembizam i strambotizam. Bembistička škola je dobila naziv prema rodonačelniku Pjetru Bembu, strambotistička prema nazivu za karakteristični pesnički oblik – *strambotto*.⁵ Bembo se zalagao za dosledno podražavanje Petrarkinoj poeziji, dao je teorijski program jezičkom i stilskom oponašanju. Bembisti insistiraju na eleganciji i meri u izrazu, stilskoj i jezičkoj perfekciji. Strambotizam se naziva i školom hibridnog petrarkizma zbog odstupanja od modela, snažnog uticaja narodne književnosti i većeg stepena senzualnosti u pesmama. Zahvaljujući geografskoj blizini i snažnim trgovačkim i kulturnim vezama između Italije i istočne jadran-ske obale, u Dubrovačkoj republici razvijane su obe struje petrarkizma. Podela na bembiste i strambotiste, pogotovo u dubrovačkom petrarkizmu, načelna je i uslovna (npr. Džore Držić je stvarao pre Bemba). Problematično je i pitanje posredovanih uticaja: Frano Čale ističe kako nije moguće nedvosmisleno razlučiti u kojoj meri je na dubrovačke petrarkiste uticalo delo samog Petrarke, a koliko njegovi italijanski sledbenici.

Petrarkizam se javlja u Dubrovniku već u drugoj polovini XV veka. Prvi protagonisti ove škole jesu Šiško Menčetić i Džore Držić – prvi pesnik pripada strambotizmu, a drugi bembističkoj struci. Ove dve pesničke figure objedinjene su nazivom *prva generacija dubrovačkih petrarkista*, a njihovi stvaralački opusi obično se posmatraju kao celina, i to ne bez razloga: «Svestrano zajedništvo i nedjeljivost poezije Džore Držića i Šiška Menčetića te drugih pjesnika njihova vremena bila je jasna i već njihovim suvremenicima» (Bogišić 2007: 109). Menčetićeve i Držićeve pesme povezane su na intertekstualnom nivou – na nivou na kome su u svoja dela inkorporirali specifične elemente Petrarkine poezije. Kategorija oponašanja zastupljena je na tematsko-motivskom i na jezičko-stilskom planu, ali

5 O strujama petrarkizma u italijanskoj i, analogno, dubrovačkoj renesansnoj književnosti videti tekst Josipa Torbanine «Petrarca u renesansnom Dubrovniku» u zborniku *Petrarca i petrarkizam u slavenskim zemljama*.

postoje i autentični momenti, odstupanja od normativne intertekstualne postavke, koja stvaralaštvu prve generacije dubrovačkih petrarkista pridaju poseban značaj.

3. Motivske podudarnosti ili utvrđeni ljubavni roman petrarkističke poezije

Glavna tema petrarkističkog kanconijera je ljubav, a faze kroz koje lirski subjekat prolazi obuzet ovim osećanjem konstruisane su stabilnim motivskim krugom. Petrarka je uspostavio redosled tematsko-motivskih celina koji će njegovi sledbenici smatrati utvrđenim, s tim što kod Petrarke jedinstvo celine nije unapred određeno. Petrarkizam je zasnovan na podražavanju kompozicije *Kanconijera* i na manirizmu u pevanju o lepoti i iskazivanju ljubavi. Ovu pesničku struju ne karakterišu istaćane «lirski sugestivne kontemplacije ljubavi» (Čale 1971: 35), tipične za poeziju izvornika – najveći deo petrarkističkog pesništva bazira se na konvencionalnom i stereotipnom, a najveća važnost pridavana je ustaljenim fazama petrarkističkog ljubavnog romana.

U uvodnoj pesmi *Kanconijera* lirski subjekat se vremenski distancira i u formi ispovesti opisuje svoj doživljaj ljubavnog iskustva kao greha i muke. Uvodne pesme pripadnika prve generacije dubrovačkih petrarkista imaju sličnu konstituciju. Primer direktnе citatnosti sadržan je u pesmi «Moja ispovijes» Šiška Menčetića. Lirski subjekat ove pesme, kao i onaj iz uvodne pesme Petrarkinog *Kanconijera*, poredi život sa snom:

Er viđu ovi svit jakino kratak san⁶ / Šta godi svetu, to je kratka sanja⁷.

U Držićevoj uvodnoj pesmi («Oh, tužne sej pjesni s uzdahom složene») nema direktnе aluzije, ali ljubav takođe ima negativnu konotaciju i život lirskog subjekta polarizovan je na period pre i period posle ljubavnog iskustva:

Jer imah mir meni vrh svega ugodan /
U prve mlade lutalačke dane
Kad bejah delom neki drugi čovek (I).

⁶ Svi navodi iz *Kanconijera* dati su prema izdanju: Frančesko Petrarka, *Kanconijer*, Beograd, Gutenbergova galaksija, 1996. Redni broj soneta ubeležen je nakon navoda i izdvojen zagradama.

⁷ Svi citati iz pesama Šiška Menčetića i Džora Držića navedeni su prema izdanju: Zlata Bojović, *Književnost Dubrovnika – renesansa i barok*, Beograd, Filološki fakultet, 2007. Naslov pesme iz koje su citirani stihovi zabeležen je nakon citata i izdvojen zagradama.

Nakon uvodne pesme sledi motiv prvog susreta. Ovaj motiv petrarkisti obrađuju služeći se reminiscencijama na antičku tradiciju. U svojim sonetima Petrarka najčešće pominje Amora i njegove strele, što petrarkisti direktno preuzimaju. Sa ovim je povezan i veoma čest motiv prvog pogleda – vezivanja okom:

Jedna rič i pogled onejzi od gospoj
Učini kako led da kopni život moj
(«Čovjek je slab prema ljubavi») /

Ja se ne čuvah – uhvaćen sam bio –
Vezale su me, gospo, oči vaše (III).

Najilustrativniji primer direktne citatnosti u dubrovačkom petrarkizmu jeste Menčetićeva pesma «Blažena ti i sva tvoja ljepota», konstituisana doslednim prepevavanjem jednog stiha i variranjem narednog. Pesma je nastala kombinacijom prepevavanja i parafraziranja Petrarkinog LXI soneta, ali savremenici Menčetića nisu posmatrali kao plagijatora, kao što ni on sam nije imao negativan odnos prema navođenju tuđeg teksta. Frano Čale zaključuje da se «Petrarkin sonet nazire u Menčetićevoj pjesmi mnogo manje kao prijevod nego kao toliko slobodna i modificirana transpozicija» (Čale 1971: 119).

Opis gospine lepote zauzima centralnu poziciju u kompoziciji kanconijera dubrovačkih petrarkista, zbog izraženog vitalizma i apologije lepote u renesansi, ali i suštinske povezanosti načela kalokagatije, otelotvorenog u liku gospođe, s pesničkim kreiranjem: «Proglašavajući sebe pjesnikom beskrajno lijepo gospođe (vile), dakle osobe u kojoj je ostvarena vrhunska produhovljenošć ljepote i dobrote, pjesnik se smatra opravdanim sudionikom slave o kojoj pjeva, sjedinjuje se s gospođom i skladanjem» (Bogišić 2007: 296). Portret idealne žene izgrađen je pomoću opštih kategorija, opis ženske lepote po segmentima propraćen je stalnim epitetima i komparacijama preuzetim od Petrarke: kosa «jakino zlatne žice», «grlo pribilo», obrazi kao «rumin cvit», «tanci ustī» itd. Značajan je svetlosni simbol koji zapažamo i kod Petrarke, a koji gospinoj lepoti daje spiritualniju dimenziju: *Oči joj jak zvizde gore u svitlosti / U njih su sve gizde i rajske milosti* («Draža je od zlata, lipša ner prolijte»).

Elementi platonizma karakterističnog za Petrarku uočljivi su u poređenju drage sa antičkim božanstvima, čime je intertekstualni princip ispoljen na implicitni način jer Petrarka svoju dragu ne dovodi direktno u vezu sa antičkim boginjama kao što to čine dubrovački petrarkisti. Lepota žene često se opisuje u kontekstu prirode. Petrarka u kanconi CXXVI opisuje Lauru u prirodnom ambijentu, i u

pesmu uključuje invokaciju prirode, naznake plotskog i doživljaj koji izaziva pojava žene, a tim sredstvima često se služe i petrarkisti:

Trave i cveće koje suknjom širokom,
Ljupkom je pokrila,
I nedrom koje anđeoski svetli (XXX) /

Draža je od zlata, lipša ner prolitje
Po poljih kad cvata razliko jur cvitje
(«Draža je od zlata, lipša ner prolitje»).

Primećujemo da narednu kompozicionu etapu čini isticanje ljubavne patnje. Petrarkisti patnju zbog neuzvraćene ljubavi ilustruju, po ugledu na Petrarku, motivima usamljenosti, udaljenosti, obožavanja izdaleka i slavljenja u poeziji. Paradoks i oksimoron su najčešće korišćena stilska sredstva u ovoj fazi petrarkističkog ljubavnog romana:

Mira mi nema, a nema ni rata,
Plašim se, nadam, ledim, žar sam vreli (CXXXIV) /

Blažene boljezni ki patih noć i dan
Cić tvoje ljubezni za koju gubljah san
(«Posveta»).

Kada je u pitanju intertekstualna povezanost u obradi motiva ljubavne patnje, pesme Džora Držića moguće je čvrše povezati s Petrarkinim pesmama slične tematike. U Držićevim pesmama izraženiji su refleksivni i sugestivni momenti, dolazi do «delimičnog prenošenja težišta na zaljubljenog pesnika» (Bojović 2007: 379) s idealizovanog portreta drage. Držić se misaonošću približava Petrarki, koji *Kanconijerom* posreduje svoju introvertну isповест. U Držićevoj pesmi «Ranjenom srcu tražim lijeka» najuočljivija je ova implicitna intertekstualna povezanost:

Grem si, grem, gdigodir misal mi pozade,
Jeda se gdi ki mir mom srcu obnađe.

Dubrovački petrarkisti od Petrarke preuzimaju i topos nespokoja, kao i motiv nesanice:

Ovo je niki dan slobodno mogu rit,
Na moje oči san ne može nigdi prit.
(«Ovo je niki dan, slobodno mogu rit»)

Ceo dan plačem, a kada, u noći,
Smrtnici bedni u svom snu zaneme,
Dvostruke patnje ovlaže mi oči. (CCXVI)

Motiv smrti postoji u Petrarkinoj poeziji, ali nije adaptiran u dubrovačkoj književnosti – javlja se odstupanje od inače doslednog modela preuzimanja po principu ilustrativne citatnosti. Ponovo je moguće pesme Džora Držića donekle dovesti u korelaciju s ovim motivom, s tim što je smrt u vezi sa stanjem i doživljajem sveta zaljubljenog lirskog subjekta, a ne s dragom. U pesmi «Ranjenom srcu tražim lijeka» povezani su motiv Erosa i motiv Tanatosa:

Meni je umriti nevolja prem taj čas,
Bez srca živiti ar človik ne ima vlas.

Poslednja faza petrarkističkog ljubavnog romana donosi pobožno-refleksivnu tematiku i rezignaciju kao dominantno raspoloženje. Prvobitni nemir i teskoba zbog neuzvraćene ljubavi rezultiraju svešću o mladalačkoj zabludi – zaokupljenosti materijalnim, prolaznim, i pokajanjem. Lirska subjekat spoznaje religiozne vrednosti i okreće se duhovnim idealima. U dubrovačkoj književnosti ovaj platonistički element Petrarkine poezije adaptiran je zamenom simbola žena/Bogorodica, uz mizogine momente, koji se kod Petrarke ne javljaju. Pandan Petrarkinoj molitvi upućenoj Bogorodici javlja se kod Menčetića:

Uzmožna gospođe, tko milos ku žudi
A k tebi ne pođe, on zaman sve trudi.
(«Oproštaj»)

Šiško Menčetić je pojedine pesme posvetio Isusu, međutim, u tim pesmama sreće se rekvizitarijum figura i izraza iz pesama upućenih voljenoj gospođi, što ukazuje na transfer ustaljenih kompoziciono-stilskih postupaka iz grupe pesama upućenih jednom adresatu na grupu pesama sasvim drukčijeg usmerenja, pri čemu je zadržan maniristički sklop apostrofiranja, što je uočio Rafo Bogišić: «Već u prvoj pjesmi nailazimo na izraze i odnos koji smo upoznali u pjesnikovu obraćanju gospođi, a koje sad služe da označe pjesnikov odnos prema Bogu, prema Isusu» (Bogišić 2007: 235).

4. Kategorija oponašanja na stilsko-jezičkom planu

Stilsko-jezička povezanost Petrarkinog *Kanconijera* i stvaralaštva dubrovačkih petrarkista zasnovana je na primeni sredstava i postupaka preuzetih direktno od uzora ili modifikovanih na određeni način. Petrakin stil karakteriše sklad u formi, retoričnost, elokvencija, konciznost i naglašena muzičko-ritmička organizacija. Dubrovački petrarkisti nisu sledili pesnika u svim elementima, već su mnoge konstrukcije i stilske figure prilagođavali jezičkim osobinama i tradiciji podneblja s kog su potekli, uzimajući u obzir i folklorne elemente.

Primer direktne citatnosti je poređenje života sa snom, kao i mnoga poređenja u opisu žene, preuzeta od Petrarke i načinjena konvencionalnim. Izvorni polisindeton iz LXI soneta u prevodu je pretočen u anaforu, koju petrarkisti široko upotrebljavaju («Blažena ti i sva tvoja ljepota»). Popularnost LXI soneta doprinela je i učestalosti oksimorona u pesmama dubrovačkih petrarkista. Menčetić i Držić od Petrarke preuzimaju i epitete, čineći ih stalnim: «zlatan», «nubeski», «večan». Metaforu prostralenog srca prvobitno je koristio Petrarka, a kod dubrovačkih petrarkista ova metafora bila je vrlo popularna. Držić je u jednoj pesmi razvio ovo stilsko sredstvo, sprovevši doslovnu realizaciju metafore ranjenog srca:

Razlike još kušam kriposti u travi,
Gdi moćnu ku slušam, jeda me ozdravi...
(«Ranjenom srcu tražim lijeka»).

Prva generacija dubrovačkih petrarkista od svog uzora je preuzela pojedine pesničke slike u celosti, što predstavlja primer direktne citatnosti: slika lađe bez kormilara (Petrarka – sonet CLXXXIX i Držić – «Sve se sad izmijenilo...») i gospine reakcije na smrt lirskog subjekta (Petrarka – kancona CXXVI i Držić – «Kada bih najvolio umrijeti?»). U Petrarkinom *Kanconijeru* antiteza je realizovana kao stilska figura, ali i kao konstruktivni princip (CXXXIV sonet – «Mira mi nema, a nema ni rata»), dok je kod Menčetića i Držića uglavnom sredstvo kojim se u pesničkoj slici kontrastiraju dva pojma: noć i dan, pređašnje i sadašnje stanje.

Po uzoru na Petrarkino poigravanje višezačnošću reči *Laura*, petrarkisti razvijaju postupak povezivanja naslova ili akrostiha sa semantikom pesme. Petrarkini sledbenici u Dubrovniku poigravaju se semantičkom relacijom *Laura* – venac, u kojoj ime funkcioniše kao simbol pesničke slave, te u opisu drage Menčetić referira na ovu dvosmislenost: *rukama zahitri na glavi venčac lip*. Sličan postupak igre rečima Držić primenjuje u pesmi «Od jele u gori jur dubak naravni», u koju uključuje poređenje preuzeto iz narodne tradicije. Prvi dubrovački petrarkisti

oslanjali su se na folklornu književnost i na tematsko-idejnom i na formalno-stilskom planu. Ovo posebno važi za Menčetića, formalno određenog strambotistu, ali primećeno je i da «jasan i siguran znak Držićeve osobite tematsko-stilske kvalitete je oslon ovog pjesnika na narodnu, folklornu poeziju» (Bogišić 2007: 127).

Dubrovački petrarkisti slede Petrakin postupak i na značenjskom planu – terceti kod Petrarke donose pomak u semantici soneta, preokret ili obrt, dok Držić i Menčetić u poslednjem distihu, u kome je najčešće stilizovana narodna poslovica, iznose poentu pesme.

5. Odstupanje od utvrđenog modela – pozitivna ili negativna konotacija?

Povodom koncepcije paradoksальног текста коју је разvio Rolan Bart, а у вези с односом између нечега што се сматра neopozivim, stereotipijе и елемента poricanja ustaljenог, Alen Grem konстатује: «Intertekstualnost je važan termin за opisivanje radikalno pluralističkih текстова [...], ali takođe može stvoriti утисак repetitivnosti, kulturnog zasićenja, dominacije kulturnih stereotipa» (Graham 2000: 90). Renesansni поетички систем dubrovačке književности не razlikuje se u bitnim postulatима од поетике других европских književnosti renesanse: u tom систему подраžавање је начин на који се ствараљ пribližava идеалу, *virtus*, и што је оно потпуније, уметнички дomet који дело остварује је већи. Какав је статус književne новине унутар такве поетичке консталације? Упркос свим нормативним нацелима, да ли је исправно одредити ствараљство прве генерације dubrovačkih petrarkista као пуко reprodukovање и тек delimično adaptiranje pročitanог и usvojenог? И могу ли се književni поступци Menčetića i Držića okarakterisati као maniristički, без ikakvog idejnog uporišta?

Najveće odstupanje уочава се при самом погледу на песме узора и sledbenika – razlika u pesničkom obrascu. Dubrovački petrarkisti су прихватили тематику којом се Petrarka бави, али не и извornu форму. Petrarka se сматра rodonačelnikom soneta, pesničkog облика који се sve до данас истиче као elitni i veoma ceni. Dubrovački petrarkisti, међутим, dosledno су сprovedeli odstupanje када је спољашња структура у пitanju – они стварају isključivo u dvostruko rimovanom dvanaestercu. U dubrovačkoj književnosti се «strogi oblik Petrarkina soneta nikad nije odomaćio» (Torbarina 1978: 3). Moguće je spekulisati о razlozima odstupanja, али се najverovatnijim чини то да овај стих представља odraz matičне културе, као и утицај народне традиције i посебног ritma pučkog govora. Dubrovački petrarkisti, као и Petrarka, стварали су на народном језику i, shodno tome, u stihu bliskom народном говору, што указује на то да су i te kako posedovali svest o nacionalnom identitetu, razvijanom upravo u periodu renesanse.

Tematske podudarnosti takođe nisu u potpunosti sprovedene. Već je pomenuto kako se u dubrovačkih petrarkista ne razvija motiv smrti, koji lirskog subjekta podstiče na kontemplaciju. Dubrovački petrarkisti, konkretno Menčetić, staviše, uvode motiv ispunjenog ljubavnog očekivanja. Menčetić u pesmi «Ljuveno uživanje» uz mnoštvo aluzija i senzualnih pojedinosti obrađuje ovaj motiv, čime se udaljuje od izvorne platonističke, spiritualne koncepcije ljubavi. Za prvu generaciju dubrovačkih petrarkista karakterističan je veliki uticaj narodne književnosti. Dubrovački petrarkisti se služe narodnom leksikom, deminutivima («kosica», «ružica», «srdašce»), poređenjima (draga je «lipa kao vil») i narodnim dosetkama. «Ulazak usmenoga narodnog ljubavnog kazivanja u jezik učenog petrarkističkog medija vidljiv je i ne može se previdjeti» (Bogišić 2007: 266).

Stvaralaštvo dubrovačkih petrarkista, dakle, nikako ne treba odrediti tek kao proizvod reprodukcije opštih mesta, stalnih slika i utvrđenih izraza. Veliki stepen konvencionalnosti je neporeciv, ali treba istaći i autentičnost, koja se ogleda u spoljašnjoj strukturi, tematici, izrazu i na idejnem planu. Dubrovački petrarkisti pripadaju novoj duhovnoj orijentaciji – renesansnoj, i u skladu sa tim usvajaju i nove idejne koncepcije, razvijajući ih. Cilj nije samo oponašati određenog autora kao autoritativno postavljenu figuru, već i približiti se vrednosti, vrlini, uključiti se u aktuelna kulturna zbivanja i idejne tokove. Idejni plan u pesmama Držića i Menčetića nije sveden na fraziranje i dosledno nizanje motiva – oni usvajaju novi odnos stvaraoca prema poziciji u društvu. U skladu sa renesansnim antropocentrčnim preokretom, lirski subjekat postaje svestan specifičnog i neponovljivog položaja koji zauzima, poigrava se s pesničkim statusom i željom za slavom. Dubrovački petrarkisti, pod Petrarkinim uticajem, u svoje pesme uključuju i pojedine autopoetičke momente, ali i razvijaju ih, i na taj način citatnost u njihovim delima dobija jednu novu dimenziju. U Menčetićevoj pesmi «Moja ispovijes» lirski subjekat posredstvom stvaralačkog postupka doživljava katarzu, a u Držićevoj «Ranjenom srcu tražim lijeka» ljubavne muke služe kao motivacija za stvaranje. Ovim poetičkim referencama Menčetić i Držić nadovezuju se na Petrarkin ton: pisanje poezije predstavlja izraz pokajanja i žalosti, ali i duboke kontemplacije. Teško je odrediti jesu li autopoetički stavovi dubrovačkih petrarkista odraz ugledanja ili vlastiti produkt, i u tome se ogleda problematika implicitne citatnosti.

U delima dubrovačkih petrarkista dolazi do integrisanja direktno preuzetih elemenata i odstupanja, kojima se upravo ostvaruje autentičnost i umetnička vrednost; sopstveno stvaralaštvo baziraju na preplitanju tekstova, stvaralačkom rekreiranju uzora i odstupanjima, koja dobijaju pozitivno značenje. Fenomen koji slovi kao obeležje modernističke i postmodernističke književnosti zapravo ima

dug poetički istorijat: u autentičnom i čak modernom obliku intertekstualni princip stvaralaštva manifestuje se u poeziji prve generacije dubrovačkih petrarkista.

PRIMARNA LITERATURA

Zlata Bojović, 2007: *Književnost Dubrovnika – renesansa i barok*. Izbor iz lektire – izmenjeno i dopunjeno izdanje. Beograd: Filološki fakultet, Kragujevac: Koraci.

Frančesko PETRARKA, 1996: *Kanconijer*. Izbor Erosa Sekvija. Beograd: Gutenbergova galaksija.

SEKUNDARNA LITERATURA

Rafo BOGIŠIĆ, 2007: *Hrvatski petrarkizam*. Zagreb: Školska knjiga.

Frano ČALE, 1971: *Petrarca i petrarkizam*. Zagreb: Školska knjiga.

Allen GRAHAM, 2000: *Intertextuality*. London: Routledge.

Marko JUVAN, 2013: *Intertekstualnost*. Prev. Bojana Stojanović Pantović. Novi Sad: Akadem-ska knjiga.

Miroslav PANTIĆ, 1963: *Poetika humanizma i renesanse*. Beograd: Prosveta.

Dubravka ORAIĆ TOLIĆ, 1990: *Teorija citatnosti*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Josip TORBARINA, 1978: Petrarca u renesansnom Dubrovniku. *Petrarca i petrarkizam u slavenским zemljama*. Ur. Frano Čale, Zagreb: Dubrovnik: Liber.

SUMMARY

The phenomenon of intertextuality has been present in literature since ancient times, however, it was introduced and terminologically defined in the theory of literature in the 1960s. Illustrative quotation, as a form of manifestation of intertextuality, forms the basis of a process which was called ‘imitation’ in the period of Humanism and Renaissance. Imitation is not understood as a mere reproduction of a model but as a creative recreation of the pretext – in this sense, intertextuality marks the art of Humanism and Renaissance. Evidence of Petrarchism can be seen in Dubrovnik literature as early as the second half of the 15th century. The poets Šiško Menčetić and Džore Držić are united by the designation *the first generation of Dubrovnik Petrarchists*, and their creative works are usually viewed as a whole. In this paper, we tried to show how the two poets imitated Petrarch, but also overcame the conventionalities of Petrarchism.

Дарко Илин

Филолошки факултет Универзитета у Београду / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu
 Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici
 darko.ilin@yandex.com

Хомосексуалност и обликовање лика Турчина у драми *Tripče de Utolče* Марина Држића

Циљ овог рада је да се кроз проматрање појаве хомосексуалности у драми *Tripče de Utolče* Марина Држића, увиде промене у патријархалној традицији Дубровника. Имајући у виду да је хомосексуалност битно питање идентитета, испитаће се на који начин се конституише идентитет лика Турчина, једног од ликова са флуидним идентитетским карактеристикама. Предмет анализе су и односи између доминантног и потчињеног слоја ликова драме, као и начин на који се мењају односи моћи између ликова са маргине и оних у средишту. Сучељавањем чињеница из друштвене стварности и унутартекстовних чињеница, биће могуће закључити какву функцију хомосексуалност има у изградњи ликова ове драме, али и у преиначавању патријархалних норми књижевне културе Дубровника.

Кључне речи: идентитет, комично, ренесанса, ерудитна комедија

Homosexuality and the Constitution of the Character of Turk in the play *Tripče de Utolče* by Marin Držić

The aim of this paper is to notice different changes in the patriarchal tradition of The Republic of Ragusa through observing the emersion of homosexuality in the play *Tripče de Utolče* by Marin Držić. Homosexuality being an important identity question, the way the Turk's identity is formed will be examined because Turk is one of the characters with fluid identity characteristics. The relations between the dominant and submissive groups of characters will be the subject of this analysis, as well as the way the power relations between the characters from the margin and the ones in the center change. The confrontation of the facts from the social reality and literary facts will enable coming to a conclusion about the function of homosexuality in character constitution in this play, as well as about rewriting the patriarchal norms of Dubrovnik's literary culture.

Keywords: identity, comical, Renaissance, commedia erudita

1. Концепт хомосексуалности кроз историју

Однос према људској сексуалности је кроз време пролазио кроз различите фазе, у складу са доминантном културноисторијском окосницом која је умногоме одређивала позицију сексуалности како у друштвеном миљеу тако и

у животу самих појединача. Самим тим се мора узети у обзир то да проматрање тога питања само са савременог становишта, није у потпуности примерено, те да се мора обратити пажња на друштвене чиниоце који су били доминантни у ренесансно доба, како би се са највише аспектата сагледао феномен сексуалности, а посебно хомосексуалности у ренесансном друштву.

О савременом концепту хомосексуалности може се говорити тек од деветнаестог столећа када хомосексуалац постаје личност, односно врста, коју дефинише то што практикује сексуалне активности са особама истога пола (Fuko 1982: 41). То свакако не значи да хомосексуалност као таква није била примећена много раније, али је била дефинисана на другачије начине. Она је била примећена као својеврсна супкултура у средњем веку и у ренесанси, али није могла постојати свест о хомосексуалном идентитету, те се у западној Европи најчешће употребљавао израз *содомија* (Summers 1992: 4), а у словенским земљама изрази изведени из топонима Содома, или кованице попут *мужелоштво* или *мужелеганије* (Bojanin 2014: 27). Важно је напоменути да је израз *содомија* у смислу противприродне сексуалне праксе, полисемичан — осим што је коришћен да укаже на хомосексуалне односе, употребљавао се и да означи, између остalog, сексуално општење са животињама, као и практиковање аналног секса у хетеросексуалном односу. У самом корену оваквог феномена је аксиолошки аспект погледа на другачије сексуалне праксе, односно својеврсна хијерархизација која хомосексуалце поставља у позицију вредносно испод појединача који су хетеросексуални.

У контексту средњевековне хришћанске идеологије, хомосексуалност представља изразито субверзивну појаву, чије је постојање било анатемисано, те су се догађали прогони хомосексуалаца, чији се утицај сматрао погубним за одређене верске идеале попут породице и сексуалног општења између мушкарца и жене искључиво ради продужења врсте. Остаци таквог става су приметни и у ренесанси, у којој је црква и даље веома укључена у формирање свакодневног живота. Ренесансни повратак античким идеалима имао је велики удео у делимичном одобравању класичних тековина, попут античког величања љубави међу мушкарцима, али је црква настојала да те појаве угуши забранама.

Хомосексуални односи у ренесансној Италији представљали су проблем, који су и званичне власти препознале и у њему виделе претњу за друштвени поредак. Настојећи да елиминишу праксу содомије из града, фирентинске власти су 1432. године основале посебну полицију која се бавила

сексуалним преступима такве врсте. *Gli ufficiali di notte* учинили су да содомија постане предмет рутинске и систематичне контроле у Фиренци (Rocke 1996: 45). Слична ситуација могла се наћи и у Венецији, где је Савет десеторице представљао грех содомије као највећи грех против Бога, а истовремено и највећи сексуални преступ, за који је била предвиђена смртна казна спаљивањем (Ruggiero 1985: 110).

Пратећи примере италијанских ренесансних центара, Фиренце и Венеције, који су хомосексуалце кажњавали на најгрубље начине, Дубровник је године 1474. донео законску одредбу о смртној казни за случајеве содомије. Крекић наслућује да један од чинилаца који је могао да допринесе томе, јесте непосредна близина османских освајача, односно судар култура, те да су Дубровчани услед тога развили снажне негативне стереотипе о хомосексуалности везане за Турке (Krekic 2014: 235). Имајући у виду то да пре 1474. године нису постојали закони који су се тицали содомије, поставља се питање због чега је дубровачки Сенат осетио потребу да санкционише овај вид људског општења. Крекић наводи да је могућно претпоставити да је дошло до пораста случајева хомосексуалних радњи, међутим, он такође сматра да су се могли десити значајни пропусти у документовању тих случајева због великог утицаја цркве, јер је и сам помен таквих догађаја представљао табу (Krekic 2014: 228). Могуће је да баш из тог разлога не постоји доволно велик корпус историјских извора, који би поткрепили неку тачно одређену тврђњу о разлогу Сенатове одлуке.

2. Скрајнути ликови у комедијама Марина Држића

Сам жанр ерудитне комедије у италијанској ренесанси представља нарочиту миметичку рецепцију античких аутора попут Плаута и Теренција, међутим рецепција поетичке парадигме из једног доба не може на исти начин функционисати у другом, те се ерудитна комедија кроз време мењала и еволуирала. Бранд сматра да је на њу утицала једна друга драмска врста, хуманистичка комедија, посредством које је бокачовски тип хумора и подвала прешао у ерудитну комедију (Brand 1995: 32). Потом су најзначајнији аутори италијанске ерудитне комедије мењали поетичке одлике самог жанра, у њу уносећи живе и савремене ликове, самим тим одаљавајући се од античке матрице задате у плаутовском типу комедије.

Стваралаштво Марина Држића значајно је због тога што он модификује жанр ерудитне комедије уношењем друштвених реалија, те се многе његове драме суштински заснивају на поетизованим фрагментима свакодневног живота ренесансног Дубровника. Држић је имао особен слух за приказивање друштвених односа у свакодневици, па се у његовим делима може препознати предмет и материја коју је искористио као предложак за своје драме, првенствено комедије (Пантић 1978: 48). Нарочит аспекат његовог стваралаштва представља конструисање ликова са маргине, односно, представљање мањинског дела дубровачке популације, који по различитим критеријумима одударају од већинског становништва. Самим тим, Држић успева да представи сложену дијалектику и нарочит вид суживота норме и оних чинилаца који норму, самим својим постојањем, угрожавају.

Ликови у ренесансној драми се одликују изразитом типизиранишћу, која је захтевала да се они карактеришу на тачно одређене начине, то јест, захтевао се нарочит вид миметичког односа према узорима од којег се није смело одступати. Држић се вешто поиграва овим правилима, иако их начелно поштује, он конституише ликове на иновативне начине, користећи регионалне црте у карактеризацији, чиме постиже већи ниво веродостојности и близкосности дубровачком гледаоцу (Пешикан 1980: 393).

Поступци Држићевих ликова са маргине утемељују се у самом односу према доминантним ликовима, те интеракција међу слојевима може да представља однос моћи и отпора према њој. Наиме, скрајнути слојеви попут простиругтки, потенцијалних хомосексуалаца или странаца представљају другачију социјалну групу, и сложени односи између тих групација могу се посматрати као својеврсно превирање у културолошком смислу, те је важно обратити посебну пажњу на грађење идентитета појединача изван доминантних слојева.

3. Драма *Трипче де Утолче* и њен Турчин

Драма *Трипче де Утолче* Марина Држића пронађена је у непотпуном облику, што отвара велики број могућности за тумачење и (до)чита(ва)ње. Специфичност ове комедије огледа се у томе да у њој нема пишчевог нарочитог критичког става према друштвеним приликама, те да су алузије на петрарказам, које и у овом делу потврђују Држићево изразито антипетраркистичко опредељење, једини критички аспекат ове драме. Комика у овој драми заснива се на шали, подвали, која је одраз ведрог ренесансног осећања, што

се потврђује ако се узме у обзир да је заплет ове драме посредно преузет из *Декамерона* (Čale 1987: 122). Самим тим, у овом делу нема нарочитих претензија на разоткривање друштвених феномена, већ је акценат на приказивању шаролике лепезе ликова и комичних односа међу њима, где је смех превасходни циљ.

Разноврсност ликова је један од упечатљивих аспеката ове драме. Гледаоцу се може се учинити да је одређен број ликова мање важан за одвијање драмске радње, те се може претпоставити да их је Држић увео како би сликовито представио живот у граду. Различитост ликова може се посматрати кроз њихову вертикалну раслојеност, односно припадност вишем или нижим слојевима друштва, али и својеврсну хоризонталну раслојеност, односно ликови се могу поделити и према географском пореклу. Слика града у овог драми типична је представа одсечка света, што самим тим потврђује нарочит ренесансни космополитизам. Ликови попут Јеђупке, Грка и Турчина кодирани су својим пореклом, те се њихови идентитети конструишу путем језика и стереотипа који су распострањени о њима.

Комедија *Трипче де Утолче* битно се разликује од осталих дела Марина Држића због чињенице да се комичне ситуације конституишу у својеврсном превирању између мушких и женских ликова. Важно је истаћи да женска група ликова, Манде, Ката и Џове, на челу са старицом Анисулом као вештом оркестраторком подвала у овој драми, показује своју супериорност над мушким ликовима ове драме (Čale 1987: 124). Самим тим, овај се комад може посматрати као својеврсна победа потлаченог женског над доминантним мушким идентитетом. У драмским ситуацијама ове драме на комичан начин се девалоризује и децентрира мушки идентитет и његова средишња позиција у традиционалном друштву. Значајан аспекат ове драме представља својеврсна флуидност идентитета ликова у овој драми. Манде облачи одело свог супруга Трипчета, а њега оставља закључаног без одеће, те га самим тим разодењује и сама постаје носилац доминантног принципа. То јој омогућава да се нађе на повлашћеној позицији мушкарца, те јој делање у смеру испуњења намерених подвала постаје приступачније и лагодније.

Флуидност идентитета је можда најизраженија у лицу Турчина, чије се особине артикулишу на различите начине током драме. Прва (сачувана) сцена у којој се Турчин појављује, јесте на почетку четвртог чина:

TURČIN: Bre, avradeno sitigum, čopek gidisi? Gdi je ova đidija haramzada koji mene ktijaše puškom strijeljat? Tako mi careve glave i moje svitle sablje i vitkoga

kopja i junačkoga konja, kako prvom ga ove oči zagledaju, noge ga će stignut, ruka će k sablji, sablja mu će moja svitla i junačka glavu usjeć; hič aman ne bude inako; tako mi moje vjere buslomanske! I neka viđu hoće li mi on braniti da moje srce ne želi onu vil od planine, da moje ustne hvale, ne slave nje crne oči, ruse kosi, bijelo lice, rumene (uh!) prsi, koje lirom cafta. A valahe, kad šeta, mni mi se da gorka ljubav řnjome tanac vodi; a kad veseli, slatki smih nje rumeni obraz obujmi, valahe, tada se svitli raj otvorí, a proljetje veselo u mirisu rajskoga cvitja dojde. Vilo lipa, ukaži tvoj svitli obraz u twojoj ljubavi, uh! (Držić 1987: 517)

На основу његових првих изјава може се претпоставити да је Турчин био присутан у драми и током неког од несачуваних делова драме. Флуидност његовог идентитета огледа се у чињеници да он у једној својој реплици користи два потпуно различита типа дискурса. На зачетку се нижу помени епских атрибута попут »свитле сабље«, »виткога копља« и »јуначкога коња«, те се чини као да ће се Турчин етаблирати као својеврсни јунак из традиције народних епских песама. Међутим, у другом делу реплике може се приметити прелазак у петракистички дискурс и стилско-тематско подражавање петракистичког песништва. Неутемељеност идентитета Турчина може указати на иманентну борбу између својеврсног епског и лирског дискурса, сајим тим традиционално схваћеног мушких и женских начела унутар самог лика. Таква неутемељеност лика може се опазити и на спољашњем плану, јер се на самом крају испоставља да Турчин уопште није Турчин, већ син Корчуланина, и брат Мандин.

Нарочита гротескност у лицу Турчина изазива бурне реакције код других ликова драме, те у сцени са педантом Крисом и Надихном долази до занимљиве рецепције Турчина идентитета код слуге Надихне који се огледа у реплици: »(A jedu ga priguzići oni Turčin! Dinar ti, - Dohiti ga!)« (Držić 1987: 518). Сламниг у тим речима увиђа уплив друштвених реалија, наиме, он наводи да је у Дубровнику тога времена било раширење мишљење да су Турци хомосексуалци (Slamnig 1965: 161). Држић овом лицу приписује и амбивалентну сексуалну оријентацију; сам Турчин у петракистичким изјавама глорификује »вил од планине«, односно Манде, али Надихна га перципира као хомосексуалног. Значајно је истаћи однос моћи који се овде може уочити, наиме, Надихна претпоставља да његов господар може да преузме традиционално »женску«, пасивну улогу у хомосексуалном односу, те га ради комичног ефекта поставља у инфириоран положај у односу на Турчина. Јовановић сматра да је чин содомије муслимана над хришћанином могуће интерпретирати као чин који: »укрепљује нову хијерархију политичке и сексуалне моћи усмерене од господара ка покореном« (Jovanović 2014: 45). Самим тим, Надихна

употребљава један стереотип о различитости, али не како би увредио самог Турчина, већ како би унизио свог господара, те смех, па и сама комична сцена која га производи, иако у основи хомофобни, не изражавају мржњу према лицима друкчије сексуалне орјентације, већ служе да на комичан начин представи однос слуге и господара.

Овакав однос слуге према педанту, учитељу, сасвим је у складу са италијанским примерима ерудитне комедије, у којима је педант представљен као типски лик. Треба поменути и то да лик педанта, за разлику од већине других ликова у ерудитној комедији, нема свој прототип у плаутовској комедији и римском театру, већ у хуманистичким сатирама (Stäuble 1991, према Scott Burriss 2013: 80), што га чини ренесансном иновацијом у оквиру овог жанра. Типске ситуације у којима се налази педант често су комичне, јер он представља интелектуалца, који се налази на мети поруге слугу или младића, према којима у неким делима има сексуалне претензије (Giannetti 2009: 168-174), што се може сматрати још једном од одлика педанта као типског лица.

Премда је Држић лик Турчина градио на основи типског неспретног љубавника, он је успео да тај лик прилагоди свом поднебљу и укључи карактеристичне хуморне црте, које уносе богатији смисао у драмску ситуацију (Бојовић 2003: 115). Спремно структурирајући драмску радњу у чијем је средишту борба полова/слојева за доминацију, Држић је поменом хомосексуалности, увео још један аспект лјудског општења који представља својеврсну флукутацију између женског и мушкиног начела, те се сукоб између полова са макро плана транспонује и на микро план, унутар лица Држићевог Турчина.

У једној од последњих сцена коначно се открива позадина лика Турчина и његова прошлост. Наиме, у типичној ситуацији препознавања, гледаоцима се открива како Турчин заправо није Турчин:

TURČIN: Draško Grubišić Krkranin moj je otac; fuste me su turske, djetetom u Pulju hodeći, uhitile.

SVOJTA: Ti si Draškov sin? Lažeš, pse! Da jes' li imao ku sestru?

TURČIN: Jesam, na ime Mandu; ne znam je li živa.

SVOJTA: Manda, nu sidi dolu. (Držić 1987: 524)

Самим тим, долази се до кулминације несталности Турчиновог идентитета, и коначног утемељивања његовог лика. Држић овим поступком релативизује идентитет Турчина, који се, самим тим, премешта из регистра »туђег« у регистар »свог«, са становишта дубровачког гледаоца. Покреће се механизам

приближавања тог одаљеног лика, који делује неутемељено са свих аспеката, те се све његове особине полако разјашњавају. Турчин се додатно карактерише тиме што се открива да је он брат главне јунакиње Манде.¹

TURČIN: Ovo je Mande, ovo je moja draga sestrica koju sam toliko žudio, bogme je ona!

MANDE: Frančesko, moj dragi brate, sada te poznam!

SVOJTA: Vidite li i čujete li čuda!

MANDE: Frano, moj brajene dragi?

TURČIN: Manda, sestrice draga, je li otac živ?

MANDE: Da s' ti zdravo, - priminul je. Koja te, moj dragi brajene, dobra moja srjeća ovdi k meni doveđe?

TURČIN: Majde t' dobra srjeća, moja draga sestrice.

SVOJTA: Ovo je naš dragi parenat, a mi ga ktijahomo klat.

TURČIN: Moji junaci, zgodi se na ovomu svijetu vele stvari.

MANDE: Uljez'mo u kuću, dragi brajene. (Držić 1987: 525)

Веома је важно истаћи да Турчин проналази своју сестру, што се може тумачити као проналажење својеврсне женске половине, те се ова ситуација може интерпретирати као посебан вид преиначавања мита о андрогину. Наиме, Турчинов положај је непостојан и колеба се између епског, мужевног и петракистичког, нежног модела, те је рецепција његовог лика међу другим ликовима драме растрзана између становишта да је он хомосексуалац и оног да је он навалентни, неспретни удварач. Међутим, када он на самом kraју драме пронађе своју сестру, његов идентитет се коначно може конституисати, што представља повратак нарушене хармоније унутар лица Турчина.

Као један од могућих модуса рецепције лика Турчина, издваја се хомосексуалност, која у овој драми може да представља једну од кључних идеја несталности Турчиновог идентитета. Наиме, нарочита борба између мушких и женских ликова може се посматрати са становишта евалуације и девалоризације доминантних патријархалних начела. Хомосексуалност као модус људског општења, која је на посебан начин садржана у лицу Турчина, односно у слици о њему, има важну улогу у процесу превредновања, јер може симболисати транзитну тачку између доминантности мушког и

---

1 Неки проучаваоци сматрају да је Манде главна јунакиња ове драме и због недостатка назива, драму насловљавају њеним именом (Čale 1987: 122). Таква ситуација иде у корист претпоставци да се у овој драми догађа превредновање патријархалних начела, и да долази до приказивања супериорности женских ликова над мушким.

женског идентитета. Лик Турчина је такав да он у себи мири идентитетске крајности, епски патос и петраркистички љубавни занос, те слику о хетеросексуалном и хомосексуалном.

4. Закључак

Свест о хомосексуалности какву познаје савремено друштво, свакако у ренесанси није постојала у прецизно материјализованом облику, али су видљиви процепи кроз које она просијава и са огромне временске раздаљине. Својеврсна ограничења, која се односе на анахронизам у тумачењу текстова из прошлости са савремених становишта у погледу хомосексуалности, потребна су ради објективности и прецизности тумачења, али самим тим она сужавају савремено виђење ренесансе, која се умногоме ослања на античку традицију, те би бојазан од анахронизма у посматрању феномена хомосексуалности у ренесанси, као резултат имала занемаривање континуитета међу епохама (Summers 1992: 19).

Марин Држић поменом хомосексуалности у драми Трипче де Утолче, указује на то да су хомосексуалне праксе биле део живота ренесансног Дубровника. Премда је став јавности и закона био веома строг према хомосексуалцима, и посматрао их је као преступнике, Држићев лик слуге Надихне Турчина, којег види као хомосексуалца, посматра кроз призму комичног, чиме се делом ублажава хомофобични исказ. Имајући у виду доминантне стереотипе о Турцима као содомитима, Држић је вешто увео хомосексуалност као комичан мотив уз помоћ којег ће слуга понизити свог господара. међутим, поменом хомосексуалности, аутор је успео да истакне сукоб између мушких и женских идентитета на нивоу драмске радње, као и на нивоу појединца, у лицу Турчина. Самим тим, лик Турчина може да представља тачку у којој се мири сукобљени идентитети, због тога што се неутемељеност Турчиновог идентитета испољава кроз флуктуацију различитих, првично непомирљивих модуса, попут етоса и петраркистичног усхићења. Проналаском женске половине, лик Турчина коначно се утемељује и враћа у стање хармоније које је нарушено њиховим одвајањем, што се може тумачити као својеврсна обрада мита о андрогину. Имајући то у виду, појава хомосексуалности у драми Трипче де Утолче може се тумачити као значајан мотив у процесу превредновања усталјених патријархалних узуса, али и као средство које, након скучених средњевековних погледа на телесност, поставља човека, у којем су дух и тело неодвојиви, у средиште

пажње. Хомосексуалност се премешта у домен комичног, те се она више не поима као појава која је абоминација, нити човеку далека и претећа, јер како каже Аристотел: »Смешно је нека грешка [...] која не доноси бола и није погубна« (2008: 63). Самим тим, оно што је различито препознаје се као део заједнице, иако се њему приступа из повлашћене и подсмешљиве перспективе, што представља вид прогреса у схватању другачије сексуалне оријентације, који ће се у наредним вековима даље развијати.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- ARISTOTEL, 2008: *O pesničkoj umetnosti*. Beograd: Dereta.
- Stanoje BOJANIN, 2014: Homoseksualnost u srednjovekovnoj Srbiji. *Među nama: neispričane priče gej i lezbejskih života*. Ur. Jelisaveta Blagojević, Olga Dimitrijević. Beograd: Hartefakt Fond. 22–39.
- C. P. BRAND, 1995: The Renaissance of Comedy: The Achievement of Italian »Commedia Erudita«. *The Modern Language Review* 90/4. 29–42.
- Frano ČALE, 1987: Uvod. *Marin Držić: Djela*. Ur. Frano Čale. Zagreb: Liber.
- Giovanni DALL'ORTO, 2010: „Sokratska ljubav“ kao paravan za istopolnu ljubav u italijanskoj renesansi. *QT časopis za kvir teoriju i kulturu* 3–4. 188–222.
- Marin DRŽIĆ, 1987: Tripče de Utolće. *Marin Držić: Djela*. Ur. Frano Čale. Zagreb: Liber.
- Mišel FUKO, 1982: *Istorija seksualnosti, volja za znanjem*. Beograd: Izdavačko preduzeće Prosveta.
- Laura GIANNETTI, 2009: *Lelia's Kiss: Imagining Gender, Sex, and Marriage in Italian Renaissance Comedy*. Toronto: University of Toronto Press.
- Vladimir JOVANOVIĆ, 2014: Homoseksualnost i srpsko društvo u 19. veku. *Među nama: neispričane priče gej i lezbejskih života: zbornik tekstova*. Ur. Jelisaveta Blagojević, Olga Dimitrijević. Beograd: Hartefakt Fond. 40–59.
- Bariša KREKIĆ, 2010: Abominandum crimen: kažnjavanje homoseksualaca u renesansnom Dubrovniku. *QT časopis za kvir teoriju i kulturu* 3–4. 223–236.
- Michael ROCKE, 1996: *Forbidden Friendships: Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence*. New York: Oxford University Press.
- Guido RUGGIERO, 1985: *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford: Oxford University Press.
- James SASLOW, 2010: Homoseksualnost u renesansi: ponašanje, identitet i umetnički izraz. *QT časopis za kvir teoriju i kulturu* 3–4. 165–187.
- Catherine SCOTT BURRISS, 2013: Troubling Doubling, Exceptional Oeconomia, and Compensation in Gl'Ingannati. *Quaderni d'italianistica* 34/1. 65–91.
- Ivan SLAMNIG, 1965: *Disciplina mašte*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Antonio STÄUBLE, 1991: »Parlar per lettera:« il pedante nella commedia del Cinquecento e altri saggi sul teatro rinascimentale. Rome: Bulzoni.

Claude SUMMERS, 1992: Homosexuality and Renaissance Literature, or the Anxieties of Anachronism. *South Central Review* 9/1. 2–23.

Злата Боловић, 2003: *Ренесанса и барок*. Београд: Филолошки факултет.

[Злата Боловић, 2003: *Ренесанса и барок*. Београд: Филолошки факултет.]

Мирослав ПАНТИЋ, 1978: *Из књижевне прошlosti*. Београд: Српска књижевна задруга.

[Miroslav PANTIĆ, 1978: *Iz književne prošlosti*. Beograd: Srpska književna zadruga.]

Љиљана ПЕШИКАН, 1980: Држићев „Дундо Мароје” и поетика ренесансне комедије. *Књижевност и језик* 27/3. 390–395.

[Ljiljana PEŠIKAN, 1980: Držićev „Dundo Maroje” i poetika renesansne komedije. *Književnost i jezik* 27/3. 390–395.]

SUMMARY

The article discusses the play *Tripče de Utolče*, written by a prominent Renaissance writer from The Republic of Ragusa, Marin Držić. The plot of this play can be only partially reconstructed because the integral version was not saved, so there are only a few fragments that can be studied and examined. This play belongs to a tradition of commedia erudita, a Renaissance genre based on Roman comedy, so this play was analysed in the context of its genre and its Italian innovations. The plot of the play revolves around the mischievous wife Mande who plays tricks on her gullible husband Tripče, thus overturning the patriarchal manner of interaction between the sexes. One of the marginal characters, the Turk, is the main topic of this analysis because of his fluid identity characteristics. He displays contradictory characteristics that fluctuate between the epic morale and the Petrarchian lyrical discourse, that reflect his mysterious origin. He was forced into Turkish slavery and has adopted a Turkish identity despite originally being from Korčula. Homosexuality in this play is related to his character because a servant Nadihna perceives him as a homosexual and a comical threat to Nadihna's master, the teacher. Prior to analysing the presence of homosexuality in this play, a certain attention had to be paid to the phenomenon of homosexuality in the Renaissance cultures of Florence and Venice, and eventually Ragusa, who implemented laws against homosexual acts and prosecuted men who engaged in them. Because homosexuality is attributed to the character of the Turk, this play had to be analysed also from the perspective of ethnic stereotypes about the Turks. By carefully examining the function of homosexuality in this play, it became possible to conclude that homosexuality, alongside shrewd female characters, influenced the patriarchal norms in the literary culture of old Ragusa.

Ана Козић

Филолошки факултет Универзитета у Београду / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu
 ana.kozic@hotmail.com

Марија Слобода

Филолошки факултет Универзитета у Београду / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu
 marija.sloboda@gmail.com

Serbian Cultural Legacy of the 18th Century: The Works of Zaharija Orfelin

Zaharija Stefanović Orfelin (1726–1785) – Serbian poet, enlightenment philosopher, historian, engraver, calligrapher, and textbook author – represents a unique cultural, intellectual, and artistic phenomenon in Serbian literature. This paper presents a general overview of the historical and literary works of Zaharija Orfelin, aiming to 1. point out the extent of his poetry in Serbian literature of the 18th century, 2. emphasize the role of his educational work, 3. single out the significance of the first South Slavic magazine (*Slavenoserpski magazin*), and 4. highlight the literary characteristics of his historiographical work.

Keywords: Enlightenment, poetry, magazine, historiography

Из српског културног наслеђа XVIII века: Захарија Орфелин (1726–1785)

Захарија Стефановић Орфелин (1726–1785), српски песник и просветитељ, историчар, бакрорезац, гравер, калиграф и писац уџбеника – јединствена је културна, интелектуална и уметничка појава у српској књижевности. Рад пружа преглед истакнутих књижевних остварења Захарија Орфелина, при чему се: 1. указује на дomet и значај његове поезије у српској књижевности 18. века, 2. истиче улога његовог образовног рада, 3. сагледава оснивање првог јужнословенског часописа и 4. издавају појединости његовог прозног рада. Општим прегледом Орфелинових књижевних остварења истиче се значај који је овај аутор имао за развој српске књижевности и културе у оквиру словенског наслеђа.

Кључне речи: просвећеност, поезија, часопис, историографија

1. Biographical data

The name Zaharija Orfelin (1726–1785) marks the period of the Enlightenment in Serbian culture. He was a talented person with an all-encompassing spirit and his work is characterized by rich thematic and genre diversity. His name enters the histories of Serbian literature, as well as Serbian pedagogical literature,

historiography, periodicals, cartography, fine arts, music, and even economics, medicine, physics (Deretić 2007: 450). Undoubtedly, he is one of the most important appearances in the Serbian cultural life of the 18th century.

Illustration 1.

During thirty years of work in the field of culture and art, Orfelin wrote poetry, theological books, and schoolbooks, including textbooks in the field of the natural sciences. He was a historian, lexicographer and translator, publisher and proof-reader, cartographer and calligrapher, calendar compiler, and engraver; he prepared the first literary South Slavic magazine for publication, dealt with political and sociological studies, wrote polemical tracts on the church hierarchy and, among other things, he was a botanist and winegrower, gardener, bromatologist, and pharmaceutical technologist (JKL 1971: 383–384). It is not surprising that the Czech Slavist Jozef Dobrovski stated that “new Serbian literature begins with Zaharija Orfelin” (according to Skerlić 2006: 67). Orfelin wrote in Russian Church Slavonic, Slaveno-Serbian, Russian, German; he also knew Latin, Italian, and French. He hid his name, however, which influenced the fact that even today his work is shrouded in secrecy. According to Jovan Deretić, the reason for this might lie in the possibility that Orfelin had been afraid of the public reception of his innovative and, often, subversive works (2007: 450).

Considering the thematic diversity of Orfelin’s work, the purpose of this paper is to bring a broad overview of Orfelin’s work in poetry, education, journalism,

and historiography, emphasizing the importance of this author for the development of Serbian literature and culture within the Slavic legacy.

Zaharija Orfelin was born in 1726 in Vukovar. Alexius Horanyi recorded biographical data on Orfelin in the lexicon of Hungarian writers from 1776 (Horányi 1776: 705–708). Viennese professor Franz Karl Alter attributes to him the surname Stefanović in 1800, publishing a review of Orfelin's *Eternal Calendar* (*Вечити календар*) from 1783 (Alter 1800: 1091–1092). At the same place, there is an explanation of the surname Orfelin – it is a pseudonym that the poet himself created: it is composed of the names Orpheus and Linus, two ancient poets. Milorad Pavić in the *History of Serbian Literature – The Baroque Period* adds to these assumptions that the name Orfelin might originate from the French word for an orphan, or that his name might be derived from an expression used in jewellery for the most important stone in the crown, indicating the alchemical origin of the name (Pavić 1991).¹

The biography of this author was reconstructed in the studies and texts of Milorad Pavić, Tihomir Ostojić, Ilija Mamuzić, Dinko Davidov, Lazar Čurčić. He was self-taught, working as a teacher in his youth. He spent several years as a clerk, secretary, and treasurer “with Serbian church dignitaries in Karlovac, Timisoara, Novi Sad, Pakrac” (Skerlić 2006: 68). He died in the proximity of Novi Sad, in poverty, in 1785.

2. Poetry

Orfelin entered the literary field in the year 1757, when, as a part of the proclamation of Mojsije Putnik's becoming the bishop of Bačka, he composed an appropriate panegyric, calligraphically written and decorated with rich illustrations – *Поздрав Mojceju Путнику* (*Greetings to Mojsije Putnik*).² The poem represents a combination of poetry and visual art; each compositional whole has a specific artistic solution, so this work cannot be reprinted but only reproduced (Illustration 2). Details made in the technique *carmina figurata* and musical notations that follow the text

1 Milorad Pavić: *Istoriја српске књижевности II – Барок*, Dosije, Naučna knjiga, Beograd, 1991. The chapter about Zaharija Orfelin in this book can be found [online](#).

2 This poem is Orfelin's oldest preserved work. Ten years after the publication of this work, Orfelin was admitted to the engraving academy directed by Jakob Matthias Schmutzer, and after that to Vienna Academy of Arts. The phototype edition is contained in Smilja Mišić: *Orfelinov "Pozdrav Mojseju Putniku" [1757]*, Matica srpska, Novi Sad, 1959. Another phototype edition containing a translation, the transcription and a study from the point of view of art history can be found in: Jelena Todorović: *Svečani pozdrav Mojseju Putniku Zaharije Orfelina*, Platoneum, Matica srpska, Beseda, Novi Sad, 2014.

unite Orfelin's poetic, artistic, and engraving skills, making this composition the most specific part of the Serbian literature of the 18th century (according to Nikolić 2010: 23). It is composed of invocations and prayers, songs and hymns in praise and gratitude (Džonson 1966: 175).

Illustration 2.

During this early period of literary work (until 1768), Orfelin's poetry changed on the linguistic and thematic level (according to Nikolić 2010: 21). In addition to the mentioned poem, previous scholars of Orfelin's poetic work singled out *Плач Сербији* [The Lament of Serbia] (Venice, 1761, 1762) – a patriotic poem in two language versions (Serbian and Church Slavonic),³ an elegy in Russian – *Тренодија*

3 It is considered to be the first example of printed poetry in the Serbian literature of the 18th century (in the printing house of Dimitrije Teodosije in Venice). The version of the poem in the Russian recension of Old Church Slavonic, published a year before the Serbian one (according to Skerlić 2006: 69, the year of publication was the same), has the title: *Горестни плач славнија иного да Сербији, сеојих цареј, књазеј, војсбов, градов жес и земељ лишиенија, и на чуждих предјелех в жалостном поданствује сјадашица*. Most probably *Плач Сербији* [јејаже сини в

(Venice, 1762)⁴ and *Мелодија к пролећу* [A Melody for the Spring] (Venice, 1765)⁵ – a descriptive poem in Serbian spoken language. The specifics of Orfelin's diglossia are reflected in the content of his poetic works, i.e. the language is often chosen according to the motive-thematic orientation of the text (see Nikolić 2010: 22–23).⁶

Orfelin is also considered to be the author of the following poetic achievements: *Павлу Ненадовичу стихи* (Sremski Karlovci, 1758), the poem *К гаждатељу* in *Калиграфија* (Sremski Karlovci 1759), the poetic adaptation *Одана воспоминаније втораго Христова прииестија*⁷ (Vienna, 1760), and *Сонет* (Venice, 1768).⁸ There is also information that he recorded one folk poem – *Срби у Донаверту* [Serbs in Donavert] (Skerlić 2006: 70).

Although Orfelin wrote poetry only at the beginning of his literary work, histories of Serbian literature place this author among the most significant figures in Serbian poetry of the 18th century (Deretić 2007: 451).⁹

3. *Slavenoserpski magazin*

In Venice (in the printing house of Dimitrije Teodosije), in the year 1768, Orfelin launched the first South Slavic magazine: *Славеносерпски магазин, то јест собраније разних сочињенија и преводов, к ползе и увесељенију служашичих*

[различнија государства расејалисса] represents a Serbian adaptation of the first version, *Горесстни плач*, but clearer, more liberated, and with better verses (Skerlić 2006: 70). The Serbian version (*Плач Сербии*) consists of quatrain stanzas with alternately rhyming thirteen-syllable lines (the Polish alexandrine). It belongs to the genre of collective lamentation and arouses the awareness of the fate and difficult position of the Serbian people in the Austrian Empire.

4 The first edition is available [online](#). *Тренодија* represents a private confession and lamentation over a personal unfortunate destiny. The acrostic contains the name and surname of the author, so the poem represents the birth of a modern lyrical subject (Nikolić 2010: 30–36). Two years later, a version of this poem was published in the Serbian spoken language (without the acrostic) – *Семованије наученаго младаго человека*.

5 The first edition is available [online](#). This is a variant of the “spring poem”, which appears in the oral and written tradition of many cultures. In that context, Mladen Leskovac interpreted this *Orfelin* poem, providing information about its (un)originality (see Leskovac 1977: 68). Although there are no signs of modernity in it, this poem represents a testimony to Orfelin’s knowledge of genres, shows his ability of artistic expression in the Serbian spoken language, and thematically enriches Serbian baroque poetry. Orfelin’s later poems, according to previous insights, did not have the necessary authenticity.

6 Depending on whether he writes as a writer, scientist, or publicist, Orfelin uses Russian Church Slavonic, Russian literary language, Slaveno-Serbian, or Serbian spoken language (Milanović 2018: 132).

7 The first edition is available [online](#).

8 Published in *Slavenoserpski Magazin*; it is considered to be the first sonnet in the Serbian language.

9 The entire edition of Orfelin’s poems, according to which the titles are cited in this paper, is: Zaharija Orfelin: *Pesme* (prir. Lazar Čurčić), Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad, 1983.

(*Magazine* further in the text).¹⁰ The magazine fitted into the continuity of the spiritual movements of the European 18th century. It relied on the first Russian magazine, *Ежемесечнија сочиненија*,¹¹ and other European newspapers of the time, but only the first issue was published (without Orfelin's signature). The ideas, the terminology, the layout of the sections, and partly the additives (short entertaining and instructive articles, poetry, prose, epigrams, texts on historical and economic topics) were taken over from the Russian model. The *Magazine* represents an exceptional phenomenon of the early Serbian enlightenment, even ahead of its time (Illustration 3).¹²

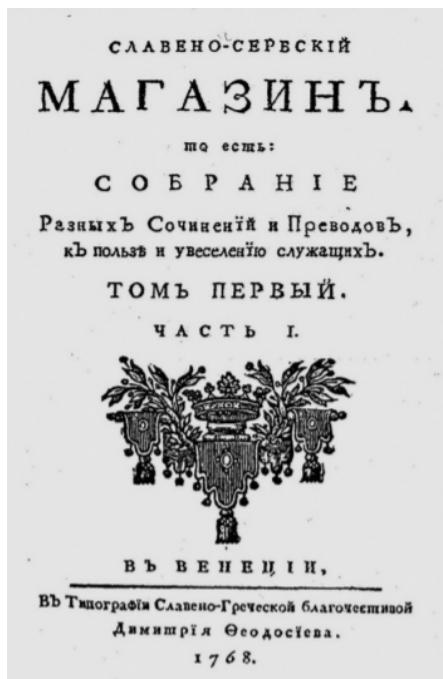

Illustration 3.

10 Phototype edition: Novi Sad, 1960. The first edition (Venice, 1768) available [online](#).

11 This Russian journal was edited by Gerhard Friedrich Miller at the Russian Academy of Sciences from 1755 to 1764. A significant number of articles in Orfelin's magazine has a Russian origin, and Pavle Popović wrote about these features of Orfelin's magazine (Nikolić 2010: 38).

12 One of the intentions of Orfelin's Magazine was to follow the current cultural life. *Серпскија новини* and *Славеносербскија једомости* took over this goal in Vienna in the 1790s, through reports on important cultural events. Six decades after the appearance of *Slavenoserbski magazin*, there was *Серпске лемоници* (Serbian Chronicle), which was a calendar with an entertainer much more than a magazine, close to the model that existed in developed kinds of literature in those years. *Новине серпске* [Serbian news] of Dimitrije Davidović, started in Vienna in 1813, will later continue the literary-critical attempts of Orfelin's magazine. Fifty-seven years after its founding, in 1825, *Slavenoserbski magazin* received its true successor, the first Serbian literary magazine – *Лемониц Мамуије српске*, firstly named *Серпске лемоници*.

Предисловије, the famous preface in the *Magazine*, follows the Russian model and represents a “proclamation of historical significance”, which for the first time in the Slaveno-Serbian language¹³ contained “advanced and enlightening ideas of the rationalistic 18th century” (Skerlić 2006: 70), showing ideas that will prevail in Serbian literature twenty years later with Dositej Obradović (*Писмо Харалампију, Собраније*).¹⁴

The preface explains the concept of the magazine: the frequency of publication, the structure of the columns, the collaborative principles, the scope of the articles, etc. It emphasizes the importance of writing in Serbian spoken language for the first time. Orfelin was among the first to introduce the Slaveno-Serbian language, which would predominate in the publications of various authors¹⁵ in the last decades of the 18th century and play a significant role in the transformation of the Serbian literary language (Subotić 2004: 180). Pavle Ivić defines the Slaveno-Serbian language as a mixture of Russian Church Slavonic, Serbian, and often Russian, pointing out that this language arose from the need to bring the Russian recension of Old Church Slavonic closer to the mother tongue of Serbian readers (Ivić 1998: 129). Considering the latest research about the Slaveno-Serbian language, Aleksandar Milanović emphasizes that this literary language implied “a whole scale of transitional forms, from pure Russian Church Slavonic from the first half of the 18th century to pure Serbian spoken language” (Milanović 2018: 132).

Although Orfelin’s magazine did not have the necessary originality and literary value of the articles, it was well adapted to the Serbian needs of the time. A special section in the *Magazine* („Известија о учених делах“) contained reviews of new books – it brought bibliographic information and first reviews of books. This characteristic represents the beginnings of criticism as a literary form (the first and only issue shows seven Serbian books, printed in the Greek-Slavonic printing house in Venice, where Orfelin worked as a proof-reader for some time). The *Magazine* was designed for the common good, with the goal of public enlightenment.

13 A comparative analysis of the language of Orfelin’s *Magazine* and its Russian templates, considering textual and sociolinguistic parameters as well, can be found in: Kretschmer, A. (1989). *Zur Methodik der Untersuchung alter-slavischeschrifsprachlicher Texte* (am Beispiel des slavenoserbischen Schrift. Beiträge 241). Munich (according to Kretschmer 2000: 554).

14 Pavle Ivić pointed out the difference between Slaveno-Serbian language in which Orfelin wrote and the language Dositej used (*dositejevski jezik*), which contained additional vernacularization of Slaveno-Serbian language (according to Milanović 2018: 131).

15 Some of these publications are: Orfelin’s *Искусни подрумар* (1783), *Аристид и Намалија* (1801) and *Фисика* I-III (1801–1803) by Atanasije Stojković, and *Славено-српском роду и оптичеству* (1798) by Nikola Stamatović (Subotić 2004: 180).

4. Historiographical work

The most significant prose work of Zaharija Orfelin is the historical monograph about Peter the Great – *Житије и славнија дјела государја императора Петра Великаго, самодерица всеросијскаго*, I–III, 1772 (*The History of Peter the Great* further in the text).¹⁶ The significance of this work is reflected in the fact that it is the first modern historiographical work of Serbian literature, as well as the first Slavic monograph about this Russian ruler (Deretić 2007: 453). Relying on the extensive material of historians such as Lomonosov, Pufendorf, and Voltaire, Zaharija Orfelin manages to express an authentic view of the life and works of the Russian ruler.¹⁷ The monograph is primarily popular – its goal was to celebrate the works of the Russian tsar, who is glorified as a ruler-reformer. However, the work also has scientific significance, because it occasionally brings authentic documents and data that the author himself discovered and collected through research (*ibid.*: 454).¹⁸

The History of Peter the Great was printed in two volumes in Venice (1772) in the Russian recension of Old Church Slavonic. The book appeared in different variants – modest and anonymous, and luxurious with a signature and dedication to Catherine the Great (Pavić 1970: 346).¹⁹ The luxurious version of the work is decorated with engravings, medals, portraits, illustrations, and maps that accompany the historical events described in the book (Illustration 4).²⁰

---

16 The original text (Venice, 1772) is available [online](#). Editions in contemporary Serbian: Zaharija Orfelin, *Petar Veliki* (druga knjiga, savremena jezička verzija Dimitrije Bogdanović), Prosveta, Beograd, 1970, and Zaharija Orfelin, *Petar Veliki* (prva knjiga, savremena jezička verzija Zoran Božović), Prosveta, Beograd, 1970.

17 Orfelin often cited sources when there was a certain contradiction between them, and in that way, he tried to establish a critique of sources, which was a novelty in Serbian literature at the time (Nikolić 2010: 46).

18 This refers especially to the chapters dealing with the relationship of Peter the Great with Montenegro and with the Serbs in Hungary. More information about the political framework of the *History of Peter the Great* in: Nenad Nikolić, „Orfelin: Nedovršena modernost”, *Meandri prosvetjenosti*, Beograd, Službeni glasnik, 2010, 19–75, and Tihomir Ostojić, *Zaharija Orfelin: život i rad mu*, Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1923.

19 Lazar Čurčić also wrote about the variants of this Orfelin's work in: „Bakrorezi u ilustrovanim primercima Žitija Petra Velikog Zaharija Orfelina” u: Laza Čurčić, *Knjiga o Zahariji Orfelinu*, Srpsko kulturno društvo Prosvjeta, Zagreb, 2002, str. 204–208.

20 More details about Orfelin's art work in the *History of Peter the Great* in: Radmila Mihailović, „Zaharija Orfelin kao ilustrator Istorije Petra Velikog”, in: Zaharija Orfelin: *Petar Veliki*, druga knjiga, savremena jezička verzija Dimitrije Bogdanović, Prosveta, Beograd, 1970.

In 1774, Orfelin's *History of Peter the Great* received its Russian edition,²¹ so many succeeding historians and writers who wrote about Peter the Great relied on this monograph, including Pushkin.²²

Illustration 4.

The ideology of the work glorifies the ideas of the Enlightenment embodied in the figure of the ruler-reformer – Peter the Great is presented as a prototype of an enlightened monarch in Europe (Nikolić 2010: 47). Orfelin's portrait in *The History* emphasizes Peter's reforming virtues and abilities, and it represents the “ideal image of an enlightened absolutist” (*ibid.*: 51).

In Orphelin's *History*, there is an ambivalence between the modern notion of a reforming emperor and the traditional notion of a good emperor chosen by God to rule and enforce laws on earth. This feature is interpreted as a transformation of the understanding of the imperial role, connected with a new view of the world, brought by rationalism and the Enlightenment, but also shows the writer's modern sensibility that is not fully developed (see *ibid.*: 53–54). Following that,

21 In Saint Petersburg, prince M. Ščerbatov и B. Troepoljski published the second (corrected) edition of this work (according to Skerlić 2006: 72).

22 Serbian writer Milorad Pavić carefully determined in which places in his unfinished history of Peter the Great Pushkin referred to Orfelin: Milorad Pavić, “Orfelin i Puškin”, *Jezičko pamćenje i pesnički oblik*, Matica srpska, Novi Sad, 1976.

the introduction to *The History* gives the lineage of Russian emperors, preparing in this way the appearance of Peter the Great. In the second book, it is pointed out that the true and worthy successor of Peter is Catherine the Great, because she will be able to continue his reformative work, as Orfelin affirmed in his dedication of *The History*. By dedicating *The History* to Catherine the Great and narrating about modern-day Russia, Orfelin suggests that the acts of Peter the Great still take part in the contemporary lives of the Russian people (*ibid.*: 57).

In *The History of Peter the Great*, Orfelin showed distinct narrative skills – the vivid presentation of dramatic events, anecdotal narration, and frequent comments represent the main narrative features of this work. The comments are addressed to the readers: sometimes they refer to the critique of historical sources, but more often the author uses them to refer to the narration itself, thus reminding the readers of what has already been said or announcing an episode that will be discussed later. This is why Milorad Pavić (1970: 348) considers that this Orfelin's work is important for the development of the modern Serbian historical novel. It has been noticed in the literature that every aspect of Orfelin's narration is “conditioned by a pre-projected historical picture of the reign of Peter the Great” (*ibid.*: 50), so this historiographical work ends with the ruler's portrait (rather than with his death), emphasizing once again the totality of his personality as a ruler-reformer (see *ibid.*: 49–50).

5. Theological work

Orfelin spent the period from 1757 to 1762 at the court of the metropolitan bishop Pavle Nenadović, doing administrative work, copying documents, and preparing books for publication (Simić 2013: 11). In that period, he published, among others, the following books in Sremski Karlovci: *Краткоје о Богоподобајуштети међу поклоненији и крови Христовој и времени тога настављеније* (1758), *Ортодоксос омологија* (1758), and *Краткое да простое о седмых таинствах учителское наставленије*²³ in 1760 (*ibid.*: 11). A significant number of his theological works are without literary ambitions and many remained unsigned. One of the artistically valuable works is the catechism *Anостолскное млечо* (*The Apostolic Milk*), written in Timisoara in 1763 in the Serbian (spoken) language (Skerilić 2006: 68). Orfelin dedicated the work to his son Peter – it was written in an intimate tone, with deep piety (*ibid.*: 68).

---

23 The second edition that appeared in Venice in 1763 is available [online](#).

After becoming a proofreader of Serbian books in Venice (in the printing house of Teodosije) in 1764, Orfelin published the booklets *Христољубивих души стихословије*, *Истинаја о Бозе радост*, *Проповед или слово о осужденији*, *Слово о грешном човеку*, *Евангелија чтомаја* (Simić 2013: 12). During his service with bishop Vićentije Jovanović Vidak in Timisoara (after 1770), he probably worked on the theological book *Књига против папства римскаго* (*ibid.*: 13).

6. Educational work

Zaharija Orfelin has left a significant mark on Serbian culture with reference to educational work – he is the author of school textbooks, calendars,²⁴ and popular science writings. He published a Serbian alphabet book (Venice, 1767),²⁵ which was printed in Russian civil Cyrillic, as well as the first Latin language textbooks.²⁶ Orfelin's later prose achievements are also significant: *Искусни подрумар* and *Вечити календар*.

Illustration 5.

²⁴ His calendars from 1766 and 1767 are unknown today, but according to Vuk Karadžić they contained (humorous) folk tales and a list of newly published Serbian books (according to Deretić 2007: 452).

²⁵ *Переоје ученије хотјашчим учитисј књиг писмени славенскими, називајемоје Буквар*. The first edition is available [online](#).

²⁶ The first edition (Venice, 1766) available [online](#).

Искусни подрумар [The Experienced Winemaker] (Vienna, 1783) delivers knowledge in the field of viticulture and represents the first book of its kind in Serbian literature.²⁷ The author relied on German literature, but the book represents an original work, written in the Slaveno-Serbian language, with practical advice to winegrowers and housewives (Nikolić 2010: 67).

Вечити календар [The Eternal Calendar] (Vienna, 1783), written in the form of a calendar, compiles knowledge from various sciences, but mostly from physics.²⁸ At the beginning of the work, there is one of the most significant Orfelin's engravings, *The Creation of the World* (Illustration 5). This is in line with the goal of the work to transfer knowledge from the natural sciences (about space, time cycles, animals, nature, etc.). In this way, Orfelin introduces scientific concepts from physics and astronomy into Serbian society, rising against ignorance and superstition. Considering Orfelin's work on the popularization of the natural sciences, Jovan Deretić sees in him "the herald of our first physicist Atanasij Stojković" (2007: 454).

Orfelin also wrote three textbooks of calligraphy – *Новја и основателнаја славеносерпскаја калиграфија* (Sremski Karlovci, 1759), *Новешија славенскија прописи ради ползи и употребљењенија славеносерпскаго јуношества* (Sremski Karlovci, 1776),²⁹ and *Славенскаја и валахијскаја калиграфија*³⁰ (Sremski Karlovci, 1778; illustration 6), based on the Austrian model, for which he received a prestigious award by Maria Theresa.³¹

---

27 The first edition is available [online](#).

28 The first edition is available [online](#).

29 The first edition is available [online](#).

30 The first edition is available [online](#).

31 In addition to decorating the text, Orfelin also paid great attention to his visual representation in the form of signatures, seals, and drawings (Simić 2013: 165). Decorated initials or a careful signature in italics marked his artistic and literary works, and he often used coat of arms that he created himself, relying on his knowledge of rhetoric and emblematic (ibid.: 177). The drawing of his coat of arms, which is on the title page of the first textbook in calligraphy (1759), stands out with its beauty (Illustration 7).

Illustration 6.

Illustration 7.

7. Conclusion

Zaharija Orfelin left an unforgettable mark on Serbian culture. His literary work surprises and inspires with its diversity, richness, and beauty of expression. Since he was recognized as one of the first intellectuals of the Serbian Early Modern society, it is not surprising to attribute modernity to his literary achievements (see Nikolić 2010). He left a significant mark on Serbian poetry, combining poetic expression with authentic artistic solutions. He started the first South Slavic

magazine, which was written in the European spirit of the 18th century, containing a special section with a review of new books, which can be considered as the beginning of the development of criticism in Serbian literature.

Orfelin illustrated books, published posters and pamphlets, combining image and text. Drawings and engravings stand out as a significant part of his cultural and artistic work, thanks to which he became a member of esteemed academies. Along with Hristifor Žefarović, Orfelin is considered the most important representative of Serbian painting in the 18th century (Deretić 2007: 45).

With his literary and artistic achievements, as well as his educational work, Zaharija Orfelin laid the foundations for the development of modern Serbian literature and culture. From the Early Modern Period, he continued to contribute to science, philosophy, history, journalism, and art. This overview of his literary work emphasizes once again the important impact that this author had on the development of Serbian literature and culture within the Slavic heritage. The diversity of his literary engagement, as well as his dedication to the written word, remains an inspiration to all succeeding writers and scholars of South Slavic literature.

REFERENCES

- Franz Karl ALTER, 1800: *Der Allgemeine litterarische Anzeiger oder Annalen der gesamten Litteratur für die geschwunde Bekanntmachung verschiedener Nachrichten aus dem Gebiete der Gelehrsamkeit und Kunst.* Leipzig. 1091–1092.
- Lazar ČURČIĆ, 2002: *Knjiga o Zahariji Orfelinu.* Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Jovan DERETIĆ, 2007: *Istorija srpske književnosti.* Beograd: Sezam book.
- Bernard DŽONSON, 1966: Neki vidovi pesništva Zaharije Orfelina. Od baroka do klasicizma. *Srpska književnost u književnoj kritici.* Knj. 3. Prir. M. Pavić. Beograd: Nolit.
- Alexius HORÁNYI, 1776: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum.* II, Viennae. 705–708.
- Pavle Ivić, 1998: *Pregled istorije srpskog jezika.* Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- JKL 1971: *Jugoslovenski književni leksikon.* Novi Sad: Matica srpska.
- Ana KREČMER, 2000: O književno-jezičkoj tradiciji do 1800. kod Srba i Rusa. *Južnoslovenski filolog* LVI/2000. 543–559. [Online](#).
- Mladen LESKOVAC, 1977: *Oko jedne pesme Orfelinove* (1956). Baština: Članci i ogledi iz srpske književnosti. Beograd: SKZ.
- Aleksandar MILANović, 2018: Slavenosrpski tekst. 48. MSC. Knj. I. 131–140. [Online](#).
- Smilja Mišić, 1959: *Orfelinov „Pozdrav Mojseju Putniku”* [1757]. Novi Sad: Matica srpska.

- Nenad NIKOLIĆ, 2010: Orfelin: nedovršena modernost. *Meandri prosvećenosti*. Beograd: Službeni glasnik. 19–75.
- Original collection of Zaharija Orfelin's books. National Library of Serbia. [Online](#).
- Original collection of Zaharija Orfelin's books. Digital Library of Matica srpska. [Online](#).
- Zaharija ORFELIN, 1970: *Petar Veliki*. Knj. 1. Prir. Zoran Božović. Beograd: Prosveta.
- Zaharija ORFELIN, 1970: *Petar Veliki*. Knj. 2. Savremena jezička verzija Dimitrije Bogdanović. Beograd: Prosveta.
- Zaharija ORFELIN, 1983: *Pesme*. Prir. Lazar Čurčić. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.
- Tihomir Ostoljić, 1923: *Zaharija Orfelin, život i rad mu*. Beograd: Srpska kraljevska akademija nauka i umetnosti.
- Milorad PAVIĆ, 1970: *Istorija srpske književnosti baroknog doba*. Beograd: Nolit.
- Milorad PAVIĆ, 1991: *Istorija sprske književnosti II – Barok*. Beograd: Dosije: Naučna knjiga.
- Vladimir SIMIĆ, 2013: *Zaharija Orfelin (1726–1785)*. Doktorska disertacija. Beograd. [Online](#).
- Jovan SKERLIĆ, 2006: *Istorija nove srpske književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ljiljana SUBOTIĆ, 2004: Iz istorije književnog jezika: pitanje jezika. *Predavanja iz istorije jezika*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 142–191.

РЕЗИМЕ

Рад пружа општи преглед историјских, образовних и књижевних остварења Захарија Орфелина. У духу просветитељства, његов књижевни рад обележила је потреба да се на различите начине проговори о свим аспектима културе, па одатле произлази тематска и жанровска разноврсност његовог дела. У раду се посебно указује на значај Орфелинове поезије, затим његовог образовног и теолошког рада, те историографског и уређивачког рада. Кроз систематизовани преглед Орфелинових књижевних остварења посебно се упућује на интерпретативни потенцијал његовог дела и значајно место које овај аутор заузима у историји српске књижевности.

Jelena Šaković

Filološki fakultet Univerziteta Crne Gore / Filološka fakulteta Univerze v Črni gori
jelenasakovic123@gmail.com

Poslanice Petra I Petrovića Njegoša kao začetak prosvjetiteljske riječi Crne Gore

This paper aims to represent a man of strong words – the only weapon he could use to unite Montenegrins and the surrounding tribes (the *Brđani*). Petar I Petrović Njegoš begot the word of the Enlightenment, which is warm and well-intonated but also embedded with critique, justified by the care for his people and their ways of life. Leaning on his *Poslanice* as the main example but also using other non-literary works of his, his historically proven accomplishments, as well as historic events that befell the area, we will try to paint a picture of one nation and time. We will discuss the constant flow of ideas that emerged from other countries but managed to affect Montenegro and Brda through one wise mediator – the Montenegrin ruler and Metropolitan.

Keywords: Enlightenment, *Poslanice*, Saint Peter of Cetinje

Petar I Petrović Njegoš's *Poslanice* as the Beginning of the Montenegrin Enlightenment

Ovaj rad ima za cilj da predstavi čovjeka snažne riječi – jedinog oružja kojim se mogao služiti da ujedini Crnogorce i Brđane. Petar I Petrović Njegoš je začetnik prosvjetiteljske riječi, tople i dobronamerne, ali i natopljene kritikom i opravdanom brigom za svoj narod i njegov način života. Na primjerima *Poslanica*, ali i osvrnuvši se na druga djela i podvige ovog crnogorskog vladara, kao i na istorijske okolnosti koje se tiču ovog područja pokušaćemo da predstavimo sliku jednog naroda i vremena. U radu će biti govora o neprestani strujanjima ideja začetih u drugim zemljama, o njihovom uticaju na Crnu Goru i Brda, a sve kroz umnog posrednika – vladara i mitropolita crnogorskog.

Ključne riječi: prosvjetiteljstvo, *Poslanice*, Sveti Petar Cetinjski

1. Uvod

Prosvjetiteljstvo ne ulazi na vrata Crne Gore na očekivan, tada moderan, evropski način već ono uspijeva da odškrine vrata jednog područja, razjedinjenog, a istog naroda. Ono se, dakle, transformiše kako bi moglo proći kroz malen otvor koji pokušavaju da zatvore sujevjerje, zakon jačega, krvne osvete, nepovjerenje. U svemu ovome, samo jedna ličnost zna vatrirati¹ i biti mirnik – Petar Prvi Petrović

¹ Izraz nađen u Andrićevom *Večitom kalendaru maternjeg jezika* u značenju napasti koga, osuti vatru na koga, naravno riječima

Njegoš, a kasnije Sveti Petar Cetinjski, crnogorski mitropolit i gospodar, vojskovođa i pjesnik, slavni predak još slavnijeg potomka – Petra Drugog Petrovića Njegoša, sljedećeg crnogorskog mitropolita i gospodara. Petar II će svojim djelima i životom, a i pisanom riječju uzdići Crnu Goru do onih vrhova o kojima je sanjao stric mu, Petar I. Na tu njihovu povezanost – kako u književnom, a tako i u smislu sličnog pogleda na upravljanje i budućnost Crne Gore – i danas gledamo sa divljenjem (imati ne jednog već dvojicu takvih ljudi i to na način da prvog odmah nasljeđuje drugi, da između dvije ličnosti od neizmernog značaja ne stoje vjekovi je izvor tog divljenja) pa je tanka linija raspoznavanja između veličine Prvog i Drugog, zaduženja i amaneta koji su nam ostavili.

Petar Prvi Petrović Njegoš rođen je 1748. g. u Njegušima, a 24. oktobra 1784. g. dogodilo se rukopoloženje – tada već arhimandrita Petra Petrovića – za vladiku. O njegovom zavladičenju govorilo se još za vrijeme života mitropolita Save, a nakon smrti mitropolita Arsenija Plamenca (Savinog sestrića) posredstvom guvernadura i serdara potvrđena je ova namjera. Hirotonija je održana u katedralnom hramu odnosno u Crkvi Svetog Nikolajeva u Karlovcima.

2. Unutrašnje uređenje i međunarodni odnosi

„Crna Gora – krajem 18. i početkom 19. vijeka – nalazila se u fazi burnog razvitka: na jednoj strani tradicionalni plemenski život, sa okošalom strukturuom i krutim normama, na drugoj – potreba objedinjavanja plemena i jačanja centralne vlasti. To je i vrijeme ratovanja: stalni sukobi i dvije velike bitke (na Martinićima i Krusima, 1796) i vojevanje sa Francuzima – sve do Dubrovnika i rijeke Omble. Ujedno, to je vrijeme čestih unutrašnjih sudara i krvavih osveta, uz nemaštinu, gladi i epidemije, zaostalost i sujevjerje. Ali, to je i doba sve izraženije potrebe za vezama sa razvijenim svijetom i za narodnim prosvjećenjem.“ (Vuković 1994: 10)

Odnosi Crne Gore sa Rusijom bili su zakomplikovani pa je vladika protjeran iz Rusije „verovatno zbog određenih sastavnica rusko-austrijskog dogovora (1782) o podeli Osmanskog carstva ili tek ruskog uverenja da je suviše naklonjen austrijskoj politici“ (Mikavica, Vasin, Ninković 2017: 130). Ovo će se izmijeniti kasnijim stanjem stvari – potrebom ovih sila da Crna Gora stane ispred Otomanskog carstva i zaustavi njegovo prodiranje u Evropu. Nakon pobjede u bici na Martinićima „crnogorski vladika je obavestio dvorove velikih sila i na taj način podstakao međunarodnu afirmaciju zemlje i naroda koji je predstavljao.“ (Mikavica, Vasin, Ninković 2017: 134). O promjeni odnosna Rusije svjedoči i to što „Od carice Katarine II stigla mu je posebna čestitka i priznanje u vidu skupocene

panagije.“ (Mikavica, Vasin, Ninković 2017: 134). O odnosima između Turaka i Crnogoraca dovoljno govore kasniji zapisi Vuka Karadžića koji odlično rezimira: „Poznat je duh slobode Crnogoraca, a isto tako se zna da su oni od turskog neprijateljskog upada u Evropu, neprestano boreći se s Turcima, gotovo uvijek sačuvali svoju nezavisnost i da sada obrazuju faktično sasvim nezavisnu državu. Ali kako ova nezavisnost, koja je turskim susjedima smetnja, postoji samo faktično, a naročito zbog toga što ovi Turci u svojoj surovosti, koja je strana napretku civilizacije i evropskog obrazovanja, rado iskorisćuju svaku priliku za svoje razbojničke pothvate, to traje rat Crnogoraca s pograničnim Turcima još i sad samo sa kratkim prekidima“ (Karadžić 1969: 247)

Za vrijeme vladavine Petra I još uvijek vlada sistem plemenske organizacije u kojem se jasno razlikuju područja četiri nahije i sedam Brda. „Plemena su formirana u nizu istorijskih procesa, čiju genezu je moguće pratiti od kraja XIII, pa sve do početka XVIII veka.“ (Mikavica, Vasin, Ninković 2017: 18) U vrijeme srednjovjekovne srpske države postojali su katuni (družine) koje su vremenom prerastale u knežine, a onda u plemena. „Plemenska i knežinska organizacija su, svaka na svoj način, omogućavale stanovništvu uključivanje u život države, pre svega u onim oblastima bližim granici, kroz vojne poslove, što je dodatno onemogućavalo pretvaranje stanovništva u klasičnu raju, a podrška plemena i bratstava vremenom je postala najznačajnija za opstanak glavarskog sloja koji je dobro prihvatio planove o antisamskoj borbi.“ (Mikavica, Vasin, Ninković 2017: 22). Četiri nahije na koje se dijeli Crna Gora su Katunska, Lješanska, Riječka i Crmnica. Katunsku nahiju čine devet plemena: Cetinje, Njeguši, Ćeklići, Bjelice, Cuce, Ozrinići, Pješivci, Zagarač i Komani. Lješanskoj pripadaju tri – Draževina, Gradac, Buronje, a Riječkoj Kosijeri, Dobrsko selo, Ceklin, Ljubotinj i Građani. Crmničku nahiju čini sedam : Podgorica, Dupilo, Brčeli, Sotonići, Gluhi do, Limljani i Boljevići. Sedam Brda podrazmijevaju Bjelopavliće, Pipere, Bratonožiće, Kuče, Vasojeviće, Moračane, Rovce. „U vrijeme pada pod Osmansko carstvo i kasnije na ovom prostoru je živilo srpsko stanovništvo, pri čemu je izraz Crnogorac označavao geografsku, a ne etničku pripadnost.“ (Ljušić 2001: 266)

Mnogobrojne su međusobna nesladanja plemena, ali treba naglasiti da su običaji i način života slični kroz istoriju. Oni su ratnici, imaju svoje nepisane zakone, a riječ se prepoznaje kao najveći ulog, ulog koji se stavlja i vaga tako što vjerdostojnost izrečenog oslikava pojedinčev obraz, čojstvo. Onaj pojedinac koga okarakterišu kao čovjeka koji nema obraza osuđen je od strane zajednice i kažnjen najtežom kaznom – prezriom zajednice, izopšteništvom iz nje. Riječ je tada imala težinu koju danas imaju raznorazni ugovori, potpisani sporazumi i slično.

Jedan od ovih nepisanih zakona je krvna osveta – sistem „oko za oko, Zub za Zub“ koji je oštetio Crnu Goru i Brda koliko, ako ne i više od svih stranih upada i borbi. Sveti Petar Cetinjski je proveo cijeli svoj život pokušavajući da se izbori sa ovim sistemom.

Petar Prvi Petrović kao i duhovni i svjetovni vladar (teokratsko uređenje) *Stegom crnogorskom i brdskom*² 1796. uspijeva da produbi vezu između Crnogoraca i Brđana. Stega je imala za cilj uspostavljanje saveza između ove dvije strane radi suprotstavljanja turskim snagama. Nama je ona interesantna jer se već u njoj primjećuje oružje koje vladika koristi u cilju izazivanja poslušnosti, prisege naroda – riječ. Stega je imala šest članova, a treći i četvrti glase ovako:

Treće

Ot dnevi današnjega i unaprijeđ ako bi se naša koji Crnogorac, oli koje selo, ali pleme, ili koja nahija, da bude izdajnik javnijem ili potajnjem načinom, takvoga svi jedinoglasno predajemo vječnome prokletstvu kako Judu predatelja Gospodnja i kako zločestivago Vuka Brankovića, koji izdade Srbije na Kosovo i vječnu mrzost i prokletstvo ot naroda na sebe privleče i ot milosti božje otpade, i takvoga brackoga i hristijanskoga krvnika i izdajnika, koji bi se naša, ne samo što vječnome prokletstvu predasmo i rekosmo da ga bude anatema i da jest pred Bogom sigo svjeta i buduščago odgovornik za sve što bi zla i prievarom i izdajom učinio, nego i krv naša na njega i na čada njegova ot zemlji na nebo, jako že Avala da vo pijet i da ostanet kako krov Hrista spasitelja našego narod Jevrejski.

Četvrti

Takvoga izdajnika uvijek ot sabora i obšćestva našega otlučismo da česti i poščenja nema nego on i rod njegov da ostanet vo vjek u sramotu i bezčest, kako izdajnik vjere i zakona i hulitelj imena Božija i krvnik svega našega naroda, i ako bi Bog u naše vrijeme uzdignuo i poslao koga god ovom zemljom upravljati i vladati, ali poslije nas u vrijeme naše djece i nasljednika; to mi takvomu gospodinu i djeci našoj ostavljamo ovo pismo za izgled, da i u to vrijime i vo vjek ovi izdajnik i njegov rod da nemaju česti ni poščenja ni ostale milosti nikakve, nego da budet kako rod kletvoprestupni i prijevarni, u nenavist svakomu i merzost.

Navodimo ova dva člana upravo zato što se u njima primjećuje tendencija koja je sveprisutna u *Poslanicama* – korišćenje kletvi, pozivanje na moral, čast, održanje date riječi, ali i na anatemisanje onog koji izda. Primjećujemo oslanjanje na zajedništvo, pozivanje na Bibliju, Kosovo, najvažnije srpsko mitsko vrelo, što nam je dokaz da gospodar računa na narodno pamćenje i u trenutku zapisa, ali i naknadno – onda kada njegovo fizičko postojanje ne bude faktor. „Petar Prvi je bio – za ondašnje

---

2 Stega crnogorska i brdska predstavlja prvi pisani zakon donijet na području (stare) Crne Gore i Brda.

crnogorske prilike – veoma obrazovan i načitan čovjek, s bogatom bibliotekom i poznavanjem nekoliko evropskih jezika, te je na ljudi i život gledao okom trezvena i umna čovjeka, koji nije zaboravljao da je vladika i pastir.“ (Vuković 1994: 26) Dvije godine kasnije, 1798, donesen je *Zakonik opšti crnogorski i brdski* poznatiji kao *Zakonik Petra Prvog*. Ovaj dokument je prvi zakonik donesen u Crnoj Gori i predstavlja još jednu evropsku, prosvjetiteljsku tendenciju, a to su racionalizovanje, promišljanje o načinu organizovanja državne vlasti i zavođenja reda u državi, a zatim i primjenom *Zakonika* i sprovođenje svih tih promisli. Pisani zakoni postaju instrukcioni tekstovi koji prethode samoj kazni, ali i konačno ograničavaju samovoljnost naroda time što uspostavljaju kazne srezmjerne učinjenom prestupu.

3. Poslanice i prosvjetiteljstvo

Poslanice, kao i ovi dokumenti, prije svega su svjetovni zapisi i zato i jesu podložne iščitavnju prosvjetiteljskih ideja. Poslanice nisu primarno književno-umjetničko djelo već pisma, akti, dakle dokumentarna građa kojom se koriste istoričari, a kasnije etnografi i proučavaoci književnosti. Pisane su u epistolarnoj formi, ali nisu pisma u klasičnom značenju te riječi. Ne možemo reći da su u pitanju usamljeni monolozi jer su pisane sa ciljem da dođu do određenog auditorijuma, ali i sa znanjem da će se to i desiti. One su pisane iz perspektive čovjeka koji pozanje svoje slušaoce – sa žarom, pokličom, kletvom. Epistolarna forma poslužila mu je jer po prirodi svojoj ona odgovara mitropolitovom osjećanju života, a još važnije osjećanju života njegova stada. Lirsko i epsko se u ovoj formi prepliću ne po načelima kontrasta već homogeno. Iz te homogenosti proizilazi moć ovačko napisane i pročitane riječi jer jedino takvu je Crnogorci i Brđani razumiju. U pitanju je narod čije se lirsko sakriva u epskom, proviruje iz njega i tek na tren se sasvim otkriva. Zato, ljubavlju natopljena riječ vladike, a uvijek u vezi sa epskim motivima (osveta, sukob, nadgornjavanje, neposlušnost), jedini je način da se on „obračuna“ sa narodom koji voli.

Jezik poslanica je narodni, razumljiv svakom čovjeku tog vremena, ali i današnjem. Prilagođen je plemenu kojem se obraća. Služi se korišćenjem većeg ili manjeg broja pozajmljenica ili većeg ili manjeg broja arhaizama– npr. Primorci su bili pod uticajem Mletaka i drugih naroda pa su samim tim imali više pozajmljenica iz italijanskog jezika od drugih skupina u Crnoj Gori i u svojim obraćanjima njima Sv. Petar Cetinjski preuzima ove jezičke navike i implementira ih u pisano tkivo. Narodni jezik je dobro očuvan u svakodnevnom, neformalnom

govoru i izuzev pojedinih arhaizama, čita se savim prirodno i danas. Primjećuje se veliki broj kletvi, upozorenja, upotrebe gnoma. Ovo su izreke poznate i bliske narodnom načinu komunikacije, ali tek u ovakvoj upotrebi dobijaju punu funkciju potencijalne anateme. Petar I je bio izuzetno obrazovan, načitan čovjek i u svojim obraćanjima evropskim zvaničnicima vidi se, prirodno, razlika u upotrebi jezika. To je dokaz da se izvornost narodne riječi namjerno potencira u *Poslanicama*. Crnogorci i Brđani njeguju kult govora, priče i pričanja. Sva je njihova umjetnost i književnost u folkloru pa se i ovakve riječi prenose kao jedna vrsta predanja. Danas se od starijih ljudi slušaju priče o Petru I, o svemu onome na šta on upozorava, ali ne toliko zahvaljujući zapisima koliko zahvaljujući ovoj narodnoj tradiciji pričanja naizust anegdota i mudrsoti minulih. Biti dobar govornik nosi sa sobom određeno poštovanje zajednice i neodvojivo je od narodnog života, njegovog sistema vrednovanja, pa na kraju i poslušnost stada zavisi od te riječi.

Za nas je važno da prepoznamo prosvjetiteljske ideje, da primijetimo šta je to racionalno, kako je vjera u dobrotu, moral i plemenitost čovjeka ponikla u tvrdim, kamenim žilama svojevoljnog naroda. Odgovor na ovo pitanje pronalazimo u religiji. U mnogim zemljama se govorilo o uticaju prosvjetiteljstva na religiju – o istim vrijednostima na kojima, kako jedni misle, ove dvije pojave korespondiraju. Na području Crne Gore i Brda čini se da je prosvjetiteljstvo poniklo iz religije ili makar iz predstavnika religijskog – Petra Prvog. U pitanju je, dakle, obrnut proces od onog koji je prisutan u drugim zemljama. Ovdje prosvjetiteljstvo ne utiče na religiju već se rađa iz nje kao posljedica socijalno-političke situacije u zemlji. Prosvjetiteljstvo se nije rodilo kao zasebno, a onda razvilo odnos prema religiji već religija nadomještava nedostatke institucija koje su u drugim zemljama iznjedrile prosvjetiteljstvo. Sujevjeri, neobrazovani stanovnici ovog područja imaju poštovanja, slušaju i vole svog pastira, ali su i dalje okrenuti nagonskom djelovanju. Sveti Petar Cetinjski pokušava roditeljskom riječju, savjetom, blagoslovom, zaklinjanjem nавести svoje stado na pravi put i u tome je njegova prosvjetiteljska uloga. Ovdje prije svega mislimo na integralističku težnju koja je prisutna, na pozivanje na pisane i nepisane zakone, zakone časti, pozivanje na duhovnu, a ne prostodušnu klimu. *Poslanice Petra I Petrovića Njegoša* sabrane u jednoj knjizi objavio je Dušan Vuksan 1935. godine. Kada ih ovako pogledamo one podsjećaju na još jednu prosvjetiteljsku tendenciju, a to je enciklopedizam. Ovdje su sabrana sva znanja o društvenoj, teritorijalnoj, duhovnoj razuđenosti jednog podneblja i vremena, ali i sva znanja o moralnim sistemima, idejama jednog naroda. Nije u pitanju klasična enciklopedija tog, kao ni našeg vremena, ali se shodno mogućnostima vladar ona svakako približava svjetskom standardu tek onoliko koliko okolnosti to dozvoljavaju.

Uzmimo za primjer poslanicu upućenu Crnogorcima i Brđanima 1825. koja je ujedno i sažetak mnogih dešavanja kako u Crnoj Gori i Brdimu, tako i između vladike i naroda. Možemo je struktorno podijeliti na dva segmenta: prvi, onaj u kojem vladika objavljuje svoje dotadašnje napore, ali i konačnu poslušnost naroda. Ističe:

Ja srdcem i dušom želah da se i više pred svijetom proslavite i da vašu slobodu jače i bolje utvrdite. Molih vas da kuluk i praviteljstvo postavite, na zakonah obštim soglasjem sočinjenih, da praviteljstvo narodom vlada i da narodna djela upravlja, a kuluk da zle ljude fata i na sud dovodi, kako što se u cijeli svijet čini, jer bez toga ne moguće bit ni slava ni sloboda vaša utvrđena, ni dugovjeka. I vi tako učiniste; kuluk i praviteljstvo postavite, da zakonik carstvuje i da je svaki zakonu podložen. Nastade, dakle, zakonik među vama, nastade sud i pravda, mir i tišina, vrijeme sreće i blaženo, radosti i veselja za dobre i bogobojazne ljude i za nejaku siromaš i sirotinju, prestade samovoljstvo, prestade domaća rat i krvoproljeće (...) Ne bješe već domaće rati ni boja, ne bješe poklići: ko je vitez, ni viteza na domaći boj, ne čujaše se koleža ni tužbanje, ne viđeše se lica muškog ni ženskog ogrebotinah krvava i nagrđena, ni glave crnom kapom, ni crnom mahramom pokrivene, ni perćina muškog ni ženske kose ostržene, ne oblivaše se zemlja, drvo i kamen krvlju vaše braće i ne kipjaše bratska krv iz ustah vašijeh, ne kukahu majke za svojim sinovima, ni sestre za svojom braćom ošištane, ni sirote udovice za svojim muževima ogrebene, ni žalosna djeca za svojim roditeljima suzama oblivena.

Putnik mirno putovaše, trgovac slobodno trgovaše, rabotnik svoju rabotu veselo rabaše i čoban svoju stoku bez straha pasijaše i Bogom blagoslovena tišina prebivaše.

Ne samo da su sloboda, ugled u Evropi i svijetu i neosporivan rad državnih institucija istaknute kao najznačajnije promjene već se vladika koristi podsjećanjem na narodne običaje koji se upražnjavaju u teškim vremenima, pri gubicima voljenih ne bi li tim snažnim, emotivnim načinom bolje dočarao blagorodnost i poleznost prilika.

Ovaj se segment tu završava, a sljedeći počinje riječima „No budući vam milije zlo nego dobro“ čime se prekida lirska i idilična slika, a iza čega stoji povratak Crnogoraca i Brđana na stare načine življena. Primjećujemo, dakle, da su se prosvjetiteljske tendencije i nakon njihovog upražnjavanja i beričetnosti koje je to upražnjavanje donijelo teško održavale među našim narodom. Prvo ih kritikuje svjetovni vladar, a onda duhovni vođa – izobličava njihovu nevoljnost da budu poželjni među drugim narodima, a onda ih duhovno karakteriše kao one kojima je „protivno sve što je Bogu i poštenim ljudima ugodno; vi ste od Boga odstupili i sasvijem strah božjii izgubili; vi ne nahodite dobra i poštenja ni u čem, nako u svoje zlo i bezakono samovoljstvo; vi ne imate vašijeh zlotvorah do samijeh sebe

i vama niko ništa ne čini bez vaše zađevice.“ Zatim se kroz pastirsku brižnost, jednu vrstu očinskog pokroviteljstva, izražava nespokojstvo: „a među vama je moje srce od vašega zločinstva uvehlo i starost moja oskorbljena, da počivala i radosti nigda nemam [...] Međutijem, ostajem vaš dobroželatelj i sluga.“ Time, ovaj umorni pastir, pri kraju svog života, pokazuje kroz ove tekstove svu jedva salomivu narav svog naroda, prirodu njihovu, ali i cijeli prosvjetiteljski napor jednog čovječjeg života.

Bjelopavlićima je 1827. upućena poslanica u kojoj se moralni sud po ko zna koji put usredsređuje na najveći prestup – izdaju: „ja srdcem i dušom želim da se niga u srbskome narodu izdajnika ne rodi. Ali se dobro pazite, hoće li ovo istina biti što mi pišete, jer ako se igda među vama izdajnik nađe i ako ga umah svikolici jednoglasno, kako izdajnika i krvnika zemaljskoga, ne kastigate, ja nigda glave na vas obrati neću.“ Izdaja se tretira kao najveći grijeh, neoprostiv čak i vladici. Ona je dio crnogorskog i brdskog moralnog i pravosudnog sistema, nezapisanog i između ostalog, ona je prepreka uspostavljanju slobodne države koja može dalje da se razvija.

Riječkoj nahiji piše 1823. godine i opominje ih da „kad na nas turske vojske nije, da i vi na Turke ne vojište. Ali znam da me poslušati nećete, kad za vaše i svega nordno dobro govorim, videći da zlo sa svijećom ištete i da ga istinito, bez svake laži i prijevare hoćete naći.“ Vladika kao racionalno vidi upotrebu sile samo ukoliko je cilj odbrana, a nikako onda kada je u pitanju napad, pa ni našeg tada kako je mnogo puta u istoriji isticano najvećeg krvnika. Njegov moralni sistem se ne da zanijeti i ostaje u granicama skromnosti, nezlodjela, mirne pastirske prirode. Njegove misli o slobodi, iznijete u Izjavi Petra Prvog moderne su za to vrijeme: „u slobodnu zemlju stupivši, ma kog roda ili plemena bio sin, mora biti sloboden i jest, a ne u robstva verige da pada, iz kojeg je izbjegao da slobodu nađe. Naša vrata slobode nek su svakom slobodu ištućem otvorena.“ Ovo je crnogorska forma liberté, égalité, fraternité. Izjava je napisana 1790. godine i naglasili bismo da nas ovaj kontekst podsjeća na svjetski poznatiji dokument: „We hold these truths to be self-evident, that all men are created equal, that they are endowed by their Creator with certain unalienable rights, that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness.³“ Između ova dva akta, nastala u posve drugačijoj klimi, stoji 14 godina, ali svojim pisimama i zapisanim stavovima, Petar Prvi ne čini otklon od svjetske klime, od slobodarskih misli već ih navodi i kao tradiciju, nasljeđe: „I to neka vi je amanet, jer ako tako ne uzradimo, onda mi niti smo slobodni niti što vrijedimo, niti zaslužujemo zvati se potomcima našije slavnije prađedova, koji su

---

3 Declaration of Independence.

kćeli i znali svoju bogomdanu slobodu uvažavati i dijeliti je i drugome čoeku, koji je iz čemernog i bogomrskog robstva ište.“

Primjećujemo da Petar Prvi dijeli poglede i sa Rusoom. Brđanima 1800. godine piše: „...da vi tuđin ne gospodari i ne zapovijeda i da nije gospodar vašijeh života, ženah i đece i ot vašega imuća i domovah, no vi sami sebe da postavite iz dogovora uredbe i zakone ot vašega vladanja i suda, po kojemu možete zloga čovjeka i neposlušnoga kastigati, pak se u slobodi dičiti i živjeti među sobom...“ Čini se da Petar Prvi vještije koristi osnove demokratskog društva i da zaista daje slobodu svom narodu da uz dogovor i jedinstvo donesu društveno korisne odredbe. Time Petar Prvi ispunjava Russoovo: „Kako nijedan čovjek nema prirodnu vlast nad svojim bližnjima i, budući da sila ne proizvodi nikakvo pravo, ostaju sporazumi kao osnova svake legitimne vlasti među ljudima.“

Čini nam se da smo u dosadašnjem radu zanemarili jednu stranu ličnosti vladike, a to je ratna strana, ona u kojoj se on odaje svojim vještinama vojevanja. Za naš rad, važno je staviti i ovo u kontekst pa navodimo *Govor Petra I* iz 1796. godine održan pred polazak u boj protiv Mahmud-paše Bušatlije na Martinićima:

Ljubezni vitezi i mila braćo!

Naš zakleti neprijatelj ne šćede na moje molbe od predstojećeg krvoprolića odustati i da se prođe naše nevoljne braće Brđana, no nadanje imam u svevišnjega Boga, da ćete vi danas svirjepog vraka stidno sa svoje međe pročerati [...] Ima li koji među vama, dražajši sinovi i izabrani cvijetu moje Bogom spasajem i svakom nama srećno slobodne države, koji ne bi dragovoljno ovo svoje dobro, ovu svoju slavu, ovo svoje viteštvu milovao, ljubio i na obštem svjetskom vidiku krvlju i životom izbavio?! Ima li koji, dični vitezi, da se usteže na krvavom ovom junačkom polju, megdan dijeliti? Ja sam, mili sinovi i predraga braćo moja, uvjeren da nema, jer vi sami strašivice ne trpite, jer vi strašivice za posljednje ljude držite, jer slobodne gore ne rađaju strašivice, već dične vitezove, koji znadu cijenu junaštva, koji znadu cijenu narodnog ponosa i slave, koja je vaš i s vama rođeni vjenac! [...] Za to su se, mili sinovi i ljubezna враća moja, naši prađedovi borili, za to se i mi borimo, za to će se i naše potomstvo boriti. Zato na oružje i na krvavo polje, mili vitezi - da pokažemo neprijatelju što su kadre junačke gore! Da pokažemo da u nama neugašeno srbsko srce kuca, srbska krvca vrije, da pokažemo kako gorski junaka mišica junaštvom nadmašuje na bojnom polju svakog dušmanina!

Arhipastirskij blagoslov predajem vama i preporučujem vas i sebe premilostivom Bogu, da nam bude u pomoći, koji sve vidi i pravedno rukovodi!

U Crnoj Gori se dugo, pa i prosvjetiteljskom periodu moralo boriti za najuzvišeniji cilj naroda – slobodu. Takva borba, možda naizgled paradoksalno, u narodnom pastiru rađa ratnika i vođu koji je spreman da prolije krv i da se žrtvuje za takav cilj i to pod samo ovim i ovakvima okolnostima – odbrana svoga, ne napad na tuđe.

Kada su u pitanju druge prosvjetiteljske ideje Petra Prvog moramo istaći njegovu nepresušnu želju da podigne školu, ali i štampariju u Crnoj Gori. Kako nam je poznato, ovo se neće desiti sve do 1834. godine za vrijeme Petra II Petrovića Njegoša. O njegovim željama da pogidne školu saznajemo i iz prepiske sa Dositejem Obradovićem o kojoj bi se mogao napisati zaseban rad.

4. Zaključak

Na kraju svog života, mudrsi starac ostaje u jednom neizmijenjen: „I na samrtnoj postelji on je mislio na Crnu Goru i Brda i svoj narod. Žalio je što nije mogao više učiniti, što nije više postigao.“ (Milić 2016: 492). Zahvaljujući ovakvom čovjeka ostaje nam samo da se pitamo kakav bi bio naš kulturni razvoj da njegova zalaganja nisu dovela do promjena, da nismo imali utemeljivača koji je znao poplačiti put za nove struje, ali i svog nasljednika, Petra II.

Sveti Petar Cetinjski svim navedenim djelovanjima predstavlja izuzetnu prosvjetiteljsku ličnost koja se možda i razvila u tako izvanrednu upravo jer je djelovala na interesantom tlu, onom koje nije omogućavalo jednostavna rješenja i brzi napredak. U takvoj klimi, čini se kao da su svi njegovi naporci ipak urodili plodom, bez obzira na teškoće sa kojima se morao suočiti. Iz ovih, ali i drugih razloga koja bi detaljnije valjalo izučavati, a koja se nisu našla u ovom skromnom radu, srpski narod i danas proslavlja njegovo ime, a Srpska pravoslavna crkva ga slavi 31. oktobra. Doprinos srpskoj i uže, crnogorskoj književnosti, neizmjeran je iz dva razloga: prvi je što je Petar I ostavio iza sebe veliki broj književnih (mahom pjesničkih) i, kao što smo vidjeli u primjerima Poslanica, ne samo književnih tekstova, a drugi je taj što je stvorio duhovno i književno tlo na kojem se izdigao njegov nasljednik – Petar II Petrović Njegoš. Ne treba zanemariti ni šire kontekste pa možemo reći da se i po tipologiji i po funkciji tekstova izdvaja od ostalih južnoslovenskih i slovenskih ostvarenja ovog perioda, ali i da su tekstovi značajni za očuvanje jezičke specifičnosti područja pa se mogu koristiti i u svrhe dijalektoloških istraživanja ili istraživanja istorije jezika.

LITERATURA

- Vuk KARADŽIĆ, 1969: *Etnografski spisi. O Crnoj Gori*. Beograd: Prosveta.
- Radoš LJUŠIĆ, 2001: *Istorijske srpske državnosti*. Knj. II. Novi Sad.
- Dejan MIKAVICA, Goran VASIN, Nenad NINKOVIĆ, 2017: *Srbi u Crnoj Gori 1496–1918*. Niškić: Institut za srpsku kulturu.
- Saša MILIĆ, 2016: Ličnost i prosvjetiteljski rad Svetog Petra Cetinjskog. *Actra Histriae* 24/3. 491–510. Online.
- Milorad PAVIĆ, 1991: *Istorijske književnosti: klasicizam*. Beograd: Dosije, Naučna knjiga.
- Čedo VUKOVIĆ (ur.), 1994: *Poslanice*. Drugo izdanje. Podgorica: CID.
- Miro VUKSANOVİĆ (prir.), 2018: *Večiti kalendat maternjeg jezika. Prvo cirilično izdanje*. Beograd, Podgorica, Trebinje: Štampar Makarije, Obodsko slovo, Hercegovina izdavaštvo.

SUMMARY

In his 82-year-long life, Montenegrin ruler and Metropolitan Saint Peter of Cetinje accomplished more than many before him and after him. In this paper, it was our intention to show that the ruler's fundamental ideas and wishes were of an enlightened origin. We believe that this origin had everything to do with prosperity that Saint Peter brought to Montenegro. The enlightened ideas that we have in mind were mostly shown in the form of open letters that were later collected and published under the name of *Poslanice Petra I Petrovića Njegoša*; they are the idea of liberty and freedom, the attempts to open up public schools and printing offices, a constant fight for the peace of his people and the final establishment of written laws, courts, etc. This paper is meant to shed light on a topic that has been explored many times and by outstanding research. Nevertheless, we find that this topic is still modern and needed, as we do live in a time whose issues resemble the issues that Peter I had. By this we mean to say that even in the 21st century, we are still in need of enlightenment and wise men that can lead us to prosperity. That is why we believe that *Poslanice* have strong motifs that, when read and understood correctly, can teach us how to better our modern democratic societies.

Тијана Копривица

Филолошки факултет Универзитета у Београду / Filološka fakulteta Univerze v Beogradu
tijana.kopriva@gmail.com

Барокна инспирација у једној песми

Растка Петровић¹

Указујући на почетку на односе историјске авангарде према књижевно-уметничкој епохи барока, овај рад ће се потом усредсредити на посматрање, описивање и тумачење могућих извора барокне инспирације у песми *Јуче и данас* српског авангардног песника Растка Петровића, као и на разумевање њиховог утицаја на значење овог песничког дела у целини. Испитивањем присуства доминантних барокних топоса и мотива, као што су пролазност, *danse macabre*, метаморфоза, итд. циљ ће бити успостављање традицијске нити како са европском барокном уметношћу, тако и са специфичном домаћом књижевношћу овог периода. Транспозиција појединачних делова барокне поетике у овој песми сагледаће се и из перспективе интермедијалности, будући да у самом тексту постоје јасни показатељи присуства различитих врста уметности и уметничких медија.

Кључне речи: Растко Петровић, *Јуче и данас*, авангарда, барок, смрт

The Baroque Inspiration in a Poem by Rastko Petrović

Pointing out the relationship of the historical avant-garde and the literary-artistic epoch of the baroque, this paper will focus on observing, describing, and interpreting possible sources of baroque inspiration in the poem *Yesterday and Today* (*Juče i danas*) by the Serbian avant-garde poet Rastko Petrović, and their influences on the meaning of this poetic work as a whole. By examining the presence of dominant baroque *topoi* and motifs, such as transience, metamorphosis, the *danse macabre*, etc., the aim will be to establish a thread of tradition with both European baroque art and the specific domestic literature of this period. The transposition of certain parts of baroque poetics in this poetic work will also be seen from the perspective of intermediality, since there are clear indications of the presence of different types of art and art media in the poem.

Keywords: Rastko Petrović, *Juče i danas* (*Yesterday and Today*), avant-garde, baroque, death

Да би се разумела природа односа који влада између барока и историјске авангарде, тачније веза која настаје из односа авангарде према бароку, а са-мим тим да би се у потпуности схватило порекло барокне инспирације у песми *Јуче и данас* Растка Петровића, потребно је најпре у најкраћим цртама

1 Идеја за овај рад, као и његов највећи део, настали су током истраживачког боравка на Институту за славистику Универзитета у Бечу у периоду март-јун 2020. године, који је подржала Аустријска агенција за међународну сарадњу у образовању и истраживању (OeAD') у склопу CEEPUS Freemover Program-a.

указати на историју проучавања односа ова два књижевно-историјска појма. Одређене сродности између барока и авангарде биле су наслућене и бивале су истицане већ раних двадесетих година протеклог века, и то од стране припадника руске формалистичке мисли, како то у својој студији „Барок и авангарда“ Жива Бенчић примећује, ограничавајући корпус свог истраживања управо на руску литературу. У проучавању ове теме ауторка разлоге за појаву барокних црта у авангардистичким текстовима сумира на два типа: први – сусрет „модерне поезије са књижевном културом 17. столећа“, позивајући се при томе на резултате Александра Флакера изложене у *Поетици оспоравања* (1982), где је указано да није случајно што авангарда линију антинормативне, антиконвенционалне и традиције често ослоњене на пучку супкултуру проналази у уметности барокног доба или маниризма; и други – типолошки узроци сличности двају епоха, односно припадност истом типу уметности, која се од Курцијуса, у значењу надвременске категорије назива управо „маниризмом“, а означава потребу да се мисао изрекне не обично, већ необично (Kurcijus 1971: 289, према Benčić 1991: 99–100).

Пратећи ову везу између две временски удаљене књижевноисторијске епохе, ауторка се накратко осврће и на ситуацију у немачкој науци о књижевности, указујући на присутност аналогије између барока и експресионизма која је примећена „касних двадесетих година“ од стране Х. Понгса (Benčić 1991: 100). У том смислу, значајна је и монографија италијанисткиње Мирке Зоговић *Барок: Књижевна теорија и пракса*, у којој ауторка, препознајући тенденцију савремене светске књижевне, теоријске и критичке сцене да преиспитује значај барока у кључу модерних и постмодерних теорија, књижевности, уметности и друштва уопште, даје допринос разумевању релације барок–авангарда. У првом реду објашњавајући значај фигуре Бенедета Крочеа и његових истраживања посвећених бароку и, са друге стране, истичући утицај његове крајње негативне оцене теоријске мисли и литературе овог периода, који се, као последица историјско-филолошке оријентације у проучавању текста, протеже до половине XX века, ауторка предочава да ово „порицање вредности“ тј. специфично стање италијанске теоријске мисли, али и културе прве половине столећа, њена затвореност и самодовољни провинцијализам, заправо потичу од распрострањености фашистичке идеологије, а тек потом од Крочевог научног ауторитета (Zogović 2007: 12–13).

Знајући све ово, намеће се и запажање да о односу барока и авангарде у српској књижевности још увек није било речи у већем обиму и конкретније, што се може разумети као последица специфичног начина развоја барока у јужнословенским књижевностима. Барок у облику у каквом је присутан у западноевропској традицији (посебно италијанској), са својим појединим специфичностима, као књижевно-уметнички аутономна и од тада постојећих националних књижевности независна појава, јавља се мањом у књижевности Дубровника, док ће се, са друге стране, у српској књижевности, на територијама које нису везане за приморје, одјеци ове епохе јављати у виду барокних тенденција, односно као продужетак средњовековних тема и посредством утицаја руске културе и њених преносилаца (Деретић 2011: 409, 430).² Ипак и поред такве књижевно-историјске ситуације, неоспорно је да ће се у одређеној мери у књижевности XX века, а тиме и у авангарди, барок јављати као рефлекс, односно као књижевна тема, извор инспирације, али и ризница из које се преузимају уметнички поступци карактеристични за ову епоху, а једно од таквих дела јесте управо и песма *Јуче и данас* Раствка Петровића.³

Песма Раствка Петровића *Јуче и данас* објављена је 1921. године у *Српском књижевном гласнику* и припада опусу раног стваралаштва овог песника, оном његовом делу који настаје пре песничке књиге *Откровење*. Овај текст се састоји од 79 стихова неједнаке дужине, што, уз мноштво реторичких

2 Књижевноисторијски гледано, књижевност Дубровника представља језички и поетички аутономну категорију, која има јасно омеђено раздобље и територију свог настанка и постојања и која је највише утицаја црпела из италијанске књижевности, језика и културе, што се многоструко одражава на њену продукцију, било да је реч о тематско-мотивским, жанровским, родовским или стилским одликама. Упркос овоме, српска књижевност и књижевна историја у дубровачкој књижевности поетички, али и језички, препознају изузетно важан и део свог наслеђа, на основу којег аутори попут Матије Бана, Андре Гавриловића, Милана Савића, Љубомира Симовића, Јована Дучића, Иве Андрића, Ивана В. Лалића, Милорада Павића и других стварају нека од својих најзначајнијих дела (Бојовић 2015, Бојовић 2010).

За више детаља о односу српске књижевне историје према књижевности Дубровника погледати *Историју нове српске књижевности* (Скерлић 1967: 17–18), *Историју српске књижевности* (Деретић 2011: 64–66), *Историју дубровачке књижевности* (Бојовић 2015). О поетичким везама које српска књижевност остварује са дубровачком књижевношћу погледати монографију Злате Бојовић *Стари Дубровник у српској књижевности* (Бојовић 2010). За информисање о карактеристикама језика на којем је књижевност Дубровника настајала консултовати *Кратку историју српског књижевног језика* (Милановић 2006: 65–67). О бароку у књижевности Дубровника погледати више у *Историји дубровачке књижевности* (Бојовић 2015: 245–429).

3 Овом приликом ваља скренuti пажњу на књигу Николе Грдинића *Формални маниризми*, у којој аутор побраја и анализира различите типове формалне организације поетских текстова, највише се посвећујући српској седамнаестовековној традицији, али узимајући у обзир и потоње уметничке праксе, па тако и (не)авангардне. Видети више у књизи *Формални маниризми* (Грдинић 2000). Осим тога, присуство барока у српској књижевности XX века испитивала је Јелена Марићевић, при чему је највећи део овог испитивања реализован у оквиру докторске дисертације посвећене белетристичком опусу Милорада Павића (Марићевић 2016).

поступака и обрта, доприноси варирању његове ритмичко-мелодијске и смишалене структуре. У композиционом погледу унутар песме се може разликовати пет целина састављених од неуједначеног броја стихова: први и најдужи део се састоји од 30 стихова, други део има 19 стихова, трећи 15, четврти 7, а пети 8 стихова, па се тако може препознати и истоветан број тематско-мотивских целина, које се преношењем, преобликовањем и усложњавањем њених конститутивних елемената складно и чврсто надовезују једна на другу и стварају утисак целовитости песме.⁴

Почетни стихови, тачније прва и последња реч првог стиха – „Сирене се за-
кокитале пискаво изван нас. Сирене.” (1; подвукла Т.К.), у читалачку свест призывају симболички моћне и значењем слојевите фигуре сирена из грчке митологије и Хомеровог епа, где заузимају врло важно место. На тај начин у хоризонт интерпретације уведено је не само дванаесто певање *Одисеје*, у ком се тематизује сусрет главног јунака са митолошким певачицама, већ и читав митско-поетски наратив који говори о повратнику из рата одјекује у позадини ове песме. Оваквим интертекстуалним почетком песме, омогућава се њена контекстуализација у оквирима традиције која своје почетке води од поменутог хомерског епа, а чији су рефлекси пристуни и у делима Петровићевих савремениника (понажре у *Лирици Итаке* Милоша Ћрњанс-ког) који стварају након Првог светског рата. Стога, може се рећи да, осим са удаљеном књижевном прошлопошћу, аутор песме води дијалог и са књи-
жевном садашњошћу, симболом сирена сугестивно најављујући управо рат као поље интересовања сопствене песничке имагинације.

Имајући у виду „распрострањеност и популарност мотива сирене у књи-
жевности и амблематици у доба барока”, те амбивалентности представе ових митских бића (Марићевић 2018: 75–76), већ са ишчитавањем првог стиха јавља се повод за дубље преиспитивање барокне инспирације која се употребом овог мотива код Петровића испољава. Потреба да се укаже на то да се сирене налазе „изван нас” на известан начин потврђује њихово физич-
ко постојање, њихово присуство у стварности, те оставља врло мало прос-
тора за разумевање њихове појаве као метафоризације или алегоризације борбе са самим собом, што би могло бити једно од тумачења Одисејевог ис-
куства (Blanšo 2012: 78). Такође, у наредних 10 стихова ова потреба добија

⁴ За потребе писања овог рада коришћено је издање *Песама Раствка Петровића* из 2012. године, које је приредио Никола Грдинић (библиографски подаци о овом издању налазе се у попису литературе), а у којем је текст песме *Луче и данас* представљен на гореописан начин. У другим издањима, а посебно на интернету, ова песма се преноси као целина од 79 стихова у којој не постоје формалне поделе. На пример, погледати *Избор из раног песништва*. Сви наводи из ове песме биће означени, уместо бројем стране, бројем стиха у загради.

своје објашњење: експлицитним порицањем да то нису сирене „грчких архипелага / на које су капали, пали Одисејеви пољупци” (2–3), то јест, негаријем увржене митске представе о сирени као жени-птици или жени-риби (Gerbran, Ševalije 2004: 832; Greves 1991: 614–615), а увођењем мотива аутомобила који труби, наслућује се да се права природа ових сирена крије у савременом амбијенту градског пејзажа и да је то *аутомобилска сирена*. Поигравањем са значењем лексеме *сирена*, песник прећутно супротставља значење хомонимских парова *сирена – митско биће и атомобилска сирена*, изазивајући ефекат зачудности, који своју поетску снагу акумулира управо одлагањем спознаје о хомонимичности ове лексеме и снижавањем песничког регистра. Истовремено, обелодањује се да почетна интертекстуална референцијалност нема природу пуког подражавања узора и апологије традиције, већ се показује да аутор традицији и њеним тековинама приступа са иронијске дистанце, преиспитујући их, дискутујући са њима и транспонујући их у нову творевину, при чему се приближава моделу односа према традицији који се јавља још у бароку (Benčić 1991: 100).

Са преласком мотива сирене из митског у модерни контекст уз помоћ духовите песничке досетке, показује се немогућност митологије да се одржи у новом окружењу, а што се види у стиху „Сва је митологија била умрла заувек.” (5). Идеја о *смрти митологије* постаје значајна још и због тога што се, будући да сама смрт митологије у виђењу лирског гласа означава преломни тренутак, након којег настаје „нови неки раздругани живот” (6), у њеној артикулацији помаља још један аспект сагледавања авангардне интерпретације барока, наговештен већ насловом песме, а то је тема пролазности. Јасно контрастирање прошлости и садашњости у временским одредницама *јуче и данас* за којим песник посеже може се у свом проширеном виду сагледати и у песничким сликама које указују на свест о супротстављености два концепта времена: митологија, тј. митолошко време је доживљено као оно што је било *пре*, а што *сада* више није, док се приликом описивања *новог живота* позива на елементе актуелне стварности, не би ли свом песничком сведочењу о промени придодао веродостојност.

Уводна песничка сцена у *нови живот* одише изузетном аудио-визуелном динамиком: силовито кретање црвених аутомобила кроз ноћни урбани крајолик изазива осећај немира и неспокојства, да би се фигурама четворице војника покренула ратна тематика, раније тек наговештена поигравањем са сијеом одисејевских пустоловина, а затим била и потврђена звуцима пуцања и сирена које трубе „увертиру смрти, разоравања и победе” (10–11).

У овим стиховима разоткрива се још један ефекат поигравања хомонимским значењима речи *сирена*: евоцирањем сирена на почетку песме, истовремено је призвана и помисао на њихову умилну, али и погубну песму, која је овде окарактерисана као *пискаво кикотање*, да би се затим у вези са мотивом аутомобила имплицирана песма преобрата у трублјење аутомобилске сирене, чији је примарни задатак да упозори и спаси од евентуалне несреће, и употребом музичке терминологије (*увертира*) поистоветила са најавом смрти. У оба случаја, како се испоставља, звук који *сирене* производе постаје означитељ за једну другу појаву – смрт, ултимативни доказ човекове пролазности. Чак и глагол *затрубити* у оваквом окружењу задобија и нови слој значења и асоцира на ратничку музику, тј. на означавање почетка битке или боја.

Смрт и умирање честа су тематика уметничких дела не само барокног доба, али у њему добијају посебан вид свог уобличавања, те смрт и све њене слике (у виду мртвачких глава и костура), као и њен уједно сабласан и разигран декор, добијају важно место како у визуелним, тако и у литерарним представама, у највећој мери заговарајући идеју да живот није ништа до вечно умирање, док његов крај као неизбежан степеник на путу „није осуда већ помоћ: [...] долази у правом тренутку да оконча његово [човеково] пропадање (Ruse 1998: 92–100). У том смислу, као својеврсна допуна овог барокног тематско-мотивског комплекса у Петровићевој песми, у складу и са ратним контекстом који се у песми успоставља, јављају се и фигуре 4 војника, указујући једним својим делом на инвертовану традиционалну слику епског ратника у новом добу – војници се возе аутомобилом, не јашу коња, и другим делом алудирајући на библијски топос краја света и јахаче апокалипсе, који сеје рат, смрт, беду и болест (Gerbran, Ševalije 2004: 393). Одавде постаје сасвим јасно да је поменути преломни тренутак између *старог* и *новог живота* управо рат виђен као апокалипса, а да претходно поменуто *трублјење сирена* може да се разуме још и као буква која смак света прати (Gerbran, Ševalije 2004: 23–24).

Искуство промене које долази са ратом посведочено је у искуству индивидуалног и колективног лирског гласа, а о самом процесу промене се пева по сећању које се активира у дијалошком тону: „Да ли се сећаш? / Кад се сетим, моје је сећање онда јаче од свести.“ (16–17). Успостављена опозиција на релацији *сећање : свест* може се разумети и као својеврсни аутопоетички исказ, посебно имајући у виду пишчеву судбину која је нераскидиво повезана са Првим светским ратом, што се одражава у преокупацији овим

историјским догађајем у његовом литерарном опусу: будући да сећање има превласт над свешћу, може се закључити да и сама песма настаје од садржаја сећања на проживљено, које се појављује у сликама, попут флеш-бекова, и које се у имагинативном процесу преобликује и даје песму као финални облик суочавања са ратном траумом.⁵

Ратна дејства и њихове консеквенце релативизоване су узвиком „Шта мари!“ (24), што је појачано гротескним и бизарним призорима страдања људи: „Сад ћемо спустити две-три гранате / Да видимо како то изгледа кад ноге лете, и главе“ (24–25). Упркос сувости и натурализму описаног призора, доза мрачног хумора се помаља услед одабира речи, ироније у песничком ставу и односа према животу, односно могућности губитка живота. Хуморни ефекат у извесном смислу производи и песничка слика у којој је представљено мерење растојања између земље, неба и „нас“, тј. оних који се налазе у авиону у лету: „Сад ћемо спустити нашу душу на конопчету / да измеримо размак између нас, неба и земље“ (26–27). Идеја физичког премеравања растојања између одређених тачака се претвара у метафизичку акробацију, будући да се мерење изводи метафизичким инструментом – *душом на конопчету*, одакле је имплицирано да ни небо ни земља нису само физички простори, већ да у себи носе и супротстављена обележја онтолошке другости – раја и пакла. Ову идеју допуњује и песничка слика самовољне смрти („Сад ћемо покушати да умремо.“) (28)) где се смрт јавља као нешто што се може одабрати по сопственом нахођењу, али и као нешто што се може *покушати*, што значи да успех у томе није загарантован.⁶

Своје коначно уобличење представа рата добија предикативном метафором израженом у наредном стиху: „Велике војске играју тениса на размаку од 100 км.“ Метафоричко представљање рата као спорта већ у самој идеји носи ироничан однос према теми, али управо због ефекта какав ова тврдња изазива, она постаје снажнија и истинитија. Дочаравање рата као културног и цивилизацијског модела, односно као врхунске, масовне и распрострањене спортске дисциплине, која у учествовање укључује свакога, или као вид друштвене забаве, сугеришући притом и одређену меру елитизма у тој

⁵ О овом књижевном феномену писала је Дуња Душанић у књизи *Фикија као сведочанство: искуство Првог светског рата у прози српских модерниста* (2017), где се, поред Милоша Црњанског и Иве Андрића, бавила и прозним опусом Раствка Петровића.

⁶ Интригантна тема која се јавља у читавом опусу Раствка Петровића јесте тема самоубиства. Своје наупечатљивије облике ова тема добија у првој и јединој песничкој збирци овог аутора под насловом *Откровење*, посебно у текстовима под насловом *Зимски репертоар* и *Пробуђена свест (Јуда)*, затим у романима *Са силама немерљивим* и *Дан шести*.

активности управо одабиром спорта којим је метафора остварена, упућује оштру критику на рачун ратног страдања и патње која током рата и након рата влада.

Посебну врсту везе са бароком ова песма остварује посредством библијске фигуре Марије Магдалене, која се уводи у песнички дискурс и која уз себе веже низ књижевних и ликовних представа у чијем је средишту тема покајништва.⁷ Иако је у књижевности барокног доба она била везана првенствено за жанр религиозне поеме – плач, којим се настојала изразити промена из једног стања у друго, преобраћење грешника и њихово враћање на прави пут (Pavličić 1979: 107, Zogović 1995: 138), у овом случају Магдалена је премештањем у двадесетовековни контекст стекла готово карикатуралне особине и послужила као средство појачавања идеје о дистинкцији између неба и земље/раја и пакла, као и наглашавања ратне атмосфере визуелним сугестијама: „Магдалена умаче своју босу ногу у облаке наше фосфорне“ (44). Представа новозаветне фигуре упоређена је са још једном женском фигуром из *Старог Завета* – Сузаном (*Књига Данилова*), с том разликом што се при помену Сузане јасно указује на одређену транспозицију ове библијске параболе, оличену у Рембрантовој барокној слици из 1647. године *Сузана и старци*.⁸ Овим интермедијалним цитатом, две барокне фигуре стопљене су у једну посредством изговорених речи које се са једне жене преносе на другу: [Магдалена] „Као Сузана Рембрантова каже: ‹Купатило још није довољно млако!›“ (45). Потпуно мењајући првобитно значење појединачних библијских сцена (Магдалена сада пере своје ноге, а не ноге Исуса Христа; Сузана стрепи од хладноће воде, а не од старапца који је напствују);, њихово ново значење се усклађује са стиховима који ће потом доћи, а који такође сугеришу да је искуство *новог живота* паклено и у извесном смислу грешно, повезујући топос купатила и кључале воде: „Онда казани захукташе јаче. / Још смрти, смрти, браћо, и мало муње“ (46–47).

⁷ Фигура Магдалене Покажнице у барокним плачевима јавља се паралелно са фигуrom Светог Петра, посебно у италијанској, шпанској и португалској књижевности, а у домаћој књижевности заступљена је код Игњата Ђурђевића (Ђурђића) у делу *Уздаси Мандалијене Покорнице* и код Џива Бунића у делу *Мандалијена Покорница* (Pavličić 1979: 105). У ликовној уметности барока Магдалену као покажницу сликали су Каравађо, Жорж де ла Тур, Гвидо Рени, Доменико Фети и други.

⁸ Библијску сцену под именом *Сузана и старци* сликали су још и Тинторето, Рубенс, Ђентилески, Лото, Гверчино и други.

Истицање последица рата окончано је натуралистичким приказом обогађених делова тела и мотивом виолине, који стоје у међусобном несагласју и творе гротески призор: „Руке без прстију. / Јест, патрљице саме, али виолину задобисмо.” (53–54) Непријатност песничке слике, нелагодност која се јавља од оваквог склопа стихова, истовремено наглашава бесмисленост и суврости ратовања, али и потврђује антиратну и критичку ангажованост песме. Поред тога, ова зачудна песничка слика изражава намеру да се обнове врло melodични концерти / Талијанских анђела из петнаестог века (55–56), чиме се, са једне стране, супротности прошлост : садашњост, јуче : данас, митологија : нови живот сада допуњују и имплицираним опозицијама ренесанса (петнаести век) : барок („сада”), у чему се потврђује ауторова свест о поетичким својствима епохе са чијим се начелима кроз читаву песму поиграва, желећи да призове нови препород, док се, са друге стране, истовремено ствара музичка подлога за предстојећу песничку слику мртвачког плеса – *danse macabre*.

Топос мртвачког плеса, који своје порекло води од касносредњовековне хришћанске иконографије и који има за циљ да подсети на људску пролазност и свеприсутност смрти, на чињеницу да смрт изједначава, у бароку постаје поново актуелан (Ruse 1998: 114–115), а у Петровићевој авангардној творевини се заснива на идеји о балету оштећених снага (65), који, уз звуке мало смешне успаванке (59), што употребљаваје представу апокалиптичне ноћи, играју „Људи без једне ноге и жене без пола главе” (60). Овом сликом песник остварује утисак свеукупне ониричне атмосфере, због чега граница између јаве и сна, а аналогно томе и између живота и смрти, бива избрисана или бар знатно истањена, као што је то чест случај у барокним књижевним представама (Ruse 1988: 101–105). Од посебног је значаја, такође, са овим у вези имати у виду да се ово шарено („У зеленкастим одећама, у црвенкастим чакширама, / за плавкастим ралима, за шареним воловима” (62–63)) коло смрти у свој својој бизарности разлеже по бескрајним пољима, уз изражавање наде да ће „сад све настати као на шареним сликама / Польопривредних календара, / Где на једном крају окопавају винограде а на другом крају / Котарице грожђа односе” (69–70) усмеравајући своје кретање ка описаном *locus amoenus*-у, али, што је још важније, бербом грожђа алудирајући на алегоријски приказ последњих дана на земљи и страшног суда (Симоновић 2016: 196–197).⁹ Ова хришћанска тематика

⁹ У својој докторској дисертацији Уметничка и поетичка кохерентност и сродност дела Раскта Петровића и Саве Шумановића Милијана Симоновић једно поглавље (2016: 191–199) посвећује управо

надовезује се и на симболику српа у стиховима „али српове задобисмо. / Хоћемо да обновимо време, на ливадама, кермеса пролетњих“ (76–77), услед чега се, узимањем у обзир употребу српа као средства за жетву, отвара могућност за разумевање ових стихова као транспозиције још једне билијске параболе, оне о раздвајању жита од кукоља, али и имајући у виду да је главни производ жетве, односно жита, хлеб – симбол живота, који у хришћанској теологији и пракси означава Христово тело, стихови се могу разумети и као моменат прорицања васкрсења, односно наступања *новог живота*. Такође, специфичан анахронизам који се рађа из нелогичности годишњег доба и опеваних пољоприврених радова (берба, жетва), још један је карактеристичан поступак у приказивању апокалипсе (Симоновић 2016: 198) и поткрепљује тезу о наступању краја једног времена и почетка другог. Истовремено, идеја обнављања времена се може упоредити са смрћу митологије на почетку песме, те се тако може закључити да се у погледу тематско-мотивског склопа песма развија циклично и да се мотиви складно и поступно надовезују један на други док не стигну до полазне тачке песме.

Поред промене која је приказана на временском плану, у песми *Јуче и данас* уочљива је и промена која се одвија на плану перспектива из којих лирски глас проговора. Врло лако се може пратити смена глаголских лица којима се песник служи: песма почиње првим лицем множине („изван нас“ (1)), да би се потом дискурс преобразио у дијалог („Да ли се сећаш?“ (16)), а одмах затим долази и одговор у првом лицу једнине („Кад се сетим...“ (17)). Након тога, описујући неустрашив лет храбрих авијатичара, песник се служи трећим лицем множине („Они су били тамо, / ти дивни храбри авијатичари“ (19–20)), а после чега лирски глас поново проговора у једнини („нека је мој дух са вама“ (23)), која се убрзо потом мења множином („Сад ћемо спустити две-три гранате“ (24)). Оваква разноврсна употреба глаголских лица ће се спроводити до краја песме.

Различите тачке гледишта са којих лирских глас, било колективни, било индивидуални, посматра своју стварност у овој песми се мењају и у просторном смислу. Тако ће уводни стихови песме представљати збивања која се одигравају на тлу, конкретно у градској средини („На аутомобилима црвеним који су јурили кроз ноћ / И између кућа“ (7–8); „Око града тако је зид од ватре, динамија и експлозије“ (14)), да би се перспектива постепено

мотивима грожђа, бербе, винограда и жита у контексту хришћанства, међутим, приликом анализе ауторка не узима у обзир песму *Јуче и данас*, која такође, ако не и највише, има аналошких веза са триптихом *Берачице Саве Шумановића*.

и суптилно преносила увис („Баржа је гађала небо да би спречила улазак птицама” (13)), а затим и сасвим оријентисала са неба према земљи измештањем духа лирког гласа („Сад ћемо спустити две-три гранате”(24)). Ово измештање је праћено и експлицитним указивањима на простор означен као *tamo* („Они су били тамо” (19); „Тамо артиљерци пуне своје гигантске луле” (29); „Тамо нека је моја снага са вама” (31)), одакле ће бити наговештено да лирски глас проговора из позиције *овде*, али да ту позицију снагом своје имагинације може да мења и да се из ње измешта. Оваква врста нестабилности тачке гледишта, променљивост која подразумева не-престану динамику како објекта посматрања, тако и реципијента и оптичке варке још једна је од одлика која се може пронаћи и барокној уметности (Marićević 2016: 58).

Топос барокне метаморфозе може се разматрати и на метапоетичком нивоу, у самом начину изградње песничких слика којим се Петровић служи. На пример, стих „Баржа је гађала у небо да би спречила улазак птицама” (13) даје слику одбране града, где се чин пуцања у небо може тумачити и као својеврсно симболичко пресецање метафизичке вертикале, одвајање од неба, поред изолованости на земљи. У наредним стиховима се асоцијативним низом који простира из симболике птица и опсаде града долази до описа авиона („Кад се сетим онда аероплани улетеше светлуцајући” (18)), те фигуре авијатичара („Ти дивни храбри авијатичари / Под кожним капутима” (20–21)). На овом примеру, лако се уочава песнички поступак којим се Раствко Петровић служи: изградња једне слике са једним слојем интерпретативних могућности, да би се у наставку на фону те слике, посредством језичких особина створила нова песничка слика, која, задржавајући асоцијативне, логичке и језичке везе са почетном slikom, проширује свој спектар значења, потпуно се трансформишући и једним делом негирајући оно што је речено, али не и сасвим поништавајући, јер значења успостављена пре трансформације не престају да важе.

*

Полазећи од утврђене идеје да се одређене сличности између барокних и авангардних уметничких, уже гледано – књижевних дела, могу пронаћи и мапирати, у овом раду је на примеру песме *Јуче и данас* Раствка Петровића показано како се комуникација између две епохе одвија у оквирима српске књижевности. Приликом анализе истакнути су само најупечатљивији и најзначајнији моменти, што не значи да је извор барокне инспирације у овом делу, а посебно не у целокупном опусу овог писца, њом исцрпљен и сведен. После пажљивог читања текста, трагајући за елементима поетике барока, као уопштени закључак може се истаћи да се они појављују доследно и да својим уланчавањем и прожимањем учествују у изградњи чврсте песничке структуре.

Како је са почетка песме очевидно да је њено полазиште искуство рата, најављено алтернацијама барокног и модерног мита о сиренама, тако ће ову тему пратити мотиви страдања и смрти, а у складу са тим и идеје о пролазности, непостојаности и нестабилности – што све одговара принципима који су, према Русеу, темељни за барокну поетику (Марићевић 2016: 58). Оно што додатно говори у прилог тези да се за ову песму може рећи да је сродна барокној књижевности јесу и песнички поступци којима се песник служи: уместо опевања метаморфоза појединачних бића, песник нам нуди трансформације песничких слика, које, уз непрестано динамично мењање перспектива лирског гласа, потврђују да је песма жив организам у покрету који захтева неподељену читалачку пажњу. Осим овога, и сам начин стварања песничких слика – поигравањем језиком и умножавањем значења речи, стварањем духовитих и бизарних досетки, употребом вишечланих генитивних и предикатских метафора, оксиморонских спојева, с правом се може именовати као *ингенијум* који *оштроумљем* изазива *зачудност* – *meraviglia* (Zogović 2007: 16–17), али исто тако и као *остранение* којим се авангардисти служе (Benčić 1991: 104; Zogović 2007: 18).

Склоност ка интермедијалности уметничког дела, која се са авангардним струјањима учесталије јавља и која се и у овој песми примећује као комуникација са делима ликовне уметности, али и као позивање на музичку уметност и на уметност игре (сама структура песме може се сагледати као музичка тј. оперска структура, која има увертиру и четири дела – арије и који одговарају формалној подељености песме, при чему се мора имати у виду да и опера и балет у бароку фигурирају као доминантни облици (Ruse 1998:

19)), могла би се протумачити и у кључу барокног настојања да се песма *он-редмети*, односно да се уместо знаковне вредности текста представи његова чулима доступна страна (Benčić 1991: 108–109).

На крају, и поред свих набројаних аналогија која се на примеру ове песме потврђују између барока и авангарде, важно је нагластити да дело Раствка Петровића ипак није дело барокног стила, већ да се комбиновањем елемената двају поетика изражава снажна песничка самосвест, чији се један вид, поред оних облика на које је у раду већ указано, огледа и у чињеници да песма *Јуче и данас* представља отворену најаву песничке збирке која ће се појавити 1922. године, а која ће, нимало случајно, носити наслов *Откровење*.

ЛИТЕРАТУРА

- Alen GERBRAN, Žan ŠEVALIJE, 2004: *Rečnik simbola*. Novi Sad: Stylos, Kiša.
- Mirka ZOGOVIĆ, 1995: *Marino i dubrovačka književnost*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Mirka ZOGOVIĆ, 2007: *Barok: Književna teorija i praksa*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- Moris BLANŠO, 2012: *Poj sirena. Polja*. Novi Sad: 62, 473, 1–2, 78–82.
- Pavao PAVLIČIĆ, 1979: Neke zajedničke crte hrvatskih baroknih plačeva. *Rasprave o hrvatskoj baroknoj književnosti*. Split: Čakavski sabor.
- Rastko PETROVIĆ, 2003: *Juče i danas*. Online.
- Robert GREVS, 1991: *Grčki mitovi*. Beograd: Nolit.
- Žan RUSE, 1998: *Književnost baroknog doba u Francuskoj: Kirka i paun*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižanica Zorana Stojanovića.
- Živa BENČIĆ, 1991: *Barok i avangarda*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti filozofskog fakulteta u Zagrebu.

***

- Александар Милановић, 2006: *Кратка историја српског књижевног језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- [Aleksandar MILANOVIĆ, 2006: *Kratka istorija srpskog književnog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.]
- Дуња Душанић, 2017: *Фикција као сведочанство: искуство Првог светског рата у прози српских модерниста*. Београд: Досије студио.
- [Dunja DUŠANIĆ, 2017: *Fikcija kao svedočanstvo: iskustvo Prvog svetskog rata u prozi srpskih modernista*. Beograd: Dosije studio.]
- Злата Бојовић, 2010: *Стари Дубровник у српској књижевности*. Београд: Службени гласник.
- [Zlata BOJOVIĆ, 2010: *Stari Dubrovnik u srpskoj književnosti*. Beograd: Službeni glasnik.]
- Злата Бојовић, 2015: *Историја дубровачке књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.

[Zlata Bojović, 2015: *Istorija dubrovačke književnosti*. Beograd: Srpska književna zadruga.]

Јелена МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, 2018: Поезија Јована Дучића у светлу барокне поетике и естетике. *Трагом бисерних минђуша српске књижевности (Ренесансност и барокност српске књижевности)*. Нови Сад: Научно удружење за развој српских студија.

[Jelena MARIĆEVIĆ BALAĆ, 2018: Poezija Jovana Dučića u svetlu barokne poetike i estetike. *Tragom bisernih minđuša srpske književnosti (Renesansnost i baroknost srpske književnosti)*. Novi Sad: Naučno udruženje za razvoj srpskih studija.]

Јелена МАРИЋЕВИЋ, 2016: *Барок у белетристичком опусу Милорада Павића*. Докторска дисертација. Нови Сад. [Online](#).

[Jelena MARIĆEVIĆ, 2016: *Barok u beletrističkom opusu Milorada Pavića*. Doktorska disertacija. Novi Sad. [Online](#).]

Јован ДЕРЕТИЋ, 2011: *Историја српске књижевности*. Зрењанин: Sezam Book.

[Jovan DERETIĆ, 2011: *Istprija srpske književnosti*. Zrenjanin: Sezam Book.]

Јован СКЕРЛИЋ, 1967: *Историја нове српске књижевности*. Београд: Просвета.

[Jovan SKERLIĆ, 1967: *Istorija nove srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.]

Милијана Симоновић, 2016: Уметничка и поетичка кохерентност и сродност дела *Растка Петровића и Саве Шумановића*. Докторска дисертација. Београд. [Online](#).

[Milijana SIMONOVIĆ, 2016: *Umetnička i poetička koherentnost i srodnost dela Rastka Petrovića i Save Šumanović*. Doktorska disertacija. Beograd. [Online](#).]

Никола Грдинић, 2000: *Формални маниризми*. Београд: Народна књига, Алфа.

[Nikola GRDINIĆ, 2000: *Formalni manirizmi*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.]

Растко ПЕТРОВИЋ, 2012: *Песме*. Нови Сад, Сремски Карловци: Каирос.

[Rastko PETROVIĆ, 2012: *Pesme*. Novi Sad, Sremski Karlovci: Kairos.]

SUMMARY

Published in 1921, a year before Rastko Petrović's most famous collection of poems *Revelation* (*Откровење*), the poem *Yesterday and Today* (*Јуче и Данас*) reveals in a certain way an important layer of the author's poetics – a strong intertextual connection with the period of the baroque and its symbols and artistic processes. This Petrović poem consists of a series of poetic images given from different perspectives, starting from a collective view that conveys the illusion of an apocalyptic atmosphere expressed by the lyrical voice, then shifting to a dialogical form of discourse that problematizes the terms *reminiscence* and *oblivion* to a completely subjective standpoint, opening up the possibility of a personal interpretation of the events and circumstances that are portrayed in the poem. The baroque splendour of this poem, through allusions and through the double meaning of certain words (e.g. sirena [sirena] – that stands for both the mythical creature and the car horn), hides the image of war as a civilizational event, because it is interpreted not only as a tragic circumstance but also as sport or entertainment. The truth of what war really is, as shown in the poem *Yesterday and Today*, is subjective and depends on the perspective; the final answer to this question is the same as the answer to the question of what is the *danse macabre* – collective art, ritual, or suicide? Since it consists of numerous allusions to baroque art and literary processes and elements, such as the topic of impermanence and transience, and the motifs of the *danse macabre* and the metamorphosis that are transformed and written in a modern and avant-garde style, this poem is a true example of the journey of literary elements through time and their constant revival, and a case of the importance of communication between different authors, regardless of the temporal distances that have to be covered.

Luka Kropivnik

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

kropivnik.luka@gmail.com

Obdobje zgodnjega novega veka v učnem načrtu za slovenščino v gimnaziji (2008)

Zgodovinsko obdobje zgodnjega novega veka (1500–1750) v trenutno veljavnem gimnazijskem učnem načrtu za slovenščino (2008) obravnava več tematskih sklopov ozziroma umetniških obdobij. Začne se z renesanco, sledi obdobje slovenske reformacije, protireformacije in baroka, zaključuje pa se z evropskim klasicizmom in razsvetljenstvom. Učni načrt definira procesnorazvojne cilje, vsebinske sklope in pričakovane dosežke posameznega sklopa. Prispevek analizira izbor besedil in procesnorazvojne cilje zapisane v učnem načrtu, ki se nanašajo na obdobje zgodnjega novega veka. V primerjavi z drugimi raziskavami analizira žanrsko pestrost besedil in razmerje med svetovno in slovensko književnostjo glede na vključenost v učni načrt. Prispevek zaključujem s predlogi umetnostnih besedil in avtorji za vključitev v učni načrt.

Ključne besede: zgodnji novi vek, didaktika književnosti, učni načrt, gimnazija, književnost

The Early Modern Period in the Curriculum for Slovene in Grammar Schools (2008)

The historical period of the Early Modern Age (1500–1750) in the currently valid Grammar School Curriculum for Slovene (2008) addresses several subject areas or artistic periods. It covers the Renaissance, followed by the period of the Slovene Reformation, Counter-Reformation, and Baroque, and ends with European Classicism and the Enlightenment. The curriculum defines process-development goals, content sets, and expected achievements of each set. This paper analyses the selection of texts and the process-development goals in the curriculum that refer to the period of the Early Modern Age. In comparison with other research, it analyses the genre diversity of texts and the relationship between world and Slovene literature in terms of its inclusion in the curriculum. The paper concludes with some suggestions of artistic texts and authors that could be included in the curriculum.

Keywords: Early Modern Age, didactics of literature, curriculum, grammar School, literature

1 Uvod

Zgodovinsko obdobje novega veka omejujeta dve pomembni prelomnici v človeški zgodovini, prva je odkritje Amerike (1492) in druga konec prve svetovne vojne (1918). Obobje zgodnjega novega veka je ožje obdobje, ki zajema obdobje od leta 1500 do 1750. Strogo političnozgodovinsko lahko to obdobje opredelimo kot obdobje reformacije, protireformacije in obdobje začetka oblikovanja nacionalnih identitet. Slednje so vidnejše postale šele v 19. stoletju. Na področju umetniških stilnih obdobij pa to obdobje ni tako enoznačno, še posebno, če nanj gledamo z vidika evropske in nacionalne literarne zgodovine.

Učni načrt za slovenščino v gimnaziji (2008) pokriva vse tipe gimnazialskega izobraževanja (splošno, klasično in strokovno). Slovenščina je v gimnaziji obvezni predmet, ki se izvaja v obsegu 560 ur. Med glavne cilje književnega pouka v gimnaziji se uvršča vzgoja kultiviranega bralca, bodočega izobraženca.

To je bralec, ki v svoje razmišljjanje o bralnem doživetju vključuje medbesedilno izkušenost, poznavanje literarnih pojavov in splošno kulturno razgledanost. Zato naj bi v predmaturitetnem izobraževanju pridobil pozitivne izkušnje srečevanja z besedno umetnostjo in zmožnost samostojnega branja raznovrstnih literarnih besedil. Ob branju naj bi izražal svoje doživetje, prepoznaval literarne lastnosti, podajal svoje razumevanje in vrednotenje ter znal literarne pojave uvrščati v njihov tipični literarni in širši kulturni kontekst. Književnost naj bi dojemal kot del kulturnega dogajanja v času, nacionalnem in mednacionalnem prostoru, tj. kot pojav, ki sooblikuje vrednostni sistem posameznika in družbe. (*Učni načrt za slovenščino v gimnaziji* 2008: 42)

To pa je med drugim tudi v skladu s tem, kar Krakar Vogel (2004: 39–40) opredeljuje, da je skupno vsem teorijam avtorjev, ki so proučevali pouk književnosti. Poglavitni cilj književnosti je »uspodbajanje učencev za dejavno komunikacijo z literaturo«. Pouk književnosti razлага kot pridobivanje književnega znanja, razvijanja književne sposobnosti, dojemanje književnosti kot vrednote in razvijanje stališč. Književne sposobnosti deli na:

- sposobnost literarnega branja kot dejavnosti spodbujanja kompleksih procesov doživljanja, razumevanja in vrednotenja besedne umetnosti (Krakar Vogel 2004: 40–41);
- sposobnost literarnega raziskovanja, ki poleg interpretacije besedila zajema še metode raziskovalnega dela, torej primerjave besedila z drugimi, razvrščanje po različnih kategorijah, argumentiranje;
- sposobnost ustvarjalnega pisanja kot tvorjenja ustvarjalnih in poustvarjalnih besedil, to pomeni ustvarjanje novih idej ali poustvarjanje iz že obstoječe vsebine.

Književno znanje je sistem pridobljenih dejstev, ki jih učenec hrani v svoji zavesti. Za kakovostno znanje, ki posamezniku omogoča komunikacijo z literaturo, je potrebno motivirano, kakovostno in aktivno učenje. Književno znanje vsebinsko zajema znanje literarne zgodovine, literarne teorije in splošno razgledanost (Kračkar Vogel 2004: 40–52).

V monografiji *Iz didaktike slovenščine* (2013) pa avtorica Alenka Žbogar opozori tudi na »tiste učne cilje, o katerih stroka še ni poglobljeno in celovito razpravljala, to so zlasti vprašanja razvijanja jezikovne in bralne pismenosti, razvijanja zavesti o integriteti posameznika, razvijanja zavesti o državni pripadnosti in narodni (kulturni) identiteti, razvijanja občih civilizacijskih in kulturnih vrednot (preko vzgoje za strpnost), prek problemsko-ustvarjalnega pouka pa mdr. razvijanje kritičnega mišljenja, ustvarjalnosti in nadarjenosti« (Žbogar 2013: 7–8).

2 Izbor besedil

Zgodovinsko obdobje zgodnjega novega veka je v gimnazijskem učnem načrtu iz leta 2008 zastopano tako z renesančnima besediloma *Don Kihot* (Cervantes) in *Hamlet* ali *Romeo in Julija* (oba Shakespeare), poglavje Slovenska reformacija, protireformacija in barok predstavlja besedila Primoža Trubarja *Proti zidavi romarskih cerkva*, *Te cerkve božje zuper nje sovražnike tožba inu molitev* ali Kreljeva *Prošnja za mir*, Dalmatinov *Predgovor k Bibliji* ali Bohoričev *Predgovor v Arctiae horuale* in delo *Na noviga lejta dan Janeza Svetokriškega*. Besedila, ki zaokrožajo obdobje zgodnjega novega veka, pa so razporejena v poglavje *Evropski klasicizem in razsvetljenstvo*. To so *Kneginja Klevska* (La Fayette), *Fedra* (Racine), *Guliverjeva potovanja* (Swift), *Kandid ali optimizem* (Voltaire) in *Tartuffe* ali *Ljudomrznik* (Moliere) (Učni načrt za slovenščino v gimnaziji 2008: 20–21).

V osnovi lahko rečemo, da so besedila dobro izbrana in primerno predstavijo določeno obdobje, a žanrsko, spolno in v razmerju med svetovno in slovensko književnostjo niso uravnovešena, saj lahko za celotno obdobje vidimo naslednja razmerja:

	Avtorice : avtorji	Proza : poezija : dramatika	Slovenska : svetovna
Renesansa	0 % : 100 %	50 % : 25 % : 25 %	/
Slovenska reformacija, protireformacija in barok	0 % : 100 %	100 % : 0 % : 0 %	/
Evropski klasicizem in razsvetlenstvo	17 % : 83 %	50 % : 0 % : 50 %	/
Skupaj	6 % : 94 %	67 % : 8 % : 25 %	43 % : 57 %

Pri spolni uravnovešenosti avtorjev in avtoric lahko vidimo, da gre v 250-letnem obdobju odstotek v veliki večini v prid avtorjev, kar je v veliki meri tudi razumljivo, saj je v omenjenih obdobjih praktično zelo težko najti avtorice, ki bi se prebile v zahodni kanon. V učni načrt pa je vseeno vključena Madame de La Fayette z delom *Knegija Klevska*. Podobno razmerje ugotavlja tudi Milena Mileva Blažič v članku *Šolska vertikala in matura*, kjer je razmerje med avtorji in avtoricami pri pregledu vseh besedil v srednji šoli 5 % proti 95 % v prid avtorjev (Blažič 2016). Pri razmerju med poezijo, prozo in dramatiko lahko vidimo, da imamo razmerja malenkost bolj porazdeljena vsaj pri prozi in dramatiki, dejansko pa imamo iz omenjenega obdobja v učni načrt vključena samo dva pesnika, to sta Petrarca z besedilom *O blažen bodi čas ...* in Michelangelo Buonarroti z besedilom *O noč, o mračni čas ...*

To pomeni, da slovenski dijaki, če izvzamemo obdobje renesanse, v obveznem delu učnega načrta v obdobjih slovenskega reformacije, protireformacije in baroka, evropskega klasicizma in razsvetlenstva, ne pridejo v stik z liriko tega obdobia. Tukaj bi skoraj zagotovo lahko dodali vsaj imena, kot so Pierre Ronsard, Thomas Wyatt, Giambattista Marino in Luis de Gongora y Argote, ki velja tudi za prvega hermetičnega evropskega pesnika s pesnitvijo *Zgodba o Polifemu in Galateji*, ciklus idil *Samote* (Kos 2005: 114). Nenazadnje pa bi lahko kot lirika predstavili tudi Williama Shakespearja.

Del učnega načrta so poleg obveznega dela tudi prostoizbirna besedila za individualno in skupinsko delo, ki je sestavina procesnorazvojnih ciljev, od razvijanja bralne sposobnosti do razgledanosti. Obravnava omenjenih besedil je obvezna,

nekateri predlogi na koncu učnega načrta pa širijo nabor besedil, ki jih lako najdemo v berilih. Izbira obravnavanih besedil je v tem delu tako odvisna od učitelja, recepcijskih zmožnosti učencev in drugih kurikularnih okoliščin.

Pri iskanju razmerja med svetovno in slovensko književnostjo na ravni posameznih poglavij ni smiselno, saj so poglavja že tako deljena na slovensko in svetovno/evropsko književnost, lahko pa pogledamo končno razmerje, ki je v tem primeru za obdobje zgodnjega novega veka 43 % proti 57 % v prid svetovne književnosti. To razmerje je mogoče tudi utemeljiti, saj realno gledano lahko rečemo, da je v tem obdobju bila produkcija slovenske književnosti manjša, v obdobju baroka na slovenskem pa popolnoma zamre in se obudi praktično šele s klasicizmom in Antonom Tomažem Linhartom. Blažič pri pregledu vseh besedil v srednji šoli navaja razmerje 39 % proti 61 % v prid svetovne, kar pa je zelo blizu rezultatu, ki se nam je pokazal na pričujočem vzorcu obdobja zgodnjega novega veka.

Če povzamem, lahko trdim, da so razmerja v učnem načrtu sploh glede spola in razmerja med slovensko in svetovno književnostjo zelo na mestu. Razmerje med prozo, dramatiko in liriko pa ni ustrezno, saj se kljub zadovoljivi produkciji lirike v obdobju zgodnjega novega veka sploh v evropski književnosti v učnem načrtu v obveznem delu najdetra samo Petrarca in Michelangelo Buonarotti.

3 Procesnorazvojni cilji

Dijaki s književnim poukom v gimnaziji razvijajo zmožnosti branja in interpretiranja književnih besedil, razvijajo (splošno) sporazumevalne zmožnosti, po principu delitve in zastavljenih ciljev pa lahko vidimo, da je v ospredju nadgradnja ciljev iz zadnje triade osnovne šole, saj gre za delitev po literarnozgodovinskem pristopu, ki vključuje dosledno delitev tudi na žanre, vsebino in recepcijo del. V učnem načrtu sta izpostavljeni kritična aktualizacija in uvrščanje v širši kulturnorazvojni kontekst.

Književnost je v gimnaziji razdeljena na vsebinske sklope, ki sledijo literarnozgodovinski paradigmi in so členjeni na branje, pridobivanje temeljnih pojmov iz literarne teorije, aktualizacijo in refleksijo pomena besedne umetnosti ter na drugi strani recepcijsko zanimiva besedila raznih zvrsti in tem po izbiri učitelja. Slednja se v nadaljevanju učnega načrta spremenijo v obvezna besedila, ki jih morajo dijaki prebrati, in temeljne pojme s področja literarne vede.

Šolska interpretacija je zastavljena tako, da preko doživljajsko-problemske obravnave posameznih besedil (kaj in kako je napisano) vodi učence k umeščanju prebranih besedil v kontekst oziroma literarni sistem. Krakar Vogel tako literarnodidaktično prepoznavata dve paradigm, izoblikovala so se tudi diferencirana uporabna načela. Sistemskodidaktični paradigm se najbolj približuje pouk književnosti v gimnazijah, recepcijijski paradigm pa pouk književnosti v osnovni šoli (Krakar Vogel 2019: 122).

Cilji v učnem načrtu so široko in podrobno zasnovani, znotraj poglavij pa so razdeljeni na podpoglavlja *Literarnointerpretativne prvine*, *Oznaka obdobja* in *Pomen obdobja*. Pri poglavju Renesansa tako med literarnointerpretativne prvine spadajo renesančne ideje in humanizem, sonet, novela, roman, elizabetinsko gledališče, zgradba novele, primerjava oseb (don Kihot, Sančo Pansa – idealizem, realizem v odnosu do sveta, tragikomičnost). Pod oznako obdobja se od dajkov pričakuje poznavanje družbeno-, kulturno- in duhovnozgodovinskih razmer v Italiji (v 14.) in Evropi v 15. in 16. stoletju – humanizem, vzpon meščanstva, odkritja, ustvarjalnost na drugih umetniških področjih, renesansa v Dubrovniku, značilnosti renesančne književnosti, spojitev srednjeveških in antičnih tradicij v novodobne, poznati morajo tudi glavne predstavnike in njihovo delo. V tretji točki pa se pričakuje predvsem znanje o pomenu renesanse in humanizma ter njun vpliv na razvoj nacionalnih književnosti v Evropi in njun pomen danes (Učni načrt za slovenščino v gimnaziji 2008: 20).

Na podlagi zgornjih ciljev dijaki dobijo širok vpogled v dogajanje v umetnostno-stilnem obdobju renesanse, postavlja pa se nam vprašanje, če to lahko v celoti podpremo s predlaganimi besedili, ki spadajo pod obvezna in prostoizbirna besedila. Ko govorimo o humanizmu, nikakor ne moremo mimo antropocentrizma, ki se v humanizmu pojavi kot osrednja filozofska usmeritev. Pod vprašaj se postavi avtoriteta, polemizirati se začne s poznosrednjeveškimi pogledi na svet, kar v neki meri vidimo tudi pri donu Kihotu. Skratka, menim, da bi bilo potrebno obdobje renesanse v učnem načrtu dopolniti vsaj še z enim besedilom, ki bi zaobjelo tudi paradigm in poglede, ki so se začeli pojavljati v tem obdobju.

Za drugi dve poglavji lahko rečemo, da sta bolje reprezentirani in zelo dobro povzeti, problematična je samo ena točka, in sicer se barok obravnava le na Slovenskem, kjer imamo samo enega predstavnika tega obdobja, to je Janez Svetokriški z baročnimi pridigami. Na ravni evropske oziroma svetovne književnosti pa je obdobje baroka popolnoma izpuščeno, zato bi ga bilo smiseln dodati v obvezni del učnega načrta.

Vrzel, ki jo opažam, nekateri sestavi¹ besedil že zapolnjujejo. Primer je sestav *Branja I: Berilo in učbenik za 1. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol* (DZS). Ta vsebuje večino predlaganih besedil. Tudi zato je mogoče uveljaviti individualni in skupinski pouk ob izbranih besedilih. Izbor pri pouku obravnavanih besedil pa je tako povsem odvisen od odločitev posameznega učitelja, katera besedila iz izbirnega dela bodo obravnavali in katera prostoizbirna besedila bodo vključili.

4 Predlog za dodatna besedila

Načrtovalci učnega načrta literarni kanon razumejo po Bloomu kot »seznam preživelih«, ki je preživel tudi vsakokratne institucije moči, ki so ga v marsičem sooblikovale, kot dela, ki so postala del literarnega panteona in so »večna«, »univerzalna« in ki opravlja pri šolanju bralne sposobnosti pomembne naloge. (Oblikujejo obzorje pričakovanj, vzbujajo predstave o naravi kulture, so izhodišče za medbesedilne navezave in odklone) (Krakar Vogel 2008: 21). Radikalni poskusi odmikov književnega pouka od reprezentativnih besedil pa so po Virku in Krakar Vogel dolgoročno za učence bolj škodljivi kot koristni in so deležni kritik strokovne in kulturne javnosti (Krakar Vogel 2008: 21).

Na podlagi zgoraj navedenih izsledkov predlagam besedila, ki bi dodatno osvetlila predstavljenia obdobja, hkrati pa pomenijo bistvena besedila v zahodnem kanonu. Prvo besedilo je Rabelaisov renesančni roman *Gargantua in Pantagruel* (1693–1694), pri katerem lahko vidimo, kako avtor komično in groteksno polemizira z visoko- in poznosrednjeveškimi pogledi na človeka in svet in kako se s tem nanaša na odprto, nedokončano sodobnost novih, renesančnih zamisli o človeku (Matajc 2020).

Naslednjih pet avtorjev predlagam predvsem z vidika zapolnjevanja vrzeli lirike v obdobju zgodnjega novega veka, ki se pojavlja v učnem načrtu. To so že omenjeni avtorji Pierre Ronsard, Thomas Wyatt, Giambattista Marino, Luis de Gongora y Argote in William Shakespeare.

Ker prepoznavam veliko vrzel v predstavitvi baročne književnosti v učnem načrtu, nazadnje še predlagam, da bi se pod obvezni ali pa vsaj izbirni del dodala dela avtorjev kot so John Milton, Jean Racine, Christoffel von Grimmelshausen in avtorice Juane Inés de la Cruz.

¹ Uporabljam izraz sestav, kot ga predлага Alenka Žbogar in ne berilo/učbenik, saj večina učbenikov obsega več tekstov, kot je predvidenih v učnem načrtu (Žbogar 2005: 23).

Zavedam se, da vrzel v učnih načrtih v veliki meri dopolnjujejo berila, ki vsebujejo več besedil, ki jih učni načrti predvidevajo, a vseeno menim, da je baročna književnost vredna obravnave in podrobnejšega opisa tudi znotraj učnega načrta.

5 Zaključek

Obdobje zgodnjega novega veka z vsemi umetnostnostilnimi obdobji je v gimnazijskem učnem načrtu dobro predstavljeno, a vseeno lahko opazimo nekaj pomanjkljivosti – to sta zlasti razmerje med zastopanostjo posameznih žanrov in umanjkanje celostne obravnave baroka v evropski oziroma svetovni književnosti.

Zelo spodudno pa je, da cilji v gimnazijskem izobraževanju sami ponujajo možnost za kakovostno medpredmetno povezovanje in problemski pouk, predvsem zato, ker poleg »nišnih² znanj vključujejo tudi znanja s področij zgodovine, sociologije, filozofije, geografije itd. Zgornji argumentni kažejo tudi na to, da učni načrt za slovenščino v gimnaziji (2008) v veliki meri sledi temu, kar je zapisano na začetku učnega načrta, da je ena od osnovnih nalog gimnazije vzgojiti izobraženega in razgledanega bralca.

VIRI IN LITERATURA

- Milena Mileva BLAŽIĆ, 2014: *Književni pouk v osnovni šoli - analiza učnega načrta slovenščina (2011)*. Filološke pripombe 2. 631–642.
- Milena Mileva BLAŽIĆ, 2015: Šolska vertikala in matura. *Posvet o slovenščini na splošni maturi*. Na spletu.
- Janko Kos, 2005: *Pregled svetovne književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Boža KRAKAR VOGEL, 2001: *Branja 1: Berilo in učbenik za 1. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol*. 1. izdaja. Ljubljana: DZS.
- Boža KRAKAR VOGEL, 2004: *Poglavlja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.
- Boža KRAKAR VOGEL, 2008: Prenova srednješolskega književnega pouka v luči aktualnih vzgojno-izobraževalnih tendenc. *Slovenščina v šoli 12/3*. 13–27.
- Boža KRAKAR VOGEL, 2019: Modeli komunikacijskega pouka v slovenski didaktiki književnosti. *Ususret dijalogu: zbornik posvečen Mirjani Benjak*. Ur. Vesna Požgaj Hadži, Marko Ljubešič, Jerica Ziherl. Novigrad, Pula, Ljubljana: Muzej Lapidarium, Filozofska fakultet, Sveučilište Jurija Dobrile, Znanstvena založba Filozofske fakultete. 120–133.
- Vanesa MATAJC, 2020: Zgodovina romana. Predavanje 9. 3. 2020. Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

---

2 Kot nišno znanje razumem strogo specifično znanje, ki obsega samo določeno področje znotraj literarne vede, npr. razlike med novelo in romanom, definicija moderne groteske drame ...

Mojca POZNANOVIC, 2012: *Načrtovanje in spremjava pouka književnosti v gimnazijah*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Učni načrt. Slovenščina. Gimnazija. Splošna, klasična in strokovna gimnazija. 2008. Na spletu.

Alenka ŽBOGAR, 2005: *Sodobna slovenska kratka zgodba in novela v literarni vedi in šolski praksi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Alenka ŽBOGAR, 2013: *Iz didaktike slovenščine*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

SUMMARY

The historical period of the Early Modern Age (1500–1750) in the currently valid Grammar School Curriculum for Slovene (2008) addresses several subject areas or artistic periods. It covers the Renaissance, followed by the period of the Slovene Reformation, Counter-Reformation, and Baroque, and ends with European Classicism and the Enlightenment. The paper analyses the selection of texts and the process-development goals in the curriculum that refer to the Early Modern Age. In the article, I note that the relations in the observed period in the curriculum regarding gender and the relationship between Slovene and world literature are appropriate. The relationship between prose, drama, and poetry, however, is not appropriate, because despite the satisfactory production of poetry in the Early Modern Period in European literature in general, only Francesco Petrarch and Michelangelo Buonarroti are included in the compulsory part of the curriculum. For the redesign of the curriculum, I suggest including authors such as Pierre de Ronsard, Thomas Wyatt, Giambattista Marino, Luis de Gongora y Argote, William Shakespeare, and Juana Inés de la Cruz. The goals in high-school education themselves offer the possibility for quality interdisciplinary connections and problem-based teaching, mainly because in addition to “niche” knowledge,³ they also include knowledge from the fields of history, sociology, philosophy, geography, etc. The above arguments also indicate that the curriculum for Slovene in grammar schools (2008) largely follows what is written at the beginning of the curriculum, that one of the basic tasks of grammar school is to educate a cultivated and sophisticated reader.

---

³ By niche knowledge I understand strictly specific knowledge that encompasses only a specific area within literary science, e.g. the differences between a short story and a novel, the definition of the modern grotesque drama ...

TRST IN SLOVENCI / TRIESTE E GLI SLOVENI / TRIESTE AND SLOVENES

Marco Dorigo

Università di Udine, DILL / Univerza v Vidmu, Oddelek za jezike in književnost;

Università di Trieste, IUSLIT / Univerza v Trstu, Oddelek za pravo in prevajalstvo

dorigo.marco@spes.uniud.it

I campi di concentramento italiani per civili jugoslavi da una prospettiva sociolinguistica: il plurilinguismo e gli interpreti

Il contributo si pone l’obiettivo di descrivere i campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi (1942-1943) da una prospettiva sociolinguistica. Questi luoghi d’internamento, che videro la detenzione di decine di migliaia di partigiani, attivisti o semplici civili sloveni e croati, sorsero sia in territorio italiano che nelle regioni occupate della Jugoslavia per volontà dell’autorità fascista. L’obiettivo del presente lavoro è quello di gettare nuova luce sull’argomento, approfondendo gli aspetti riguardanti la lingua, la comunicazione e le persone che la rendevano possibile. Attraverso materiali d’archivio, autobiografie, diari, lettere ed interviste ad ex internati viene ricostruita la realtà linguistica del campo, con un focus su elementi quali il plurilinguismo, i canti, i rituali del campo e la figura dell’interprete.

Parole chiave: interpretazione, Seconda guerra mondiale, fascismo, resistenza, lagerszpracha

Italian Concentration Camps for Yugoslav Civilians from a Sociolinguistic Perspective: Multilingualism and Interpreters

The contribution intends to analyse the Italian fascist concentration camps for Yugoslav civilians (1942-1943) from a sociolinguistic point of view. These places of internment, which saw the imprisonment of tens of thousands of partisans, activists, or simple Slovenian and Croatian civilians, were created by the fascist authority both on Italian territory and in occupied areas of Yugoslavia. The aim of the contribution is to shed new light on the subject by analysing language, communication, and the people who made it possible. Through archive material, autobiographies, diaries, letters, and interviews with former inmates, the linguistic reality of the camps is reconstructed, with a focus on elements such as multilingualism, songs, rituals of the camp, and the interpreter’s role.

Keywords: interpreting, interpretation, Second World War, Fascism, lagerszpracha

1. Introduzione

Negli ultimi decenni sono stati pubblicati numerosi studi sulla lingua nei campi di concentramento nazisti. Vanno elencati i lavori di Oschlies (1985, 2004), Wesołowska (1998), Chiapponi (2004), Wolf (2016), Tryuk (2015, 2016) e Marzulli (2017), che si rifanno a fonti d’archivio oltre che alle testimonianze, sia scritte che orali, di ex internati. Tra questi lavori in particolare, lo studio di Małgorzata Tryuk, sugli interpreti nei campi di concentramento nazisti in Polonia, analizza il plurilinguismo nei Lager e la figura dell’interprete, descrivendone le caratteristiche, le responsabilità e lo status sociale, con un’attenzione particolare agli aspetti etici della professione. Per i temi trattati ed il metodo d’analisi, questo studio diventa il punto di partenza del lavoro qui presentato, che riguarda i campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi.

Le testimonianze consultate per il presente studio sono sia scritte che orali: si tratta di documenti d’archivio, lettere, diari, autobiografie e interviste in lingua slovena, croata, italiana, inglese e tedesca.

Gli aspetti affrontati saranno la provenienza degli internati, le caratteristiche del plurilinguismo e gli interpreti nel campo. Nel trattare quest’ultimo punto, va precisato come le informazioni su interpretazione e traduzione nei campi siano difficili da reperire e verificare. I materiali a disposizione (documenti d’archivio, diari, autobiografie, testimonianze orali ecc.) di rado prestano attenzione agli aspetti linguistici dell’esperienza concentrazionaria e, quando lo fanno, spesso si tratta di informazioni incomplete, lacunose, prive di altri riscontri o, in qualche occasione, addirittura contrastanti tra loro. Giungere perciò ad un quadro completo sull’attività e il ruolo degli interpreti non risulta semplice e richiede la lettura di molto materiale (Tryuk 2015: 57, Baker 2010: 201-202, Bowen 1995: 247).

2. I campi fascisti

Nel 1941 il Regno d’Italia invase e occupò ampie fasce di territorio jugoslavo, dove venne attuata una violenta politica di snazionalizzazione (Milak 1986: 155). Le forze d’occupazione decisamente ben presto di istituire dei campi di concentramento dove deportare la popolazione civile. La creazione di tali campi rispondeva da un lato ad una politica di italianizzazione e pulizia etnica e dall’altro al tentativo di prevenire possibili azioni partigiane (Kersevan 2008: 76, Walston 1997: 2-6).

Risulta fondamentale qui descrivere la realtà concentrazionaria dei campi per civili jugoslavi. Ciò che comunemente viene associato all'espressione *campi di concentramento* è l'universo concentrazionario nazista, soprattutto nella forma dei campi di sterminio dove vennero annientati gli ebrei d'Europa. I campi italiani avevano caratteristiche differenti e il rischio che si corre è quello di sminuirne la gravità, se paragonata all'efferatezza di quello che avveniva nei Lager tedeschi (Prando, Šuša 2013: 19, Capogreco 2004: 49-51).

I campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi, situati spesso in località isolate, non prevedevano infatti lavori forzati né un'eliminazione fisica pianificata dei prigionieri. Gli internati erano costretti in spazi limitati, promiscui, abbandonati all'inattività, in luoghi in cui le condizioni igieniche e sanitarie erano pessime. Le malattie, i parassiti, la mancanza di vestiario adeguato e soprattutto la fame furono le principali cause di morte (Lorentini 2019: 19, Becherelli, Formiconi 2015: 151, Dizdar 2005: 200, Capogreco 2004: 137). Nonostante condizioni meno estreme dei Lager nazisti, i campi fascisti costituirono in molti casi una grave violazione dei diritti umani, con migliaia di internati sottratti alla tutela della Croce Rossa Internazionale ed una mortalità che, in taluni di essi, che accoglievano internati civili jugoslavi, raggiunse dei livelli davvero raccapriccianti. Nel campo fascista di Arbe, ad esempio, nell'autunno del 1942, la mortalità, per qualche settimana, fu persino maggiore di quella che si registrava mediamente nel Lager nazista di Buchenwald (Capogreco 2004: 270).

Va comunque precisato che ogni campo presentava caratteristiche differenti per quanto riguarda condizioni di vita e provenienza degli internati. In questo lavoro mi concentrerò sull'analisi della vita a Gonars ed Arbe (campi d'internamento per soli civili jugoslavi) con alcuni riferimenti alla differente realtà di Casoli, campo per l'internamento civile "regolamentare"¹, di dimensioni molto minori e con internati di molte nazionalità diverse (Capogreco 2003: 52-54). Se nei primi due campi si trovavano internati praticamente solo civili jugoslavi, ognuno dei campi per l'internamento civile "regolamentare" presentava una situazione differente e numerosi di essi avevano al proprio interno un mosaico di differenti nazionalità, con italiani, jugoslavi, libici, maltesi ecc., il che renderebbe estremamente complicato analizzarne la situazione linguistica.

---

1 "Regolamentare" e "parallelo" sono le definizioni (ormai generalmente acquisite dalla storiografia sull'argomento) introdotte da Carlo Spartaco Capogreco per definire le due diverse tipologie di internamento dei civili realizzate dall'Italia monarchico-fascista (Capogreco 2004).

3. Il plurilinguismo nei campi

Limitando l’analisi ai campi dell’internamento civile “parallelo” (quelli riservati dal fascismo agli slavi, soprattutto croati o sloveni), va detto che, perlomeno, ogni campo ebbe una storia a sé. Ad Arbe e Gonars c’era una forte prevalenza di sloveni e croati; in altri campi vi furono anche montenegrini e serbi. A volte queste strutture d’internamento si erano insediate in preesistenti campi per prigionieri di guerra dell’esercito italiano (Capogreco 2017: 35-85, Capogreco 2004: 91-95, Dizdar 2005: 202, Šiljak 2003: 1, Walston 1997: 2, Bratko 1974).

Dato il quadro politico e militare, i campi erano generalmente plurilingui. In quelli “per slavi”, gestiti molto spesso dall’esercito italiano, gli internati erano civili sloveni, croati, montenegrini e serbi. Le lingue parlate erano perciò l’italiano (lingua ufficiale del campo e lingua dei soldati) lo sloveno ed il serbo e croato con i relativi dialetti, senza dimenticare l’eventuale presenza di altre lingue, a seconda dell’ubicazione del campo.

Nell’ambiente concentrazionario, nella (spesso scarsa) comunicazione tra guardie e internati, veniva imposto il monolinguismo. Anche i nomi degli internati venivano trascritti in forma italiana o modificati nella grafia (Kersevan 2008: 251, Ferenc 2000: 128). Certo è che la conoscenza dell’italiano variava molto tra i diversi gruppi di internati, ed alcuni di questi, soprattutto quelli provenienti dall’entroterra e appartenenti alle generazioni più anziane, avevano avuto il loro primo impatto con l’italiano solo con l’arrivo delle forze d’occupazione nel 1941 (Becherelli, Formiconi 2015, Gobetti 2008, Ferenc 2000).

In una posizione migliore si trovavano i cosiddetti “allogenì”, vale a dire gli sloveni e croati diventati cittadini italiani con lo spostamento dei confini al termine della Prima guerra mondiale; gli esuli sloveni e croati della Venezia Giulia ripartiti in Jugoslavia nel periodo interbellico; gli abitanti delle isole dalmate, per secoli sottoposti al dominio di Venezia e al suo prestigio linguistico, e molti bambini, dato che a scuola, nelle aree occupate, l’italiano era stato imposto fin da subito. (Gobetti 2008, Dizdar 2005).² Quel che è certo è che, soprattutto per questioni più rilevanti (interrogatori, visite mediche...) erano necessari gli interpreti.

Ad Arbe e a Gonars gli internati rappresentavano un miscuglio piuttosto vario di professioni e gradi d’istruzione: ad un numero cospicuo di intellettuali, artisti e studenti provenienti soprattutto da Lubiana si affiancavano persone mediamente

---

2 Oltre che da Dizdar (2005) e Gobetti (2008), l’italianizzazione della scuola nelle regioni occupate viene testimoniata anche dalle interviste a Dušan Biber, Milan Sirotić, Šime Cvitanović, Antun Erent ed Ivan Jurčić.

meno istruite, provenienti dalle aree del Gorski kotar o della Dolenjska, della Bela krajina, del Quarnero o delle isole dalmate. La differente provenienza geografica ed il diverso bagaglio culturale degli internati in questi due campi (in altri, come Melada, la composizione fu molto più omogenea) risultavano in differenti visioni su politica e religione ed in un'ampio spettro di attività cui dedicarsi come diversivo all'ozio e a fame e malattie. Si andava dalle attività segrete dei comunisti del Fronte di liberazione sloveno (*Osvobodilna fronta*) a messe e rosari collettivi, da recitazione e canto (a volte per gli ufficiali) a giochi di carte e scacchi, dal prendere il sole nelle giornate estive alle chiacchiere, fantasticando di cibo e casa. A rompere la monotonia ci furono poi giornali clandestini, corsi di lingua e filosofia, arte, manifestazioni di disobbedienza collettiva, tentativi di fuga e visite di membri del clero o dell'esercito (Cegna 2013: 35, Kersevan 2008: 129, Capogreco 2004: 271-272, Ferenc 2000: 30-31, Bukovac, Ferenc 1980, Bratko 1974, Mikuletič 1974).³

Analizzando le memorie degli internati, si nota una certa frequenza lessicale di parole riferite ai momenti quotidiani (*zajtrk-doručak, kosilo-ručak, večerja-večera, apel, maša-misa, molitev-molitva, zasliševanje-ispitivanje...*), a cibo, oggetti e luoghi di ogni giorno (*hrana, gavetka-gaveta, kruh, makaroni, hlebček/panjota, menaža, porcija, juha, antipasta, kotel-kazan, kuhinja, kantina, slamarica, postelja-krevet, karte, paket, pismo, denar-novac, pošta, cenzura, latrina, baraka, šotor-šator, trobenta-truba, zastava, komanda, ambulanta, bodeča žica-bodljikava žica, stražarski stolp/stražni stolp-stražarnica, reflektor, sentinel...*), a disagi e punizioni (*lakota-glad, žeja-žeđ, blato, prah, uši, stenice, bolhe, griža, bič/šiba, drog, kol...*) ed all'identificazione degli abitanti del campo (*vojak-vojnik, karabinjer, stražar, patrulja, polkovnik/kolonelo-pukovnik, komandant, sergent/seržente, tenente, marešalo, duhovnik/kurat/župnik-svećenik, študentje-studenti, kapo, kapobaraka, vohun-špijun, konfident, fašist, komunist, partizan...*).

Con riferimento al lessico di alta disponibilità, ossia a “parole che può accaderci di non dire né tanto meno di scrivere mai o quasi mai, ma legate a oggetti, fatti, esperienze ben noti a tutte le persone adulte nella vita quotidiana” (De Mauro 1980: 148), è interessante notare come in alcuni campi si fossero venuti a creare dei nomi propri di luogo, portando alla nascita di un vero e proprio gergo del

³ In questa occasione mi baso, oltre che sulle opere autobiografiche di Ferenc (2000, 1980), Bratko (1974), Mikuletič (1974) e Kravos (1975), anche sui diari di Mario Cordaro e Anton Vrataša e sulle interviste a Marija Benčina, Herman Janež, Sonja Šefman, Albina Vogrin, Ivanka Zamida e Milan Sirotić (svolte da Saša Petejan, www.campifascisti.it e www.topografiaperlastoria.org), a Dušan Biber (svolta da Marco Dorigo, collezione privata dell'autore) e ad Antun Erent, Boris Baraba, Ivan Jurčić, Marija Thian e Stjepan Tonković (provenienti dai materiali dello United States Holocaust Memorial Museum, collections.ushmm.org).

campo, utilizzato dagli internati. Ad esempio a Gonars la borsa nera veniva chiamata *Karlovac*⁴ ed il viale principale era detto *Canal grande* o *Promenada*. Ad Arbe invece lo spiazzo centrale era chiamato *Trg lakote* (Piazza della Fame) ed esisteva un *Nevtralni prostor* (Spazio neutrale) con al centro una tenda per le punizioni detta *La tenda (šotor La tenda)*; sempre ad Arbe le tende per gli internati convalescenti erano le *Tende Roma*, mentre la tenda per gli internati sospetti era detta *Tenda rossa*. Oltre ad assegnare nomi propri ai luoghi del campo, internati e guardie avevano inventato soprannomi e appellativi: ad Arbe il comandante Cujuli veniva chiamato dai carabinieri “*serpente*”, mentre a Gonars l’internato che accompagnava i malati all’infermeria era stato ribattezzato “*kripeljkoman-dant*” (comandante degli infermi, dal tedesco *Krüppel*) (Dizdar 2005: 200, Vratuša 1998: 60, 64, 87, Pahor Verri 1996: 48, Bukovac, Ferenc 1980: 30-33, Bratko 1974: 69).⁵

Spesso, nelle memorie scritte e orali riferite al campo (in lingua slovena e croata), ci si imbatte in prestiti (adattati o meno), calchi e traduzioni dall’italiano. Analizzando i prestiti ed i prestiti adattati, nelle memorie slovene si incontrano ad esempio *bandiera*, *karabinjerji* (carabinieri), *alpinec* (alpino), *tenente*, *cravatta rossa* (= tenente), *seržente* (sergente), *kolonelo* (colonnello), *comandante*, *mare-šalo* (maresciallo), *sentinela* (posto di guardia), *fila*, *kapo*, *kapo barake* o *kapobara-aka* (capo baracca), *kampo* (campo), *palo*, *bonifika* (bonifica), *latrina*, *fornitor* (fornitore), *špago* (spago), *gavetka* (gavetta), *panjota* (pagnotta), *antipasta* (una specie di patè di verdure), *čeči* (ceci); e similmente in quelle croate *frusta*, *ba-raka*, *kapo*, *tenda*, *karabinjeri*, *kolonelo* e *gaveta*. Inoltre, nelle testimonianze in lingua slovena ci si imbatte in alcuni croatismi o serbismi, come ad esempio *čaku-lati* (chiacchierare), *čorba* (minestra) o *trpezarija* (mensa). Gli internati, denutriti e ammassati in spazi ristretti e malsani, venivano costretti a salutare la bandiera e a fare il saluto romano. Anche dopo la fine della prigionia, molti ricordano distintamente gli ordini che venivano impartiti: “*Tre per tre!*”, “*Al palo!*”, “*Alto le mani!*”, “*Via!*”, “*Forza!*”, “*Appello!*”, “*Fuori!*”, “*Avanti!*”, “*Presto!*”, “*Subito!*”, “*A dormire!*” ecc.

Per quanto riguarda le esigenze quotidiane, ci è pervenuta anche qualche frase in italiano che gli internati rivolgevano alle guardie: “*Presente!*”, “*Malato!*”, “*Non posso!*”, “*Go fame!*”, “*Signor, prego, poco pane!*”; e molti chiedevano in sloveno o croato “*Kruh!*” (Pane!) o “*Malo kruha!*” (Un po’ di pane!). Ugualmente

---

4 Karlovac è una città croata. Non ci sono ancora elementi per motivare tale denominazione data alla borsa nera.

5 I toponimi all’interno del campo di Arbe sono presenti anche nell’intervista a Herman Janež.

venivano scanditi slogan politici e provocazioni: “*Giustizia!*”, “*Viva la Russia!*”, “*Viva Churchill!*”, “*Viva la libertà!*”, “*Abbasso il tiranno!*”, “*Smrt fašizmu!*” (Morte al fascismo!), “*Svoboda narodu!*” (Libertà al popolo!), “*Pustite nas domov!*” (Lasciateci andare a casa!), “*Svobodo nam dajte!*” (Liberateci!), cui seguivano ritorsioni e violenze.

Oltre alla già accennata attività dei fogli clandestini (tra i quali *Prava resnica za interniranje* a Padova, *Višek* a Visco e *Novice izza žice* a Gonars; di quest'ultimo si conserva qualche esemplare presso l'Arhiv Republike Slovenije di Lubiana) (Kersevan 2008: 129, Bukovac, Ferenc 1980: 25, 39-40), le testimonianze slovene ci mostrano che alcuni internati amavano la poesia e declamavano versi di Simon Gregorčič, Oton Župančič, France Prešeren, Ivan Cankar o Anton Aškerc, evocando sentimenti di libertà, eroismo e rivalsa (Pahor Verri 1996, Kravos 1975, Bratko 1974, Mikuletič 1974).

La manifestazione linguistica forse più evidente fu tuttavia il canto.⁶ Sebbene la lingua imposta fosse l'italiano e ufficialmente si scoraggiasse l'uso delle lingue slave, per quanto riguarda il canto nella maggior parte dei casi le autorità furono piuttosto tolleranti (Kersevan 2008: 222, Bukovac, Ferenc 1980: 37-38, Mikuletič 1974, 138). Anche se in alcuni campi vi furono cori organizzati, spesso il canto era una manifestazione spontanea e non pianificata. Gli internati cantavano per gli ufficiali, cantavano in occasione di qualche visita o funzione religiosa e cantavano per se stessi, per darsi forza l'un l'altro o per dare l'ultimo saluto a un compagno. Dalle testimonianze raccolte in merito (solamente slovene) si evince una prevalenza di canzoni in sloveno, seguite da quelle in serbo e croato e da alcune in italiano o russo, a volte adattate e tradotte. I brani erano perlopiù patriottici o di lotta (*Hej Slovani; Za vasjo je čredo pasla; U boj, u boj; Katjuša; Bilečanka; Mitrovčanka; Nabrusimo kose; Kosec koso brusi; Slovenac, Srb, Hrvat - za uvijek brat i brat...*), nostalgici o tristi (*Gor čez izaro; Lipa zelenela je; Gozdič je že zelen; Vigred se povrne; Večerni zvon...*), religiosi (*Angelček moj; Dobra večer, Uzorita; Marija, k tebi uboge reve...*) o scherzosi (*Majolka; Oblaki so rdeči; Kaj se ti fantič; Čez tri gore, čez tri dole; Ko so fantje proti vasi šli; Prišla bo pomlad...*), mentre le poche canzoni in italiano erano in genere canti di libertà e andavano cantate con molta più cautela, dato che potevano essere comprese dalle guardie e seguite da ritorsioni (es. *Bandiera Rossa; L'internazionale*) (Capogreco 1998: 66, Vratuša 1998: 129, Pahor Verri 1996, Bukovac, Ferenc 1980, Kravos 1975, Mikuletič 1974, Bratko 1974).⁷

⁶ Uno studio sul canto e sui musicisti nel sistema concentrazionario fascista regolamentare, in particolare sui musicisti ebrei, è stato pubblicato nel 2019 ad opera di Raffaele Deluca.

⁷ Informazioni sul canto nei campi si trovano anche nelle interviste ad Albina Vogrin, Herman Janež e Dušan Biber.

4. Gli interpreti

Nonostante la barriera linguistica tra guardie e prigionieri, non mancavano internati bilingui o con una buona competenza dell’italiano. Queste persone spesso venivano nominate capo baracca o, a volte, venivano sfruttate dal comando come informatori. Altre figure di collegamento tra le due realtà linguistiche potevano essere i sacerdoti (spesso cittadini italiani nati in aree a maggioranza slovena o croata) oppure singoli ufficiali italiani bilingui, provenienti dall’Istria o da altre aree assegnate all’Italia con il Trattato di Rapallo. Anche se occasionalmente chiunque con una conoscenza di italiano e sloveno o croato poteva essere coinvolto in uno scambio di informazioni in qualità di interprete, soprattutto in occasioni formali o di rilievo (visite mediche, discorsi ufficiali, interrogatori...)⁸ era necessario disporre di un interprete ufficiale, cui spesso spettava anche il compito di tradurre documenti per il comando o lettere e cartoline per gli internati. Tale ruolo di interprete veniva generalmente affidato ad internati che parlassero l’italiano o ad ufficiali che si intendessero di lingue slave, spesso senza fare molta distinzione tra sloveno, croato, ceco o russo (Goddi 2019, Lorentini 2019, Bristot 2016, Ferenc 2000, Pahor Verri 1996, Bratko 1974, Mikuletič 1974).

Non risulta che i compiti cui queste persone andavano incontro in qualità di interpreti si traducessero in particolari privilegi in termini di condizioni di vita o quantità di cibo a disposizione; si trattava di un’occupazione secondaria nel caso degli ufficiali e priva di vantaggi materiali nel caso degli internati. Ciò nonostante gli internati interpreti avevano la possibilità di accedere a numerose informazioni e di mantenere stretti rapporti con i vertici del campo, il che sicuramente poteva offrire dei vantaggi (Lorentini, 2019: 103-104, Orlić, Pahor, 2009: 51-53, Mikuletič, 1974: 156-157). Va comunque precisato che ogni campo ebbe una storia a sé e che le prassi per quanto riguarda gli interpreti non furono omogenee.

Da un punto di vista dell’etica della traduzione,⁹ le condizioni del campo spesso non permettevano che l’interpretazione avvenisse nel rispetto di quella che oggi si definirebbe la deontologia professionale. I rapporti di potere tra le autorità del campo, gli interpreti e gli internati sono fortemente sbilanciati,

---

8 Dušan Biber, intervistato, riferisce dell’uso di interpreti per degli interrogatori dopo una fuga di massa dal campo di Gonars.

9 Sull’argomento esiste una vasta letteratura. Rimandiamo in particolare ad alcune opere che analizzano il tema nell’ambito del sistema carcerario: Tryuk (2015, 2016), Wolf (2016) Amato, Mack (2015), Ahamer (2014), Inghilleri (2011), Baker (2006).

l'interpretazione non è più un semplice trasferimento di informazioni da un codice linguistico ad un altro, ma deve tener conto delle possibili conseguenze per la parte più debole coinvolta nello scambio linguistico (gli internati), soggetta all'arbitrio dell'autorità (Tryuk, 2015: 11, 18-19, 26, Kersevan, 2008: 130). Come scrive Alessandro Portelli: In guerra [...] la violenza smette definitivamente di essere un fatto eccezionale, e diventa la regola [...]. Sparisce definitivamente il „codice etico“, sostituito da un „codice militare“, in cui [...] la vittima non è il vincitore morale ma il perdente materiale (Portelli, 2017: 321). Il codice dei valori dentro al campo assume quindi un significato nuovo, per il quale l'etica ha la meglio sulla mera deontologia professionale. Salvare vite ed evitare conseguenze per gli internati sono il nuovo metro di paragone con cui qualsiasi principio di completezza, fedeltà, imparzialità e neutralità deve confrontarsi.

Come detto sopra, a volte la figura dell'interprete aveva un ruolo parzialmente o totalmente formalizzato. In questi casi risulta più facile trovarne traccia nelle testimonianze. Qui elenchiamo alcune persone, presenti nelle fonti consultate finora, che assunsero il ruolo di interpreti nei campi:

- **Fortunat Mikuletič** (Trieste, 1888 – Lubiana, 1965) Avvocato triestino di madrelingua slovena, riparato in Jugoslavia negli anni '30, venne internato nei campi di Corropoli e Casoli, in Abruzzo. In qualità di giurista e data la sua conoscenza di italiano, sloveno, croato, tedesco e ceco (aveva studiato a Vienna e Praga), divenne interprete ufficiale del campo di Casoli. In questa veste, aveva il compito di accogliere ogni nuovo internato ed era esentato dallo stare in fila agli appelli. Oltre a ciò, spesso scriveva cartoline o richieste ufficiali in italiano per gli altri internati. La corrispondenza in italiano superava molto più rapidamente la censura, al contrario delle missive in lingue straniere. Interessato anche all'apprendimento del dialetto abruzzese, nel campo compose varie poesie in sloveno ed un „Inno degli internati“ (*Himna internirancev*) (Lorentini 2019: 109, Mikuletič 1974: 110, 115, 135-137, 157-159).
- **Anton Vrataš - Vran** (Dolnji Slaveči, Oltremura, 1915 – Lubiana, 2017) Linguista e dottore in slavistica, tra 1978 e 1980 anche primo ministro della Repubblica Socialista di Slovenia, nel 1943 venne arrestato e internato a Gonars, Treviso, Padova e infine Arbe, dove fu uno dei membri di punta del Fronte di liberazione e contribuì alla formazione di una brigata partigiana, la *Rabska brigada*, composta di soli internati, che l'11 settembre 1943 prese il controllo del campo e lo liberò. A Vrataš, come uomo di cultura e personalità

politica di spicco del campo, spettò il compito di interpretare il discorso del presidente del comitato esecutivo, Jože Juranič, (che nel settembre '43 sanciva l'assunzione del controllo del campo da parte degli internati) al comandante dei carabinieri Vincenzo Cujuli, che venne in seguito arrestato e condannato a morte. Ad Arbe operò anche un non meglio precisato “capitano interprete di serbo-croato-sloveno” (Ferenc 2000: 298, Vratuša 1998: 1, 168).

- **Mario Cordaro** (Giardini-Naxos, 1910 – Udine, 1994) Nato in Sicilia, Cordaro si formò come medico a Catania, Pavia e Praga, dove imparò ceco e russo. Fu assegnato come interprete e ufficiale medico a Gonars, che inizialmente doveva essere un campo per prigionieri russi, e qui rimase fino al 1943, imparando lo sloveno da autodidatta. Il suo lavoro principale era presso l’infermeria, mentre la mansione di interprete era meno frequente. In un suo diario ricorda il giorno in cui:

erano arrivati dei carabinieri da Lubiana con richiesta al Comandante di inviare a Lubiana qualche prigioniero che avesse dichiarato di essere partigiano comunista. Lo scopo era quello di scegliere dieci persone che avrebbero dovuto essere fucilate, come ritorsione a un attentato in cui erano morti degli Italiani. L’interrogatorio fu breve ma tutti protestarono assai vivacemente [...]. Alla domanda se erano stati partigiani e comunisti tutti risposero negativamente ad eccezione di uno che rispose con alterigia di sì. Io sapevo che quelle parole erano una condanna a morte e feci finta di capire male e tradussi tutto il contrario. L’ufficiale, che capiva benissimo l’italiano, tentò di correggermi, ma io riuscii a deviare il discorso e così tutti furono rimandati in baracca, con grande soddisfazione generale e anche del Comandante che, come mi confessò più tardi, aveva paura che qualcuno rispondesse affermativamente, mettendolo in obbligo di mandarlo a Lubiana.¹⁰

Cordaro tra le altre cose aiutava un sacerdote italiano assegnato al campo, scrivendogli regolarmente i discorsi da tenere (in sloveno), e si adoperava molto per sostenere materialmente gli internati, che generalmente lo ricordano con affetto (Kersevan 2008: 130, 241, Pahor Verri 1996: 46, 74-80, 109, 142).

- **Boris Pahor** (Trieste, 1913) Scrittore e insegnante triestino di madrelingua slovena, dopo essere tornato nel 1941 dalla Libia, dov’era stato soldato del Regio esercito, venne assegnato ad un campo per prigionieri di guerra jugoslavi sul Lago di Garda, dove ebbe il ruolo di “sottoufficiale interprete di serbo-croato”. Va precisato come il prof. Pahor non rientri nella categoria di interprete di un campo fascista per civili jugoslavi. La struttura in questione era infatti un campo per prigionieri di guerra, soldati jugoslavi, che ebbero condizioni di detenzione buone

---

10 Testimonianza di Mario Cordaro, archivio della famiglia, riportata in Pahor Verri 1996: 151-152.

e per nulla comparabili a quelle di Arbe o Gonars (Orlić, Pahor 2009: 51-53). I prigionieri erano circa 150 e quasi tutti croati o serbi. Pahor, che parallelamente studiava all'università, si occupava anche della traduzione in italiano delle lettere degli internati. Lui stesso ricorda l'irritazione del comandante del campo quando, interpretando un suo discorso a dei prigionieri che avevano tentato la fuga, invece di imitare il suo tono adirato, aveva riportato i contenuti con tono piatto:

Il colonnello si è arrabbiato, da me voleva che io con rabbia dicesse che stavano bene, che non avevano nessuna necessità di scappare eccetera. E io invece non facevo l'arrabbiato, io traducevo, dicevo "Il signor colonnello dice così e così". E lui ha provato una volta di dire più lento, più a voce alta, e io ho ripetuto, dico "Come vi ho detto già prima, il colonnello mi ha detto ancora una volta di spiegarvi che lui tratta bene e non fa mancare niente, [...] quindi perché scappare?" e io traducevo, e lui andava via...¹¹

5. Conclusione

Sebbene i campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi abbiano caratteristiche nettamente differenti dai Lager nazisti, le dinamiche del plurilinguismo e del ruolo degli interpreti mostrano notevoli similitudini: ad uno o più codici linguistici utilizzati dagli internati corrisponde un unico codice linguistico utilizzato dall'autorità del campo; il monolinguismo imposto dall'alto influenza la comunicazione tra gli internati attraverso prestiti, prestiti adattati, calchi e traduzioni ed inizia a delinearsi un gergo del campo; il ruolo di interprete viene affidato sia a soldati che ad internati e comporta notevoli responsabilità pratiche ed etiche, senza tradursi però in benefici materiali per chi lo riveste. Nei campi fascisti, la pratica dell'interpretazione di rado segue una deontologia professionale, spesso invece prevalgono scelte traduttive dettate dall'etica e dalle condizioni del momento.

BIBLIOGRAFIA

- Vera AHAMER, 2014: *Unsichtbare Spracharbeit: Jugendliche Migranten als Laiendolmetscher. Integration durch 'Community Interpreting'*. Bielefeld: transcript.
- Amalia AMATO, Gabriele MACK, 2015: *Comunicare tramite interprete nelle indagini di polizia. Implicazioni didattiche di un'analisi linguistica*. Bologna: Bononia University Press.
- Mona BAKER, 2006: *Translation and Conflict: A Narrative Account*. Abingdon, New York: Routledge.

11 Intervista a Boris Pahor del febbraio 2020 (svolta da Marco Dorigo, collezione privata dell'autore).

- Mona BAKER (a cura di), 2010: *Critical Readings in Translation Studies*. London, New York: Routledge.
- Alberto BECHERELLI, Paolo FORMICONI, 2015: *La quinta sponda. Una storia dell'occupazione italiana della Croazia. 1941-1943*. Roma: Stato Maggiore della Difesa, V Reparto – Ufficio Storico.
- Ivan BRATKO, 1974: *Teleskop*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Paola BRISTOT (a cura di), 2016: *Album 1942-43. I disegni del campo di concentramento di Gonars (Ud)*. Gonars: Viva Comix e Gaspari editore.
- Margareta BOWEN, 1995: Interpreters and the making of history. *Translators through History*. A cura di Jean Delisle, Judith Woodsworth. John Benjamins Publishing Company. 245–280.
- Lojze BUKOVAC, Tone FERENC et al., 1980: *Bili so pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu, uporni – Vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih*. Škofja Loka: Alpetour.
- Carlo Spartaco CAPOGRECO, 2003: *Il sistema concentrazionario dell'Italia fascista, in I campi di concentramento per internati jugoslavi nell'Italia fascista. I campi di Gonars e Visco*, Atti del convegno, Palmanova, 29/11/2003. Udine: Kappa Vu.
- Carlo Spartaco CAPOGRECO, 2003: *Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942-1943)*. Milano: Mursia (Prima ediz. Cosenza 1998).
- Carlo Spartaco CAPOGRECO, 2004: *I campi del duce. L'internamento civile nell'Italia fascista (1940-1943)*. Torino: Einaudi (Ediz. in lingua inglese: Idem, 2019: *Mussolini's Camps. Civilian Internment in Fascist Italy*. London, New York: Routledge).
- Carlo Spartaco CAPOGRECO, 2017: L'inferno e il rifugio di Arbe. Slavi ed ebrei in un campo di concentramento italiano, tra fascismo, Resistenza e Shoah. *Mondo Contemporaneo. Rivista di Storia* 2/2017.
- Annalisa CEGNA, 2013: "Di dubbia condotta morale e politica". L'internamento femminile in Italia durante la Seconda guerra mondiale. *DEP. Deportate, esuli, profughe. Rivista telematica di studi sulla memoria femminile* 21/2013. Venezia: Università Ca' Foscari.
- Donatella CHIAPONI, 2004: *La lingua nei lager nazisti*. Roma: Carocci Editore.
- Raffaele DELUCA, 2019: Tradotti agli estremi confini. Musicisti ebrei internati nell'Italia fascista. *Mimesis / Scatolanera* 2. Fano: Digital Team.
- Tullio DE MAURO, 1980: *Guida all'uso delle parole*. Roma: Editori Riuniti.
- Zdravko DIZDAR, 2005: *Italian Policies toward Croatians in Occupied Territories during the Second World War*. Zagreb: Review of Croatian History.
- Marco DORIGO, 2019: Dušan Biber. Università degli Studi di Udine: intervista non pubblicata.
- Marco DORIGO, 2020: Boris Pahor. Università degli Studi di Udine: intervista non pubblicata.
- Tone FERENC, 2000: *Rab - Arbe - Arbissima. Confinamenti-rastrellamenti-internamenti nella Provincia di Lubiana 1941-1943. Documenti*. Ljubljana: Društvo piscev NOB in Inštitut za novejšo zgodovino.
- Eric GOBETTI, 2008: Le nuove province: Lubiana e il Governatorato della Dalmazia. *Gli italiani in guerra* IV. Torino: UTET.

- Federico GODDI, 2019: Un’isola di internamento: il campo fascista di forte Mamula (1942–1943). *Annali. Museo Storico Italiano della Guerra* 27/2019. 63–94.
- Moira INGHILLERI, 2011: *Interpreting Justice: Ethics, Politics and Language*. Abingdon-New York: Routledge.
- Alessandra KERSEVAN, 2008: *Lager italiani. Pulizia etnica e campi di concentramento fascisti per civili jugoslavi 1941–1943*. Roma: Nutrimenti.
- Josip KRAVOS, 1975: *Moje in vaše zgodbe iz let 1931–1945*. Trst-Trieste: ZTT-EST.
- Giuseppe LORENTINI, 2019: *L’ozio coatto. Storia sociale del campo di concentramento fascista di Casoli (1940–1944)*. Verona: Ombre corte.
- Rocco MARZULLI, 2017: *La lingua dei lager. Parole e memorie dei deportati italiani*. Roma: Donzelli Editore.
- Fortunat MIKULETIĆ, 1974: *Internatitits*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- Enes MILAK, 1986: Jugosloveni u koncentracionim logorima i zatvorima fašističke Italije u toku Drugog svetskog rata. *Istorija 20. veka* 1–2. Beograd: Institut za savremenu istoriju. 155–172.
- Mila ORLIĆ, Boris PAHOR, 2009: *Tre volte no. Memorie di un uomo libero*. Milano: Rizzoli.
- Wolf OSCHLIES, 1985: „Lagerszpracha“ – Zu Theorie und Empirie einer KZ-spezifischen Soziolinguistik. *Zeitgeschichte* 1/1985. Wien. 1–27.
- Wolf OSCHLIES, 2004: *Sprache in nationalsozialistischen Konzentrationslagern*. Zukunft braucht Erinnerung.
- Nadja PAHOR VERRI (a cura di), 1996: *Oltre il filo: Storia del campo di internamento di Gonars, 1941–1943*. Udine: Arti Grafiche Friulane.
- Saša PETEJAN, 2011: *Herman Janež*. I campi fascisti. Dalle guerre in Africa alla Repubblica di Salò. [Online](#).
- Saša PETEJAN, 2012: *Albina Vogrin*. I campi fascisti. Dalle guerre in Africa alla Repubblica di Salò. [Online](#).
- Saša PETEJAN, 2012: *Ivanka Zamida*. I campi fascisti. Dalle guerre in Africa alla Repubblica di Salò. [Online](#).
- Saša PETEJAN, 2012: *Marija Benčina*. I campi fascisti. Dalle guerre in Africa alla Repubblica di Salò. [Online](#).
- Saša PETEJAN, 2012: *Sonja Šefman*. I campi fascisti. Dalle guerre in Africa alla Repubblica di Salò. [Online](#).
- Saša PETEJAN, 2017: *Milan Sirotić*. Topografia per la storia: Lavoro Forzato. [Online](#).
- Alessandro PORTELLI, 2017: *Storie orali. Racconto, immaginazione, dialogo*. Roma: Donzelli editore.
- Patrizia PRANDO, Ivan ŠUŠA, 2013: *Persecuzione del diverso e propaganda razziale. Il caso italiano della "Difesa della razza"*. Brno: Tribun EU.
- Lea SILJAK, 2003: *Elvira Kohn*. Zagreb: Centropa. Preserving Jewish Memory – Bringing history to life. [Online](#).

- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Antun Erent*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Boris Baraba*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Ivan Jurčić*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Marija Thian*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Šime Cvitanović*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- The Jeff and Toby Herr Oral History Archive, 2008: *Stjepan Tonković*. United States Holocaust Memorial Museum. [Online](#).
- Małgorzata TRYUK, 2015: *On Ethics and Interpreters*. Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.
- Małgorzata TRYUK, 2016: Interpreting and translating in Nazi concentration camps during World War II. *Linguistica Antverpiensia, New Series – Themes in Translation Studies* 15. 121–141.
- Anton VRATUŠA, 1998: *Iz verig v svobodo: Rabska brigada*. Ljubljana: Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije.
- James WALSTON, 1997: History and Memory of the Italian Concentration Camps. *The Historical Journal* 40/I. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danuta WESOŁOWSKA, 1998: *Wörter aus der Hölle: die “lagerszpracha” der Häftlinge von Auschwitz*. Kraków: Impuls.
- Michaela WOLF (a cura di), 2016: *Interpreting in Nazi Concentration Camps*. London: Bloomsbury Academic.

SUMMARY

Although the Italian fascist concentration camps for Yugoslav civilians were distinctly different from the Nazi concentration camps, the dynamics of multilingualism and the role of interpreters in them do have remarkable similarities: one or more linguistic codes used by internees correspond to a single linguistic code used by the camp authority; monolingualism imposed from above influences communication between internees through loanwords, calques, and translations, and a camp jargon starts to emerge; the role of interpreter is entrusted to both soldiers and inmates, and involves considerable practical and ethical responsibilities, without, however, translating into material benefits for the interpreters. In Italian fascist concentration camps, interpretation is rarely carried out accordingly to a professional deontology, while translating choices dictated by ethics and the conditions at the moment tend to prevail.

Urh Ferlež

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
ferlez.urh@gmail.com

Trst – okno v svet slovenskih pisateljev

Trst je bilo od nekdaj za Slovence pomembno kulturno in gospodarsko središče. Zaradi svojega svetovljanskoga značaja je v njem za daljši ali krajši čas bivalo več slovenskih pisateljev. Svobodno tržaško pristanišče je dolgo sprejemalo in odpravljalo tovorne ladje, na začetku 20. stoletja pa se je v večji meri začel še potniški promet. To je sovpadlo z največjim valom izseljevanja Slovencev, čeprav se večina ni izselila preko Trsta. Članek obravnava tri pisatelje, katerih življenjska pot je bila povezana s Trstom, hkrati pa so živelii izven slovenskih krajev. Gre za Antonova Novačana, ki se je preselil v Argentino, Zofko Kveder, ki je delovala na Hrvaškem, in rojenega Tržačana Cecilija Urbana, ki je svoj dom našel v Moskvi. Opozoril sem na dela Kvedrove in Urbana, ki govorijo o Trstu, izseljevanju in tržaškem pristanišču, glede Novačana, ki sicer o teh temah ni pisal, pa na novoleto Vladimira Bartola, ki govorii o Novačanovem bivanju v Trstu po drugi svetovni vojni.

Ključne besede: Anton Novačan, Zofka Kveder, Cecilij Urban, slovenski izseljenci, tržaško pristanišče

Trieste - The Window into the World of Slovenian Writers

Trieste was home to many Slovene writers, and it often appears as a motif and theme in their works. Anton Novačan settled in Trieste after the Second World War. The events from his life in Trieste were described by Vladimir Bartol in the story *Tržaška novela 1948*. Zofka Kveder described the Port of Trieste and the issue of emigration to America in her novel *Nada* and in several literary sketches, plays, and articles. Cecilij Urban – his real name was Ludvik Oblak – was born in Trieste. His youth was closely connected with the port and he wrote about it in his work *Zgodba o Viku*. This article shows the importance that Trieste and its port hold for Slovene people, emigrants, and literature at the end of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century.

Keywords: Anton Novačan, Zofka Kveder, Cecilij Urban, Slovenian emigrants, the Port of Trieste

1 Slovenski izseljenci in tržaško pristanišče

Vse do zadnjih desetletij 19. stoletja so se Slovenci izseljevali predvsem za sezonsko delo, iz revnejših pokrajin so odhajali delat predvsem kot agrarni delavci ali drvarji, medtem ko je obdobje od osemdesetih let do začetka 1. svetovne vojne prineslo val množičnega izseljevanja, razlogi zanj so bili predvsem gospodarski,

marsikdo pa je odšel zgolj v želji po udobnejšem življenju ali po dogodivščini. Takrat je Slovensko zapustilo okrog 300.000 ljudi, kar je predstavljalo kar tretjino tedanjega naravnega prirastka, večina izseljencev iz tega vala je odšla v ZDA. Izseljevanje se je iz podobnih razlogov nadaljevalo tudi po 1. svetovni vojni, veliko Slovencev, ki so po Rapallu pristali v Italiji, se je izselilo v Južno Ameriko. Celinci so se v tej dobi selili predvsem v zahodno Evropo, saj so Združene države vpeljale zaporo doseljevanja. Po drugi svetovni vojni se je nekaj tisoč Slovencev izselilo iz političnih vzrokov (Vovko 1990: 233).

Slika 1: Bodoči izseljenci čakajo na parnik v tržaškem pristanišču ok. 1905
(Vovko 1990: 233).

Mesto Trst je svoj ekonomski razvoj doživel v 18. stoletju, ko se je iz obmorskega mesteca spremenilo v glavno pristanišče Habsburškega imperija. Leta 1719 mu je Karel VI. podelil status svobodnega mesta, ki je prinesel razcvet trgovine in pristaniške dejavnosti.

V nasprotju z intenzivno trgovinsko pristaniško dejavnostjo je potniški promet v primerjavi z ostalimi evropskimi lukami zelo nazadoval. Prve potniške ladje družbe Lloyd z izseljenci so odplule v osemdesetih letih, a se redne povezave niso obdržale. Te je Trst vzpostavil šele leta 1904, ko je bilo izseljevanje na vrhuncu, Avstro-Ogrska pa je Trst in Reko razglasila za nacionalni izseljenski pristanišči. Liniji za Združene države se je leta 1908 pridružila še tista za južnoameriške

države, 1912 pa za Kanado. V letih do 1. svetovne vojne je v Ameriko odpotovalo 220.000 potnikov, od tega 60 % iz Avstro-Ogrske. Poudariti je treba, da se večina Slovencev ni izselila iz tržaškega pristanišča, temveč iz luk v zahodni Evropi (npr. Hamburg, Rotterdam in Le Havre). Iz teh pristanišč je držala krajša pot proti severnoameriškim pristaniščem (iz Trsta je bilo bliže do Južne Amerike, a v tem času se tja še ni tako množično izseljevalo). Trsta so se posluževali le izseljenci iz neposrednega zaledja (Furlanija, Goriška), že iz Kranjske jih je preko Trsta na primer potovalo le 15 %. Mnogi izseljenci so iz Trsta do drugih pristanišč potovali z vlakom (Kalc 2015: 78–80).

Trst je status »nacionalnega izseljenskega pristanišča« pričakal popolnoma nepripravljen. Moderna pristanišča tistega časa so za potnike, ki so morali v mestu nekaj časa čakati na izplutje, zanje uredila od mesta ločene nastanitve. Tolikšna množica ljudi je predstavljala grožnjo javnemu redu, obstajala so tveganja za izbruh bolezni. Nekatere plovne družbe so nastanitve za svoje potnike hitro zasilno uredile, druge so vztrajale, da to ni njihovo delo. V desetletju pred izbruhom vojne je v mestu med bodočimi izseljenci vladal kaos, prihajalo je do izbruha bolezni, prostitucije, manj premožni so bili prisiljeni spati po ulicah in so bili lahek plen za zaslužkarje. Potniki iz Trsta so bili zaradi neustreznih pregledov s strani oblasti deležni nadpovprečnega števila repatriacij iz ZDA v primerjavi s potniki iz drugih pristanišč. Neodločna mestna in dunajska politika problematike zadovoljivo nista uredili vse do vojne, ko je promet popolnoma ponehal (Kalc 2015: 80–85).

Slovenski živelj, ki je do konca 1. svetovne vojne skoraj v celoti živel v Avstro-Ogrski, je bil po njej razdeljen na štiri nacionalne države. Izseljevanje se je nadaljevalo, na od vojne prizadetih območjih se je okrepilo. Raziskovanje te dobe slovenskega izseljevanja otežuje dejstvo, da so bili Slovenci v statistikah pogosto zavedeni kot npr. Italijani ali Jugoslovani. Tržaško pristanišče je v Kraljevini Italiji dobilo še več čezoceanskih povezav (poleg Severne in Južne Amerike še Egipt, Kitajska, Avstralija) (Gatti 2012). Selitve čez lužo so se dogajale v dvajsetih letih, ko se je npr. iz bodoče Dravske banovine izselilo 18.700 ljudi (tj. 80 % vseh čezoceanskih selitev v dobi med vojnami), iz Julisce krajine v Južno Ameriko okrog 27.000. Zgodovinarji še niso raziskali, koliko teh izseljencev je potovalo čez Trst, predvidevamo pa lahko, da je to pristanišče izbrala večina migrantov iz Julisce krajine. Ob izbruhu svetovne gospodarske krize je čezoceansko izseljevanje usahnilo (Kalc 2020: 169–245).

2 Novačanov Trst

Mesto v zalivu se je večkrat pojavilo na živiljenjski poti nenavadne slovenske pisateljske in politične osebnosti – Antona Novačana (1887–1951), v prispevku pa sodi tudi kot svetovljana, na koncu pa argentinski Slovenec. Njegovo živiljenje je zašlo v nemirne vode že v šolskih letih v Celju. Gimnazijo je končal na Hrvaškem, kmalu začel pesniti in se vključeval v politiko, takrat kot nasprotnik pritisku štajerskih Nemcev. Začel je študij v Pragi, a mu nemirni značaj ni dopustil, da bi vso študijsko dobo ostal na enem mestu. Neslo ga je v Pariz, Monakovo in Moskvo, naučil se je jezikov in spoznal moderne literarne tokove. Med 1. svetovno vojno so ga Avstro-Ogrske oblasti za nekaj časa zaprle, sicer pa je konec vojne dočakal brez udeležbe na fronti in se takoj vključil v politiko mlade Države SHS. Njegovo politično orientacijo je težko opisati v nekaj stavkih, saj se zanjo zdi, da je bila nestanovitna kot tudi vse drugo v njegovem živiljenju, v katerem je zelo pogosto (Hartman zapiše »na dve leti« (1993: 343–350)) menjaval službe, prepričanja, ljubice in pisateljski slog. Nihal je med literaturo, diplomacijo in politiko, a je za tem nihanjem in menjavanjem stala trdna, močna (po postavi in duhu), konfliktna, vihrava in zelo samozavestna osebnost, ki je želeta uspeti za vsako ceno.

Od 1919 dalje je opravljal razna diplomatska dela. Potem ko se je 1919 sprl s takratnim praškim konzulom Ivanom Hribarjem, so ga spomladis 1920 dodelili jugoslovanski diplomatski misiji v Trstu. Tam je dokončal svojo dramo *Veleja*. Prav Novačanovo delo je bilo zadnja drama, ki so jo kot premiero odigrali v Narodnem domu (premiera je bila 29. aprila, požig pa 13. julija). V Edinosti so v debelem tisku zapisali, da bo avtor prisoten na predstavi, občinstvu pa svetovali, naj si čim prej zagotovi vstopnice, saj bo gledališče polno kot malokdaj (Edinost 1920: 2). V Trstu je razmišljal tudi o selitvi čez lužo, bržkone je dobil idejo ob pogledu na Slovence in druge, ki so tja odhajali iz tržaške luke. V svoji prvi tržaški dobi je priateljeval z Lojzetom Dolinarjem, ki je izdelal tudi njegov kiparski portret (Hartman 1993: 350–351).¹

V dnevniku je zapisal: »Amerika me mami, čemu ne bi pogledal še tje? Pogreznil bi se v pragozd Kalifornije, poslušal naravo v vsej njeni prešerni veličini in še gledal nje deviško nedotaknjeno nagoto.« (Hartman 1993: 350) Premislil si je in se podal v jugoslovansko politiko. S svojim nastopaštvtom in, milo rečeno, nena-vadnimi izjavami o sočasni politiki je postal znan med Slovenci in med dobršnim delom Jugoslovanom, večji politični uspeh se mu je izmuznil.

¹ Kip je danes v foajeju Slovenskega ljudskega gledališča v Celju, njegova kopija pa na pisateljevem grobu v Vojniku.

Ena izmed Novačanovih služb je bila tudi na veleposlaništvu v Kairu (1932), kjer se je dobro počutil in dobil idejo za več svojih del, pot vanje so našle tudi usode slovenskih izseljencev v Egiptu (tri pesmi z naslovom *Egiptovska Slovenka*). Leta 1938 se je upokojil, ob izbruhu vojne pa je v strahu pred Nemci pobegnil v Jeruzalem, kjer so ga Britanci za nekaj časa zaprli, češ da je nemški vohun. Ostal je v stikih z vlado v Londonu, ko se je ta preselila v Kairo, je tudi on odšel tja. Na svoj način se je v tem času boril za slovensko ozemeljsko celovitost. Poslal je depešo, ne samo Titu in kralju Petru, temveč kar vsem voditeljem zavezniških sil. Stalinu je poslal prvi spev svojega Petega evangelija *Tesar Jožef* (Jožef – Josif Džugašvili) s posvetilom. Za Slovence ni terjal le Trsta ter vseh ostalih legitimno slovenskih ozemelj, temveč tudi štajerski Gradec in kajkavski del Hrvaške (Hartman 1993: 350–360).

Po vojni se je preko Rima vrnil v Trst, katerega državna pripadnost je takrat še visela v zraku. V mestu so se tedaj zadrževali Slovenci raznih političnih prepričanj. Politično se je opredelil za »demokratične Slovence izven Jugoslavije«, vsaj tako je pisal v tržaško-goriškem listu Demokracija, ki je izhajal takrat. Tam je objavil tudi svoj *Rdeči panteon*, v katerem je napadal slovenske pisatelje, ki so se priključili OF. V Jugoslavijo si ni upal, saj je mislil, da mu bodo tam stregli po življenju, čeprav mu je Josip Vidmar zatrjeval, da mu ne bo hudega. Sanjaril je o tem, da bo v novi državi postal »kralj Slovencev, ki bo na belem konju prijahal v Ljubljano«, če ne pa vsaj guverner nove državne tvorbe Svobodnega tržaškega ozemlja. Potegoval se je tudi za mesto učitelja slovenščine na tržaških šolah. Po šestletni ločitvi se je k njemu v Trst preselila žena. V tržaškem času (1948) je v samozaložbi (s kreditom industrialca Mihelčiča) izdal svoje največje delo *Peti evangelij*, ki pa v domovini zaradi meje, najbrž pa tudi delno verske vsebine, ni doživel prave recepcije (Orožen 1991).

Leta 1949 se je nenadoma odločil za selitev v Argentino. Z ženo sta se najprej naseliла v Buenos Airesu, kjer se je družil s povojnimi političnimi begunci, tudi s Tinetom Debeljakom in Zorkom Simčičem, a nad to skupino ljudi ni bil preveč navdušen, saj so se mu zdeli vsi klerikalci. V mestu ni zdržal niti leto dni, kupil je posestvo blizu paragvajske meje. Prijatelju v Trst je podrobno opisal, kaj vse je posadil in katere živali goji. V kmečki idili na robu pragozda je zopet veliko pisal in objavljal v izseljenskem tisku, a ga je izdalo zdravje. Celo življenje je bil, svetovljanstvu in nemiru navkljub, zelo navezan na svoj dom v celjski okolici in resno je zopet razmišljal o vrnitvi. Neki prijatelj iz Trsta mu je v Argentino poslal izvod slovenskega pravopisa iz 1950, zelo se ga je razveselil, kmalu zatem pa umrl. Vdova ga je pozneje dala prekopati na vojniško pokopališče in tako uresničila njegovo zadnjo željo (Orožen 1991).

Anton Novačan o Trstu v svojih delih ni pisal, se je Vladimir Bartol v eni izmed svojih *Tržaških humoresk* iz njegove povojne tržaške epizode dodata ponorčeval: gre za prvo zgodbo v zbirkì z naslovom *Tržaška novela 1948*. Zgodba je skoraj povsem biografska, povod zanjo pa je bilo resnično srečanje med pisateljem. Bartol je Novačanova osebo skril z imenom »doktor Julius Grad«, na začetku je hudomušno povzel njegovo življenje in izvirno opisal njegov značaj (ocenaš je molil: Ne tvoja, moja volja se naj zgodi (Bartol 1957: 17)). Takole poda sliko povojnega Trsta ob Novačanovem prihodu v mesto:

Ta vsestransko zanimiva, da ne rečemo kar pretresljiva osebnost se je pred kakim dobrim letom iznenada pojavila tu, sredi Trsta, med nami. Kakšen paradoks! Ta po poli svetnik, inspiriran od najvišjega genija, mož skorajda afriški puščavnik [...], ta silna in veličastna osebnost, pa ti pade tu med nas, »med dacarje in iblajtarje«, kot bi dejal Ivan Cankar. Zateče se ti [...] med črnoboržiance in aleate, med faštiste in komuniste, med črnce, Italijane in Slovence, med begunce vseh odtenkov, med izkušene angloameriške kolonizatorje, med partizane in vojne sirote [...] med prostitutke in dolgokrile demokristjanke, med armado brezposelnih; – skratka v naš prelepi Trst ob Jadranu. (Bartol 1957: 21)

Puščico Bartol naperi tudi proti nekdanjim domobrancem, ki so v Trstu takrat iskali zavetja pred usodo, ki je doletela njihove soborce v Jugoslaviji in so v Novačanu, znani in razvitti osebnosti takrat že propadle kraljevine, videli upanje za močnega zastopnika:

Toda že pred njegovim prihodom v Trst se je z zloveščim veseljem šušljalo med belogardističnimi begunci, češ, na potu je mož, osebnost, ki bo s svojim genijem potegnil za seboj ljudstvo in narod [...] In ali smemo potemtakem dvomiti, da je bil prav doktor Grad misteriozna osebnost, ki so jo [...] kakor cirkuškega medveda potegnili v naše mesto Angloameričanom uslužno vdani belogardistični begunci?! (Bartol 1957: 21–22)

Popiše tudi njegovo sodelovanje z listom *Demokracija*:

Imenitni mož je vsekakor prišel in takoj razpostavil svoj generalni štab v znani kavarni v sredini mesta.² In že so začeli romati k njegovi mizi in se klanjali njegovemu geniju številni begunci, preizkušeni belogardisti, Hitlerjevi hlapci, četniki in ustaši [...]. Z vsemi se je rokoval [...], češ, jaz sem pravi demokrat ameriškega kova in čeprav sem odkrit nasprotnik »rdečkarjev« [...], bi bil vendarle pripravljen dati kak svoj umotvor tudi v vaše časopisje, proti primerno visokemu honorarju seveda. (Bartol 1957: 22)

Zaplet humoreske je v angažmaju Gradove žene, ki želi na kvesturi prijaviti izginote moža. Ta se je namreč bal, da bi ga ugrabila OZNA in je ženi naročil, naj v primeru, da ga ni domov ob dogovorjeni uri, obvesti policijo. V resnici je doktor Grad

---

2 Gre za kavarno Fabris.

večer preživiljal z novinarjem Jakominom Pertotom (siceršnjim protagonistom Bartolovih humoresk, na nek način pisateljevim *alter egom*). Novinar je na prošnjo ljubljanskih kulturnikov hotel Grada prepričati, da se mu ob vrnitvi v Jugoslavijo ne bo nič zgodilo.

Bartolove humoreske v povoju Trstu niso dosegle želenega odziva med bralci (Borko 1957: 5). *Tržaška novela 1948* je bolj pisateljev sarkastičen pogled na pisateljskega sodobnika in na tista leta v Trstu. Sicer se je na več mestih domiselno ponorčeval iz svojeglave osebnosti Antona Novačana in tedanjih razmer v Trstu, nekatere opazke na njegov račun, udrihanje po tedanjih in nekdanjih političnih nasprotnikih jugoslovanskih komunistov (Hitlerjevi hlapci, ki so jim bile roke krvave do vratu) in prizanesljivost do nove oblasti (zmanjševanje pomena ugrabitev, ki jih je izvajala OZNA), pa se zdijo pretirane in preglašajo humoreskni značaj zgodbe. Našli bi lahko tudi nekaj slogovnih očitkov, kot so dolga naštevanja in pretirana medbesedilnost in citatnost (v zgodbi omeni npr. med drugim Petrarkovo Lauro, *Božansko komedijo*, Nušića in Horacija).

3 Zofke Kvedrove Amerikanci

Življenje Zofke Kveder (1878–1926) je bilo, kot življenje mnogih njenih literarnih junakinj, polno boja, upanja na lepo prihodnost, hkrati pa bridkosti in razočaranj. Pisateljica in publicistka je bila ostra opazovalka sveta, v katerem je živelata. Pisala je o perečih temah, o revščini, položaju žensk in o izseljencih, kar nas bo v nadaljevanju najbolj zanimalo. Živila je v več evropskih mestih, leta 1899 jo je za nekaj mescev zaneslo v Trst. Prijateljevala je z Ivanko Anžič, pozneješo urednico *Slovenke*, in slikarjem Franom Klemenčičem, s katerim je bila menda zaročena, potem pa se je z njim poročila Anžičeva, prijateljstvo med mladima ženskama pa se je končalo. (Mihurko Poniž 2016: 447). Po 1. svetovni vojni je v sicer neobjavljenih delno avtobiografskih literarnih pismih razmišljala o slovenskem boju za kulturni obstanek v mestu. Precej zrel se zdi zapis o Italijanih, za katere pravi, da so imeli povsem enak nacionalni boj proti Avstrijcem ob koncu 19. stoletja v Benečiji in Furlaniji, njihovi borci pa so bili menda pogumnejši od slovenskih (Kveder 2016b: 357).

Čudovit *hommage* je pisateljica mestu izkazala z njegovim opisom v romanu *Nada*, v katerem se naslovna junakinja odpravi na delo v Sv. Križ pri Trstu.

Opis pogleda na mesto se bere kot opis impresionističnega platna. Skoraj celo drugo poglavje je posvetila Trstu in njegovi lepoti, kar priča o tem, da jo je mesto res očaralo:

Ali ko so prišli bližje Trsta, nad Opčino, se je razgrnila pred njenimi očmi ogromna leskeča se planjava. Izpreminjale so se vse boje. [...] Ta krasna temna modrina je bila tako intenzivna, da je Nadi prišlo nehote na misel: če bi pomočila roko v to modro morje, bi bila roka vsa modra. Daleč na obzorju se je delilo nebo in morje v temni jasni črti. Tam je izginjal parnik, velika jadrnica se je svetila belo in je dolgo stala na istem mestu. Doli ob bregu pa je bilo morje posejano z malimi pobrežnimi parniki, z neštevilnimi čolni z belimi, žoltimi in rdečerjavimi jadri. Gibalo se je vse to in svetilo v zahajajočem soncu v kravno zlatih odsevih. (Kveder, 2016c)

Poveden je zlasti opis tržaškega pristaniškega vrveža:

Na obali se vrste kavarne, kjer sede rjavi kapitani dalmatinskih in beneških bark. Na morju ob molih se ziblejo ribiški čolni, barke, bele jadrnice, mali obrežni hitri parniki, med njimi leži tu in tam široko in mogočno prekoceanski parnik s tremi, širimi ogromnimi dimniki. Ves dan hrešči dvigalo, piska para, ves dan izlagajo fakini riž in bombaž, kavo, bambus in kdo ve kaj. Ali v luki, tam je še glasnejše. Tam ni idiličnih ribiških bark, tam ni krilatih jadrnic – sami ogromni, velikanski parniki. Morje je gosto in mastno; zlati, rdeči in zeleni cinki plavajo počasi naokoli. Ogromna parna dvigala izkrcavajo in nalagajo v jednakomernem taktu ogromne tovore. Velikanski trebuhi parnikov so nenasitni, požirajo ure, dneve, in vedno je še prostora. Nekateri so odrti in umazani od zunaj od dolgega pota; druge barvajo, snažijo. Pomorščaki hodijo okoli s tujimi obrazi, s šopki na čepicah, podjetni, pijani ali pa v polnem delu gologlavci, do podpazduhe zavilanimi rokavi in z razpetimi srajcami na prsih. Vse narodnosti se mešajo tu, vse kriči, hiti. V luki pa se na obali širijo dolge ulice skladišč z nepreglednimi kamnitimi hodniki. Pazniki korakajo okrog oglov, povsod vidiš gasilne skrinjice, pričvrščene na zidovih. Milijone stotov kave, riža, sladkorja leži tu. V skladiščih samih vrvi vse od ljudi. In kadar poči opoldne top, se odpro stotera vrata in na tisoče delavk in na tisoče delavev se žene proti izhodu. (Kveder, 2016c)

Zofka Kveder ni nikoli potovala čez lužo, tema ameriških Slovencev, predvsem povratnikov, pa jo je zanimala in je o njej napisala več besedil. V *Naših zapiskih* je leta 1907 objavila članek *Slovenci na tujem*. V njem sicer priznava, da si je marsikateri Slovenec v ZDA finančno opomogel, opozori pa, da se izguba delovnih in sposobnih ljudi ne more poplačati z denarjem, ki ga pošiljajo. Opiše, kako veliko Slovencev v tujini izgubi vez z matično kulturo, tisti, ki pa jo ohranjajo, pa se po njenem identificirajo predvsem z avstrijskim cesarjem in Božjo službo v domačem jeziku, namesto da bi brali slovenske knjige in časopise (Kveder 2018b: 465–471).

Poglejmo še nekaj literarnih del na temo ameriških Slovencev, *vulgo*. Kvedrova je dramo *Amerikanci* dokončala najpozneje leta 1907. Gre za naturalistično dramo, ki se spogleduje z motivom Cankarjeve domovine, ki je ozka dolina šentflorjanska, a vseeno domovina, ki jo je treba ohraniti. Dramski zaplet v slovensko vas pripelje povratnika iz Amerike, ki je tja odšel kot revež in se vrnil kot gospod poiskat svojo

mladostno neuslišano ljubezen v upanju, da ga bo zdaj, ko je oblekel gosposko suknjo, marala. Deklice mu ne uspe zapeljati, namesto tega pa prepriča več vaških fantov, da ni vredno vztrajati v domovini in da naj poskusijo svojo srečo v Ameriki, kjer so vsi enaki in so vredni toliko, kolikor znajo in delajo.

Žagar: Da, radi bi zvedeli, kako se pride v Ameriko.

Amerikanec: Po železnici in morju. Nič lažjega. (Kveder 2018a: 170)

V drami nastopa Pečarica, ki se postavi v bran domovini:

Pečarica: Pa vendar, lepše je, če je človek na svojem. Živiš v svoji hiši, gospodariš na svojem posestvu, sosedje te poznajo. In ko umrješ, vedo ljudje za tvoj grob, spomnijo se včasih na človeka ... Če pa umrješ na tujem, je to žalostno. Kakor da bi kamen vrgel v vodo. Potopi se, voda pa gre naprej ...

Amerikanec: Ha, ha, take besede so za ženske, možu pa ni mar, kdo bo hodil čez njegov grob. Moški hoče imeti svet v rokah, dokler živi. Doma vsi spimo, zunaj, tam v svetu, v Ameriki, tam pa vse živi! In vse je blizu, vse je dosežno. Če si tukaj enkrat berač, si berač za vedno. (Kveder 2018a: 171)

Fantje se kljub prigovarjanju učitelja vendarle odpravijo v Ameriko. Drama se konča tragično s tožbo Ančke, ki ji je Amerika vzela ljubljenega fanta, istočasno pa je domovina izgubila še nekaj svojih.

V črtici *Amerikanec* iz 1905 opiše povratnika iz Amerike, ki v svoje in vaško življenne vnese nekaj dobrih ameriških praks. V *Onkraj morja* o ženi, ki je pred nasilnim možem pobegnila v Ameriko. Črtici *Potovalci in Pot v Ameriko* opisujeta razmere, ki so vladale v dveh največjih evropskih izseljenskih pristaniščih, Bremnu in Hamburgu, ki so se ju veliko posluževali tudi Slovenci. Opisane razmere in stiske ljudi bi lahko prav gotovo preslikali tudi na stanje v Trstu po 1904. Takole o poti do in iz Bremna: »Dva, tri dni in še dlje so potovale sem, deset dni pojde ladja z njimi čez morje in še tam na drugem delu sveta se bo treba voziti po kopnem, dokler ne pridejo do svojega moža ali ljubega ali sorodnika. Daleč za njimi izginja domovina, majhna kakor slaba zvezda na ogromnem nebu.« (Kveder 2016a: 323)

4 Ceciliij

France Bevk v uvodu k avtobiografski pripovedi Cecilija Urbana (1888–1958), ki se je rodil kot Ludvik Oblak in nosi zato njegovo delo naslov *Zgodba o Viku*, potovi, da je zapisal zgodbo le o letih, ki jih je preživel v Trstu in v Italiji, ne pa tudi let med 1. svetovno vojno in revolucijo, ki bi utegnile bralce bolj zanimati (Bevk 1967: 6), za ta članek pa je njegova knjižica kot nalašč. Kljub včasih težki usodi,

ki je zadela mladega Vika, je besedilo napisano optimistično, jezik je preprost in se spogleduje z mladinsko književnostjo, sploh v začetnem delu.

Pisatelj, bibliograf in prevajalec (v zgodbi nosi ime Viko) se je rodil na dan smrti svojega očeta. Ta je bil težak v tržaškem pristanišču in je umrl v nesreči; ko je njegova mati videla njegovo mrtvo telo je doživela šok in fanta nekoliko prezgodaj rodila kar v pristanišču. Tako je bil Viko že od rojstva povezan z morjem in pristaniščem (Urban 1967: 16).

Urban v svoji spominski priповedi preko mladega sebe razloži, zakaj je postal, kar je postal. Svetovljanski Trst v večnarodni monarhiji ga je izoblikoval v izobraženega poliglota, prepričanega komunista, zavednega Slovenca, rusofila in antiklerikalca. Že mladi Viko s prijateljem sanjari o Rusiji, takole mu sošolec Ivan piše v pismu: »Dobro si naredil, da si odšel v Trst zato, ker je tam morje in veliko ladij, in ko bom jaz prišel k tetki na počitnice, se bova lahko vkrcala na ladjo kot mornarčka in odpotovala od tam v Rusijo.« (Urban 1967: 80)

V nadaljevanju izvemo še več o tedanjem pristanišču, Viko dela kot pisar pri plovni družbi. Opiše ga skupaj s Trstom; pristanišče je bilo kot nekakšno mesto v mestu:

Vzdolž morja se je vlekla kot širok, dolg pas obala, v katere krivulji je ležal globok, prostoren zaliv, od koder je bilo slišati tako podnevi kot ponoči hreščanje žerjavov, trušč železa, zvenčanje ladijskih vitlov, kdaj pa kdaj pa je vse to prevpila tuleča sirena. V bližini pomolov so se vlekla dolga, umazana skladišča in so širila vse vrste vnovjav, ter pisarne, krčme, kavarnice, ki so se zelo razlikovale od restavracij in kavarn v mestu. Nad zalivom so ždele visoke, od burje oškrbljene hiše, v katerih so mrgoleli delovni reveži, ki so služili kruh z najrazličnejšim delom v pristanišču. (Urban 1967: 135)

Pripoved sklene z opisom okolice in narodne sestave meščanov. *Zgodba o Viku* se prav tako dotakne problematike izseljevanja. Najprej se v Ameriko izseli sorodnica Jelica. V njeno vas so prišli emigrantski uradniki in nekaj vaščanov prepričali, da so prodali premoženje in odpotovali. Jelica večer pred odhodom parnika večerja pri Vikovi materi, prespati pri njih pa ne sme. Vrniti se mora v pristaniško barako, sicer vozni listki ne bodo veljavni (Urban 1967: 108–109). Urban je v zgodbo vključil več zanimivih podrobnosti iz tedanjega tržaškega vsakdana.

Jelica potuje z ladjo Cunard Line, veliko čezoceanko. Viko je hotel njen odhod opazovati s pomola Marije Terezije, pri tem pa je srečal mlado ukrajinsko deklico Ganusjo, ki se bo z družino izselila v Argentino (Urban 1967: 116–117).

V deklico se zagleda in se v želji, da bi jo še enkrat videl, odpravi gledat odhod njene ladje. Opis odhajajočih in prihajajočih je ganljiv:

Ko je Viko pritekel na pomol, se je ogromna, črna ladja počasi obračala in usmerjala svoj kljun na odprto morje. Krma in desna paluba, obrnjeni k obali, sta bili na gosto polni izseljencev. Množica spremljajočih se je gnetla na pomolu. Eni so se oproščali od ljudi, ki so za vedno zapuščali svoje rodne kraje in se poslavljali od vsega, kar je bilo ljubo njihovemu srcu, in to samo zato, ker se zanje ni našel niti košček kruha [...] Ladja je zadrgetalna, se vzrvnala in se začela oddaljevati od brega. Moški na ladji so sneli klobuke in se globoko priklonili zemlji, ki je bila zdaj od njih že odrezana z jeklenim pasom morja. Tisti, ki so ostali na bregu, so prav tako sneli klobuke in z njimi mahali odhajajočim. Ženske so zajokale, otroci so začeli vpiti. Ne, očitno ni bilo moči potočiti vseh grenkih solza, očitno je bilo, da ni bilo konca joku onesrečenih. (Urban 1967: 120–121)

Prizor poslavljanja prekine Vikova ugotovitev, da je poleg Ganusje na ladji tudi Dalmatinec, ki je nedavno vodil krvavo zatrto stavko v pristanišču, zdaj pa mu je uspelo pobegniti oblastem. Urban v svoje pisanje vpleta tudi duhovite spomine: nekje omeni Tržačana, ki je na svojega psa prilepil rdečo zvezdo, pod rep pa mu je namestil dvoglavega orla. Za sprehajanje tako napravljenega ljubljenčka je seveda dobil zaporno kazneni kazni (Urban 1967: 121).

Leta 1908 je Urban iz Trsta pred zaporno kaznijo pobegnil v Italijo, pisal je za socialistično časopisje, mnogo tudi o slovenski zgodovini. Ime Cecilij naj bi prevezel, ker je uporabil ponarejene listine na ime Cecilijs Urban (izbrisal je le a). Znal je mnogo jezikov, zato se je znašel povsod. Leta 1922 se je odzval povabiliu in se preselil v Sovjetsko zvezo. Tam se je poročil. Dalj časa je delal za Državno založbo, potem pa vodil knjižnico Botaničnega vrta blizu Jalte na Krimu. V ruščino je prevedel več del slovenske književnosti, več del Cankarja, Prešerna in Voranca. Leta 1941 se je ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo kljub visoki starosti javil med prostovoljce rekoč, da se bojuje »za Moskvo in Trst«. Rojstnega mesta ni nikdar pozabil. Svojo Zgodbo o Viku, ki jo je sicer napisal v ruščini, izšla pa je posthumno, je začel z besedami »Posvečam mestu Trstu« (Klopčič 1967).

VIRI IN LITERATURA

France BEVK, 1967: Uvod. *Cecilij Urban: Zgodba o Viku*. Koper: Lipa. 5–6.

Božidar BORKO, 1957: Beseda o »Tržaških humoreskah«. *Vladimir Bartol: Tržaške Humoreske*. 5–10.

Carlo GATTI, 2012: Le navi passeggeri di linea italiane dal 1900 al 1970. [Na spletu](#).

Slovensko gledališče. *Edinost* 45/100. 27. april 1920. 2.

- Aleksej KALC, 2015: Trst kot stičišče prekomorskega izseljevanja pred 1. svetovno vojno. *Dve domovini/Two homelands* 41. 77–88.
- Aleksej KALC idr., 2020: *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije.
- France KLOPČIČ, 1967: Cecilij Urban. *Cecilij Urban: Zgodba o Viku*. Koper: Lipa. 223–237.
- France KLOPČIČ, 1982: Cecilij Urban. Slovenski biografski leksikon. Ljubljana: SAZU. Na spletu.
- Zofka KVEDER, 2016a: Pot v Ameriko. *Zofka Kveder, zbrano delo. Tretja knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC. 322–331.
- Zofka KVEDER, 2016b: Jesenski žarki. *Zofka Kveder, zbrano delo. Četrta knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC. 347–363.
- Zofka KVEDER, 2016c: *Nada*. Wikivir.
- Zofka KVEDER, 2018a: Amerikanci. *Zofka Kveder, zbrano delo. Peta knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC. 149–197.
- Zofka KVEDER, 2018b: Slovenci na tujem. *Zofka Kveder, zbrano delo. Peta knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC. 465–471.
- Katja MIHURKO PONIŽ, 2016: Komentar k rokopisni kratki prozi. *Zofka Kveder, zbrano delo. Četrta knjiga*. Ljubljana: Založba ZRC. 446–453.
- Božena OROŽEN, 1991: *Anton Novačan: 1887–1951*. Celje: Osrednja knjižnica Celje.
- Vladimir BARTOL, 1957: *Tržaške humoreske*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Cecilij URBAN, 1967: *Zgodba o Viku*. Koper: Lipa.
- Andrej VOVKO, 1990: Izseljenstvo. *Enciklopedija Slovenije*. 4. zvezek. Ur. Marjan Javornik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

ABSTRACT

This article intertwines three topics: it describes the stories of three Slovene writers who spent a part of their life in Trieste, dealing with Slovene emigration in their literary works and the role of the Port of Trieste in emigration. Diplomat and politician Anton Novačan settled in Trieste after the Second World War. He was afraid to return to Yugoslavia, fearing for his life because of the new Communist regime there. He later moved to Argentina and was active among Argentine Slovenes. While he did not write about Trieste and emigrants, the events from his life in Trieste were described by Vladimir Bartol in the story *Tržaška novela 1948*. Zofka Kveder lived in Trieste in 1899. She described the Port of Trieste in her novel *Nada* and the issue of emigration to America in several literary sketches, plays, and articles. Cecilij Urban – which was the pen name of Ludvik Oblak – was born in Trieste. His youth was closely connected to the port, and he wrote about it in his work *Zgodba o Viku*, which includes a literary description of the work done in the port and the people waiting for the ship with plans to emigrate. Later, Urban moved to the Soviet Union. This article shows the importance that Trieste and its port hold for Slovene people, emigrants, and literature at the end of the nineteenth and at the beginning of the twentieth century. The city was home to many writers, and it appeared as a motif and theme in their works as well.

Jasna Reščič

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
jasna.r2014@gmail.com

Slovenska založniška dejavnost v Italiji (2010–2019)

Članek predstavi zgodovino in analizira dejavnost treh slovenskih založb v Italiji (Založništvo tržaškega tiska, Mladika in Goriška Mohorjeva družba) v zadnjih desetih letih (2010–2019). Primerja literarnovrstno zastopanost besedil ter razmerje med literarno in neliterarno produkcijo. Raziskuje, kolikšen je delež tiskov v italijanščini in drugih jezikih v primerjavi s slovenskimi. Prikaže razmerje med izvirno slovensko književnostjo, prevodi iz italijanščine ter prevodi iz drugih tujih jezikov. Ob koncu kratko predstavi poreklo avtorjev, ki so jim tri založbe v obravnavanem obdobju izdale največ publikacij. Na podlagi podatkovne analize razbere specifike in trende posameznih slovenskih založb v aktualnem obdobju ter jih poveže z njihovo zgodovino in programom.

Ključne besede: založništvo, Slovenci v Italiji, zamejska književnost, slovenske založbe v Italiji, sodobna književnost

Slovenian Publishing in Italy (2010–2019)

The aim of this article is to present the history and analyse the activity of three Slovenian publishing houses in Italy (Založništvo tržaškega tiska, Mladika, and Goriška Mohorjeva družba) in the last ten years (2010–2019). The research starts with a comparison of literary types published. This is followed by a representation of the proportions of works in Slovenian and in foreign languages. Furthermore, the shares representing Slovenian literature, translations from Italian, and translations from other foreign languages are displayed. Finally, authors with several books published in the last ten years are briefly presented. At the end, the specifics and trends of the three publishers visible in the present time are presented using the results of previous analysis.

Keywords: publishing, Slovenians in Italy, minority literature, Slovenian publishers in Italy, contemporary literature

1 Uvod

Slovenska narodna manjšina v Italiji je največja, najbolje organizirana in najbolj zaščitena avtohtona slovenska narodna manjšina (Radilović 2011: 4). Zamejski Slovenci v Italiji živijo v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini Furlanije - Julijske krajine. Njihovo športno in kulturno društveno življenje je obsežno in razvejano (Radilović 2011: 37). Na območju Furlanije - Julijske krajine delujejo tri slovenske založbe: Založništvo tržaškega tiska (ZTT) in Mladika v Trstu ter

Goriška Mohorjeva družba (GMD) v Gorici. Vse tri svoj knjižni program vsakoletno predstavijo na Slovenskem knjižnem sejmu v Ljubljani. GMD v svojem *Koledarju* letno objavlja Slovensko bibliografijo v Italiji, v kateri so popisane »monografske publikacije, katerih avtor je Slovenec iz Italije, ne glede na državo, v kateri je enota izšla, ki jih je založila slovenska založba v Italiji, ki obravnavajo Slovence ali Slovenijo ali so objavljene v slovenščini in so prav tako izšle v Italiji« (Majovski 2019: 308). Letno bibliografijo slovenskega tiska v Italiji je glede na podatke v Cobissu do leta 2001 vseboval *Jadranski koledar* ZTT. Vse tri založbe samostojno objavljajo svoje bibliografije ob okroglih obletnicah delovanja (prim. Klinec 1967, Inzko idr. 1996, Pahor 2008).

V prvem delu članka sta kratko prikazani zgodovina in trenutna dejavnost vseh treh slovenskih založb v Italiji. V nadaljevanju je predstavljena bibliografija njihovih izdaj zadnjih desetih let (2010–2019). Na osnovi podatkov, pridobljenih iz sistema Cobiss, raziskava ugotavlja, kakšne vrste knjižno gradivo izdajajo v sodobnem času ter ali tri založbe pokrivajo različne recepcjske kroge. Ker so založbe na narodnostno mešanem področju, raziskava ugotavlja, v kolikšni meri so vključene v mednacionalno literarno posredništvo s prevodi (predvsem iz slovenščine v italijanščino in obratno) ter večjezičnimi publikacijami. Hkrati so to založbe, ki omogočajo avtonomni razvoj slovenske književnosti v Italiji. Položaj na obrobju slovenskega etničnega ozemlja je v preteklosti določal njihov založniški program. V kolikšni meri nanj vpliva v času, »ko v nobeni sodobni državi ne moremo več govoriti le o enonacionalni in enojezični književnosti,« (Borovnik 2013: 3) pa poskušamo razbrati iz pričajočega pregleda literarne bere zamejskih založb. S kratkim pregledom profilov pogostejših avtorjev raziskava preverja hipotezo o zasidranosti zamejskih založb v lokalni prostor.

2.1 Založništvo tržaškega tiska

Po drugi svetovni vojni se je v Trstu oblikovala Gregorčičeva družba (sprva Knjižna družba) in že leta 1945 izdala prvi publikaciji (koledar in dramo). Za uvoz svojega tiska v Jugoslavijo je sklenila dogovor z Državno založbo Slovenije (Furlan 1999: 26). Poleg Gregorčičeve družbe je v Trstu pričelo z delovanjem Založništvo Primorski dnevnik, ki je skrbelo za izdajanje periodike. Leta 1948 se je preimenovalo v Založništvo tržaškega tiska (Furlan 1999: 28). Še vedno je bilo specializirano za področje periodike, a je še pred ukinitevijo Gregorčičeve družbe (1953) založilo tudi prve monografske publikacije (Furlan 1999: 29). Po razpustitvi družbe je ZTT od nje prevzel pripravo *Jadranskega koledarja* (Furlan 1999:

29). Kasneje je del ZTT postala Tržaška knjigarna. S seboj je prinesla učbeniški program (Furlan 1999: 29), ki je ostal v založniškem repertoarju založbe. V 60. letih se je ZTT povezal z slovenskimi založbami v Jugoslaviji (Furlan 1999: 29). V okviru dolgoletnega sodelovanja z založbo Drava iz Celovca pa so izhajale tudi večjezične publikacije v slovenščini, italijanščini in nemščini (Furlan 1999: 31). V 70. letih se je uredništvo ZTT razširilo, del založniškega programa pa je pridobil posredniško funkcijo med slovensko in italijansko literaturo, kulturo in družbo s prevodi slovenskih klasikov (Kosovel, Cankar, Prešeren, Levstik) v italijanščino ter z italijanskimi in večjezičnimi zgodovinskimi in družbenimi monografijami (Furlan 1999: 30, 35). Do leta 1984 je ZTT poskrbel za 21 dvojezičnih publikacij, 53 italijanskih ter 32 publikacij v drugih tujih jezikih, največ v hrvaščini (predvsem v sodelovanju z zagrebško založbo August Cesarec), nemščini in angleščini (Furlan 1999: 34, 36). ZTT je tiskal prevodno italijansko in drugo tujo literaturo v slovenščini, tudi aktualne svetovne uspešnice (Furlan 1999: 32). Velik del programa so zajemale gramofonske plošče in kasete, med katerimi so prevladovali zvočni posnetki otroškega leposlovja (Furlan 1999: 31, 34). V programu periodičnega tiska sta se *Primorskemu dnevniku* in *Jadranskemu koledarju* pridružila mesečnik za otroke *Galeb* in polmesečnik *Novi Matajur*. Del svojega programa je ZTT tiskal v Jugoslaviji, da se je izognil omejitvenim uvoznim predpisom (Furlan 1999: 31). Leta 1993 je zaradi finančnih težav ZTT z Založbo Mihelač ustanoval Založbo Devin, ki je izdaje stremljivejše domače literature ter prevodov v slovenščino in italijanščino financirala s prihodki iz komercialnega programa (Furlan 1999: 37). Založba Devin je delovala do leta 1997, ko je ZTT pričel izdajati knjige kot ZTT – EST (Editoriale stampa triestina) (Furlan 1999: 38). Založba se je do leta 1999 (Furlan 1999: 39) predstavila na knjižnih sejmih v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu in Frankfurtu. Poleg vloge pri spodbujanju slovenske ustvarjalnosti v Italiji skrbi za promocijo zamejske literature v matici ter med italijansko skupnostjo, ZTT podpira tudi slovenske znanstveno raziskovalne inštitucije v Italiji z izdajanjem njihovih publikacij (Furlan 1999: 39). Štirje tematski sklopi založbe so: književnost in esejistika, znanstvena dela (narodno vprašanje, zgodovinopisje, literarna zgodovina in teorija, spominska literatura), strokovna dela s področja etnologije in »posebne knjige bibliofilske vrednosti« (N. N. 2019).

2.2 Mladika

Leta 1957 so slovenski katoliški intelektualci v Trstu po zgledu koroške revije *Vera in dom*, pri kateri so sodelovali v okviru pododbora za Primorsko, osnovali

revijo *Mladika* (Roncelli 2020, Pahor 2008: 8). Namen nove revije je bil poročati o kulturni dejavnosti Slovencev v matični državi, zamejstvu in zdomstvu (Roncelli 2020). Med prvimi sotrudniki so bili Jože Peterlin (glavni urednik), Stanko Janežič, Maks Šah, Ljubka Šorli in Vinko Beličič. Kasneje so se jim pri-družili zdomski pesnik Vladimir Kos, Alojz Rebula, Zora Tavčar, Lev Detela, Pavle Merkù in drugi (Roncelli 2020). *Mladika* od svojega nastanka izhaja kot mesečnik desetkrat letno z dvema dvojnima številkama (Pahor 2008: 8). Uredništvo je leta 1976 prevzel Marij Maver in Mladiko vodi še danes (Roncelli 2020). *Mladika* od leta 1976 skrbi za izid *Biltena Draga* (*Zbornik Drage*) pred vsakole-tnimi Študijskimi dnevi Draga (Pahor 2008: 8). Redna priloga *Mladike* je od leta 1982 mladinski list *Rast*, ki ga s svojim delom oblikujejo slovenski višešolci in študenti iz Italije (Roncelli 2020). Leta 1972 je založba prvič razpisala lietararni natečaj, na katerem sprejema slovenske prispevke ustvarjalcev iz matice, zamej-stva in zdomstva (Roncelli 2020). *Mladika* je kot prvo monografsko publikaci-jo izdala pesniško zbirko Brune Marije Pertot *Moja pomlad* leta 1961 (Roncelli 2020). Knjižne izdaje so sicer še nekaj let ostale redke zaradi skromnih finančnih sredstev in zamejenosti na pretežno prostovoljno delo (N. N. 2015). Knjižni pro-gram založbe se je z leti razširil, tako sedaj vsako leto ponudi od 10 do 20 novih naslovov (Roncelli 2020). Program, ki vključuje predvsem knjižno produkcijo Slo-vencev v Italiji (poleg že naštetih še: Boris Pahor, Irena Žerjal, Miroslav Košuta, Evelina Umek, Marko Sosič, Marij Čuk, Boris Pangerc ...), se je po osamosvojitvi Slovenije usmeril k predstavitvi zamejske literature v kulturnem prostoru in na knjižnem trgu v matici (N. N. 2015). Po drugi strani si tudi *Mladika* prizadeva za promocijo slovenske književnosti na italijanskem trgu s posebnim ozirom na ustvarjalnost in prisotnost Slovencev v Trstu. V tem okviru skrbi za literarne pre-vode v italijanščino, med katerimi je antologija *L'altra anima di Trieste*, ter za zgodovinske monografije v italijanščini (N. N. 2015). V slovenščini poleg lepo-slovja za odrasle tiska knjige za otroke, spomine, domoznanska in zgodovinska dela (Roncelli 2020). Založba je redno prisotna na Slovenskem knjižnem sejmu v Ljubljani, dva njena romana sta bila nominirana za nagrado kresnik, knjiga s prevodom dveh novel Cirila Kosmača pa je bila nagrajena v Rimu (N. N. 2015). Marij Maver je leta 2011 prejel Schwentnerjevo nagrado. Letno poročilo o dejav-nosti *Mladike* objavlja *Koledar GMD* (Roncelli 2020).

2.3 Goriška Mohorjeva družba

Leta 1919 je Anton Gregorčič v Gorici ustanovil katoliško knjižno društvo Go-riška matica. Nastalo je zaradi negotove prihodnosti uvoza slovenskih knjig iz

novonastalih Kraljevine SHS in Avstrije (Klinec 1967: 10). Pred prvo svetovno vojno je zahodni del slovenskega etničnega ozemlja v okviru Avstro-Ogrske s slovenskim katoliškim tiskom oskrbovala najstarejša slovenska založba Družba svetega Mohorja iz Celovca (Klinec 1967: 9), ki se je bila leta 1919 zaradi vojnih političnih sprememb primorana umakniti iz Celovca na Prevalje (Dolenc - Bordon v Kert 2019). Goriška matica je svoje založniško delo pričela s *Koledarjem za prestopno leto 1920* (Marušič 1996: 94). Goriška Mohorjeva družba je bila ustanovljena leta 1923 in je od liberalizirajoče se Goriške matice prevzela skrb za katoliški tisk (Marušič 1996: 95, 101). Ker je bila GMD organizacijsko verska bratovščina, kljub slovenski programski usmerjenosti v času fašizma ni bila razpuščena ali prepovedana, saj jo je varoval leta 1929 sklenjeni konkordat med Mussolinijevim vlado in Vatikanom (Marušič 1996: 101, 103). Vseeno so jo v času fašistične oblasti prizadele državne zaplembe knjig ter kazni za razpečevalce, ki so bili večinoma duhovniki (Marušič 1996: 103). Med leti 1941 in 1944 se je njena založniška dejavnost prekinila, s koncem druge svetovne vojne pa je zopet pričela urejati in izdajati sprva le koledar. Kasneje so se mu pridružile knjige v okviru vsakoletne knjižne zbirke. Kmalu po vojni je pričela sodelovati s Celovško Mohorjevo družbo, nekaj desetletji kasneje pa še s Celjsko MD. Po letu 1985 se je okreplilo sodelovanje vseh treh Mohorjevih družb (Marušič 1996: 115). V 60. letih je v uredništvu GMD v sodelovanju z novogoriškim bibliotekarjem Marijanom Brecljem izhajal *Primorski slovenski biografski leksikon* (Marušič 1996: 113). V začetku 90. letih, ko je pričela izhajati zbirka Naše korenine, se je založniški program usmeril k poljudnoznanstvenim delom z domoznanskimi temami (Marušič 1996: 114). V istem času je postala GMD s svojimi knjigami prisotna tudi v Jugoslaviji v okviru knjižnih predstavitev, ki so potekale pretežno na Primorskem (Marušič 1996: 115). Leta 1989 se je prvič predstavila na knjižnem sejmu v Ljubljani. Deset let kasneje je Celjska MD postala uradni zastopnik in uvoznik knjig GMD v Republiki Sloveniji (Melinč 2005: 31). GMD se je leta 1993 organizacijsko preoblikovala v Zadrugo Goriško Mohorjevo, ki je pod svoje okrilje združila časnik *Katoliški glas* (kasneje *Novi glas*), otroški mesečnik *Pastirček* in GMD, ki od tedaj izdaja knjige tudi izven redne letne zbirke (Marušič 1996: 115). Marušič (1996: 117) je v svojem pregledu prav tem izdajam napovedal svetlo prihodnost, ki jo dejavnost GMD v zadnjih dvajsetih letih uresničuje. GMD letno pripravlja zbirko treh ali štirih knjig, med katerimi je ena *Koledar GMD*,¹ v katerem je med

¹ *Koledar* je samostojna periodična publikacija, ki vsebuje koledarski del opremljen s fotografijami, obsežnejši del pa predstavljajo članki o aktualnih cerkvenih, družbenih in zgodovinskih temah, poezija ter kronikalni zapisi o dejavnostih slovenske narodne skupnosti v Italiji v preteklem letu, zaradi katerih so *Koledarji GMD* pomemben zgodovinski vir.

drugimi članki redno tudi poročilo o dejavnosti GMD, *Pastirčku* in *Novem glasu* v preteklem letu (Češčut 2020). M. Melinc (2005: 53) ugotavlja, da GMD redno izdaja knjige za otroke, manj je leposlovja za odrasle, prevladuje pa neliterarna in polliterarna produkcija. Uredniško delo GMD opravljajo z izjemo ene redno zaposlene osebe prostovoljci (Češčut 2020).

3 Bibliografski pregled

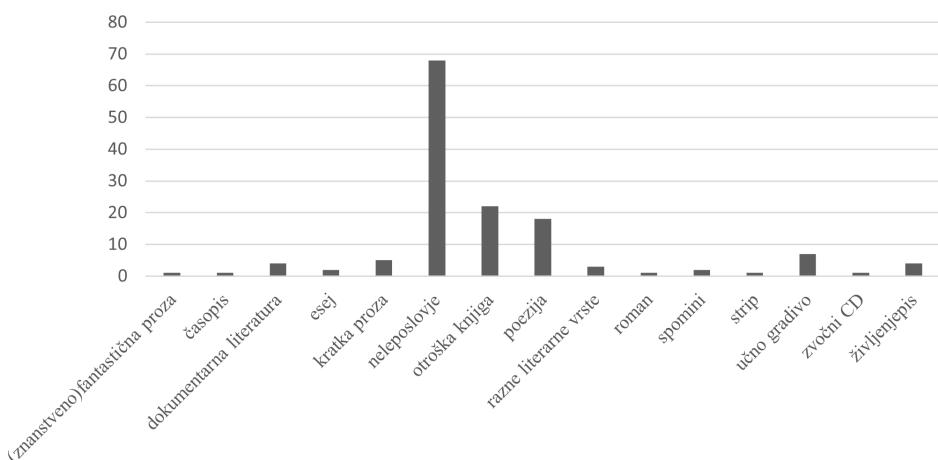
Bibliografski podatki o gradivu, ki so ga v letih 2010–2019 izdale slovenske založbe v Italiji, so pridobljeni iz sistema Cobiss. Uporabljen je bil način izbirno iskanje s kriterijem založnik (Založništvo tržaškega tiska, ZTT, Mladika, Goriška Mohorjeva družba, Zadruga Goriška Mohorjeva). Iz pridobljenih podatkov za Mladiko so ročno izločene bibliografske enote, ki niso izšle pri tržaški Mladiki (knjige ljubljanske založbe Mladika in raziskovalne naloge, ki jih je založila OŠ Mladika s Ptuja).

3.1 Vrsta gradiva

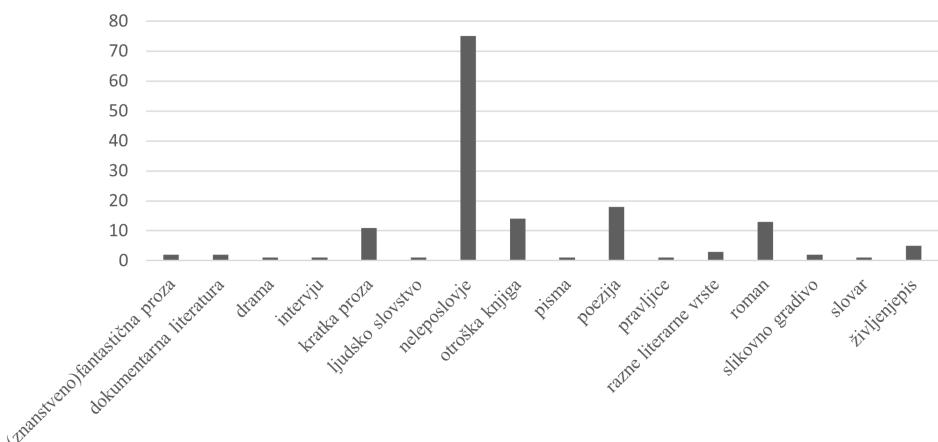
Upoštevane so označbe za vrsto gradiva, ki so navedene v Cobissu. Bibliografske enote z oznakami za neliterarne vrste (npr. dokumentarna literatura, priročnik, znanstvena monografija, zbornik) ali oznako neleposlovje ter enote, za katere je iz podatkov v drugih kategorijah (naslov, podnaslov, predmetne oznake) mogoče ugotoviti, da so neleposlovne, so poenotene pod oznako neleposlovje, saj se raziskovalno vprašanje omejuje na literarno produkcijo. Gradivo z oznakami kot so življenjepis, spomini ipd. je vključeno med neleposlovje, če nima dodatne oznake leposlovje. Ker gre v slednjem primeru najverjetnejše za izraziteje literarizirane polliterarne tekste, so na grafikonu predstavljene z lastnimi stolpci (npr. življenjepis, spomini).

Malo manj kot polovico programa vseh treh založb obsega neleposlovno gradivo. Kot je razvidno iz programskega usmeritev in zapisov o enotah v Cobissu prevladujejo publikacije z lokalnozgodovinskimi, literarnoteoretičnimi, domoznanskimi in drugimi temami, nanašajočimi se na narodno manjšino v Italiji. Med publikacijami vseh treh založb je opazen delež otroškega leposlovja. V to kategorijo so vključene slikanice ter poezija, proza (in dramatika) za šolske otroke. Izmed leposlovja za odrasle so stalnica vseh treh založb poezija, kratka proza in življenjepisi, ki sicer tvorijo tudi velik delež neleposlovnega programa. Najizrazitejša zastopanost življenjepisov in spominov je v obeh kategorijah pri GMD tudi po zaslugu

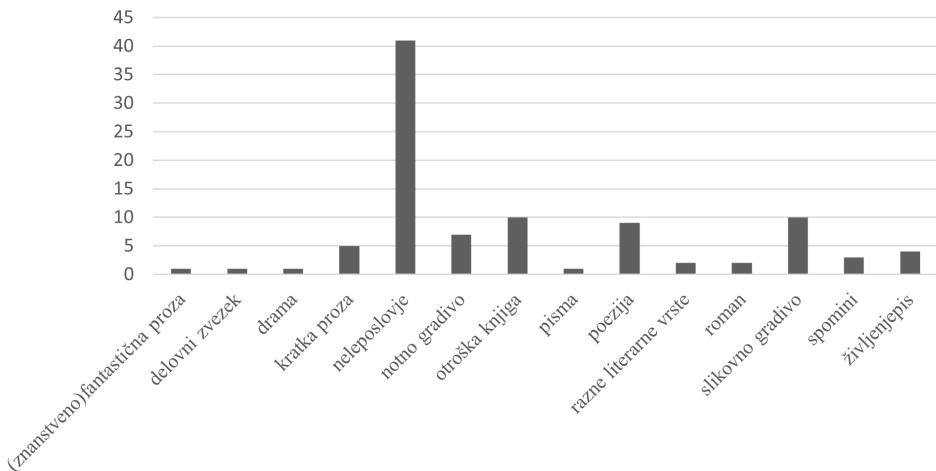
zbirke Naše korenine. Romani so redno le v programu Mladike. Slikovno gradivo v programu GMD prispevajo vsakoletni *Koledarji GMD*. Z izjemo pesmarice *Pesmi za mlada grla* slovenskega zamejskega skladatelja Patricka Quaggiata je notno gradivo, ki ga je GMD leta 2016 sistematično izdala kot samostojne bibliografske enote, glasbena zapaščina duhovnika in nekdanjega člana književnega odseka GMD Filipa Terčelja (1892–1946) (Novak 2013).

Grafikon 1: Vrsta gradiva ZTT.

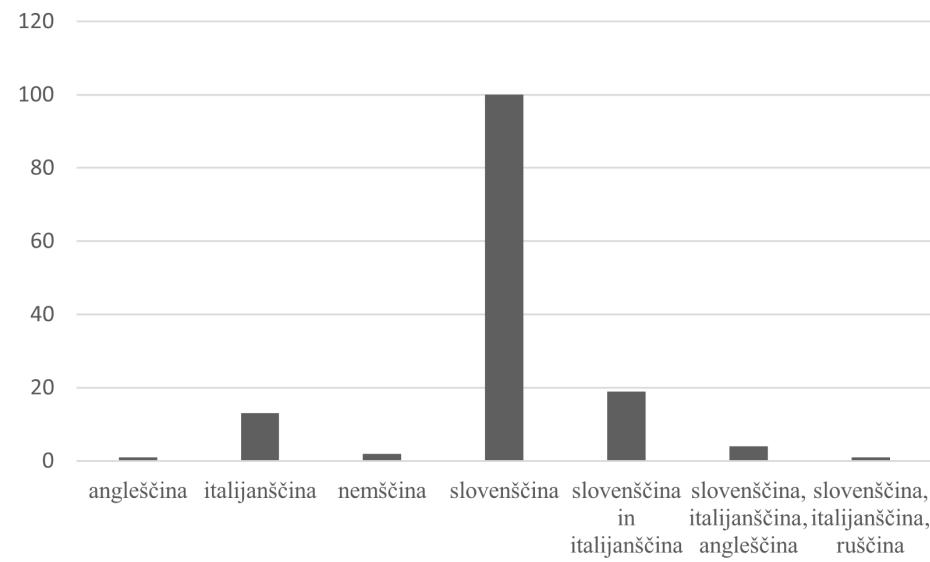
Grafikon 2: Vrsta gradiva Mladika.

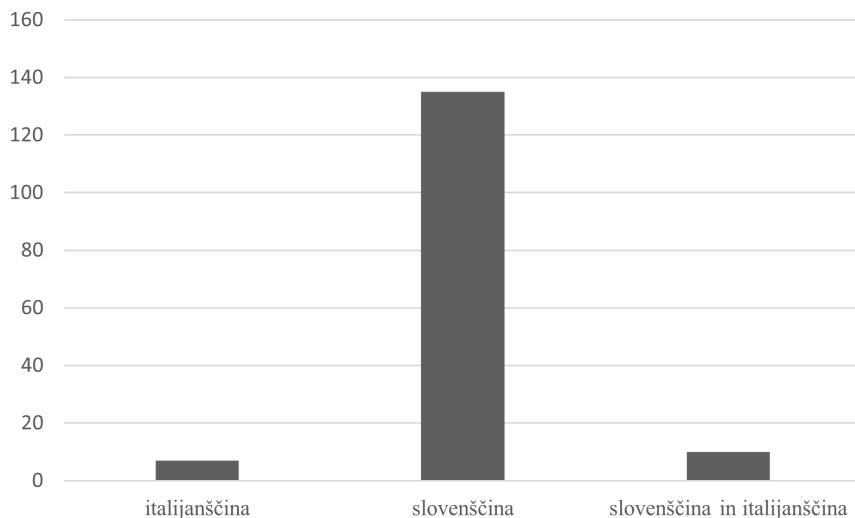
Grafikon 3: Vrsta gradiva GMD.

3.2 Prevodi in kulturno posredništvo

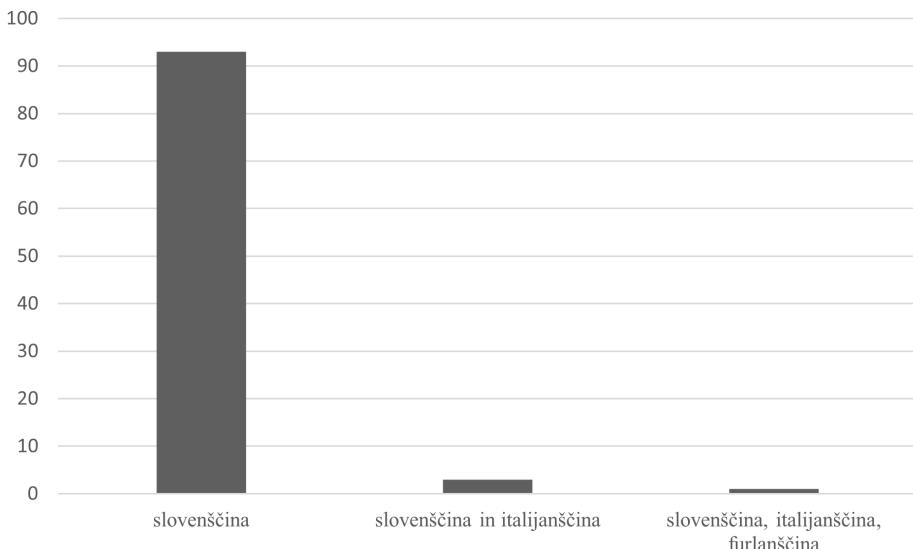
Naslednji trije grafikoni prikazujejo razporeditev knjižnega gradiva po jezikih. Vse tri založbe so v obravnavanem obdobju tiskale največ knjig v slovenščini. Sledijo dvojezične publikacije v slovenščini in italijanščini. ZTT in Mladika sta del založniškega programa namenili gradivu tiskanemu v italijanščini, ki ga pri GMD ni. ZTT je izraziteje usmerjen k tujejezičnim izdajam, s čimer nadaljuje tradicijo preteklega stoletja. Nemške publikacije so še vedno sad sodelovanja z Založbo Drava, drugače pa je s hrvaškimi izdajami, ki jih v zadnjih desetih letih ni bilo. Trijezični publikaciji v slovenščini, furlanščini in italijanščini ter v slovenščini, ruščini in italijanščini sta izšli priložnostno, medtem ko so trijezične izdaje, ki poleg slovenščine in italijanščine vključujejo angleščino, glede na njihovo frekvenco del rednega programa ZTT.

Grafikon 4: Jezik ZTT.

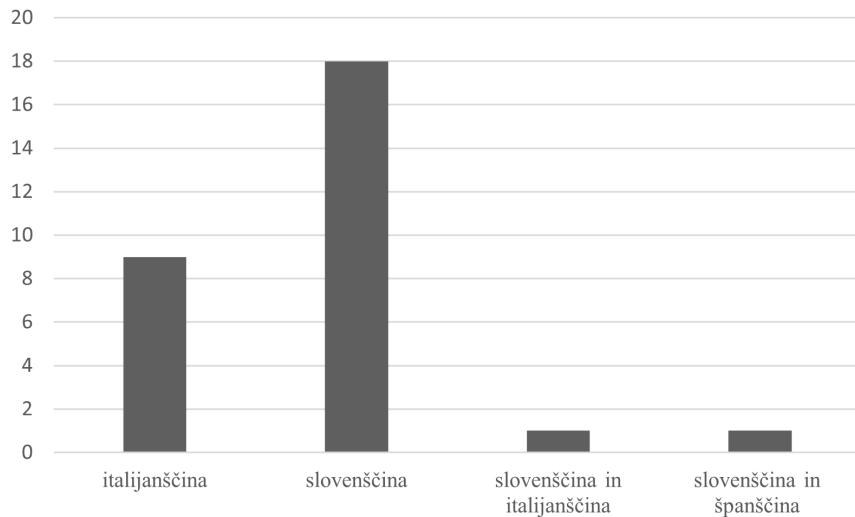

Grafikon 5: Jezik Mladika.

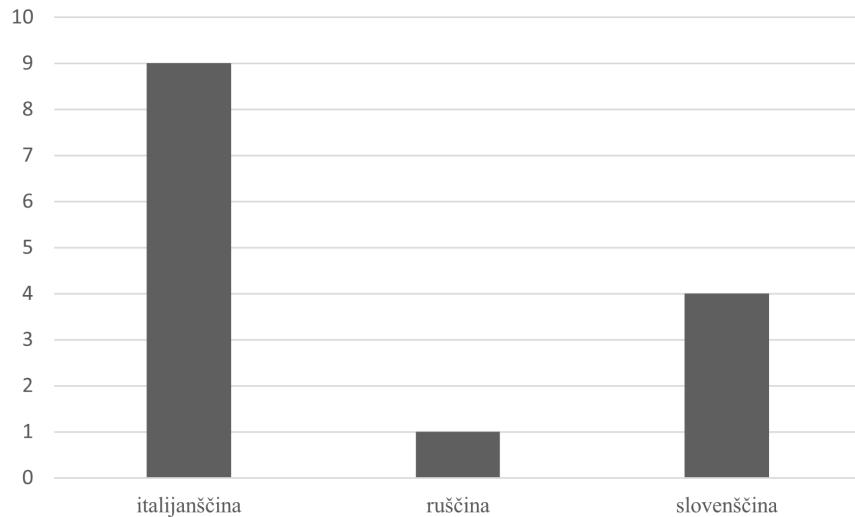

Grafikon 6: Jezik GMD.

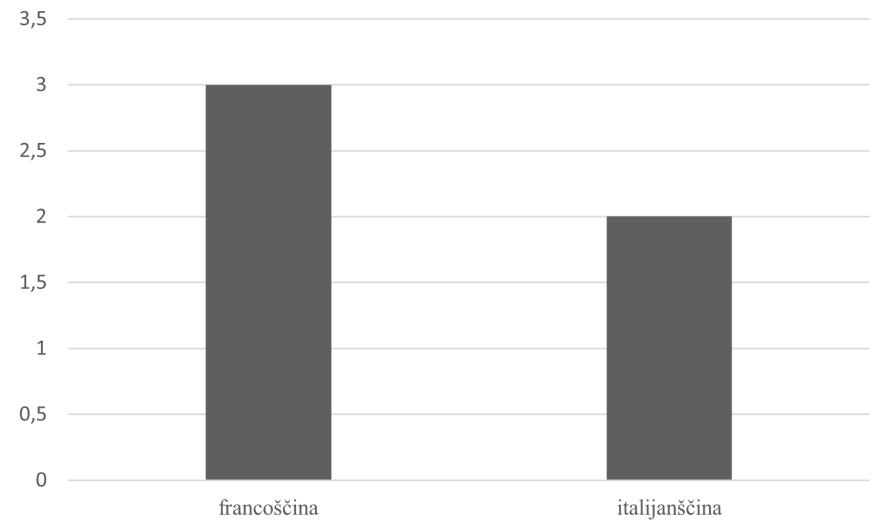
Sledeči grafikoni prikazujejo izvirne jezike prevodnih del. ZTT izda največ prevodov iz slovenščine v italijanščino, kar se sklada z usmeritvijo programa v promocijo slovenske literature in slovenstva v italijanski skupnosti. Za polovico manj je pri ZTT slovenskih prevodov iz italijanščine. Pri Mladiki je razmerje obrnjeno. Mladika je v zadnjih desetih letih nagovarjala predvsem slovenskega (zamejskega) bralca, v manjši meri njegovega italijanskega someščana. GMD v tem časovnem obdobju ni pripravila nobenega prevoda iz slovenščine. Izdala je dva prevoda iz italijanščine. Prevodi iz drugih jezikov (ne italijanskega ali slovenskega) so povezani s priložnostnimi izdajami in niso del rednega programa založb. ZTT je pripravil publikacijo s spremno besedo, prevedeno iz španščine, Mladika je iz ruščine prevedla zgodovinsko publikacijo o prisotnosti ruske flote v Trstu, prevode iz francoščine pa vsebujejo tri knjige GMD s spomini misjonarja Pedra Opeke.

Grafikon 7: Jezik izvirnika ZTT.

Grafikon 8: Jezik izvirnika Mladika.

Grafikon 9: Jezik izvirnika GMD.

3.3 Najpogostejši avtorji

Zaradi kratkega časovnega razpona raziskovanega obdobja prevladujejo avtorji s po eno izdano publikacijo. Med avtorji z več publikacijami so pri ZTT Erika Bezin (8 enot), Lojze Wieser (7), Alenka Rebula in Maša Ogrizek (5), Ester Derganc, Ace Mermolja, Klavdij Palčič, Vili Prinčič, Marija Puntar (vsak po 4). Erika Bezin je avtorica vodiča *Kako lep je Trst*, ki je izšel v več ponatisih ter prevodih v italijanščino in angleščino. Lojze Wieser je koroški Slovenec, njegove knjige za otroke so izšle v več jezikih v sodelovanju ZTT in Drave. Večkratne zapise v Cobissu imajo predvsem avtorji večkrat ponatisnjениh ali dotiskanih publikacij, avtorji učnega gradiva ali leposlovja za otroke. Večina izmed njih živi in ustvarja v slovenskem zamejstvu. Pri Mladiki so največ izdajali Miroslav Košuta in Alojz Rebula (vsak po 6), Marij Čuk in Evelina Umek (4), Milan Gregorič, Boris Pangerc, Marija Pirjevec, Robert Šabec in Bruno Volpi Lisjak (3). Štirim najplodnejšim avtorjem Mladike zadnjih desetih let je založba izdala raznoliko gradivo (poezija, romani, otroške knjige, neleposlovje itd.), malo je ponatisov. Med izdanimi knjigami so Rebulovi romani v slovenščini in prevodi njegovih del v italijanščino. Vsi štirje avtorji so tržaški Slovenci. Pri GMD, ki letno izda najmanj publikacij, so izšle po 3 knjige Draga Štoke in Danijela Čotarja. Med njimi je en ponatis. Oba avtorja živita v slovenskem zamejstvu, Štoka v Trstu, Čotar pa na Goriškem, kjer ima GMD svoj sedež.

4 Zaključek

Dve večji izmed treh slovenskih založb delujeta v Trstu, kar dokazuje, da je mesto kulturni center Slovencev v Italiji. GMD je pomembno vlogo odigrala predvsem v času fašizma, ko je kot edina slovenska založba obdržala pravico razširjanja knjig in tako prispevala k ohranjanju slovenske kulture kljub raznarodovalni državni politiki. Po vojni se je z demokratizacijo in odprtjem novih slovenskih založb njen pomen za celotno slovensko skupnost zmanjšal. Kljub razširitvi programa izven redne letne zbirke je danes najmanjša izmed treh založb. Kot nekdanja verska družba je ostala najizraziteje katoliško usmerjena. Nazorska opredelitev je GMD in Mladiki do poznih osemdesetih let preprečevala uvoz knjig v Jugoslavijo, tako da sta se šele v zadnjih tridesetih letih posvetili tudi promociji svojih avtorjev na slovenskem trgu. Nasprotno je ZTT že od svojega nastanka skrbel za predstavitev zamejske književnosti v matici in iskal povezave z založbami v Jugoslaviji, pa tudi Avstriji. S prevodi in tujejezičnimi izdajami je ZTT vzpostavil medkulturni dialog, ki ga na enak način vzdržuje še danes. ZTT je bil z velikim številom izdanih knjig letno ter raznolikim založniškim program, ki sega na področje periodike, leposlovja za odrasle in otroke, učnega gradiva ter znanstvenega tiska raziskovalnih inštitucij, najdejavnejša založba v drugi polovici prejšnjega stoletja. V zadnjih desetih letih pa ga je po skupnem številu naslovov prehitela Mladika. Njen program je izraziteje odprt mladim in novim avtorjem z listom *Rast* in vsakoletnim natečajem. Mladika izda tudi največji delež daljše pripovedne proze. GMD izdaja predvsem neliterarno in polliterarno dokumentarno gradivo in pričevanja. *Koledar GMD* je pomemben zgodovinski vir. Založbe prvenstveno publicirajo izvirna dela slovenske manjšine, večina njihovih avtorjev živi na Tržaškem ali Goriškem, vendar sodelujejo tudi s Slovenci iz širše primorske regije in drugih delov Slovenije, Mladika in GMD pa v svoj program redno vključuja tudi dela pretežno katoliško usmerjenih izseljencev.

VIRI IN LITERATURA²

Silvija BOROVNIK, 2013: Zamejska književnost? Manjšinska književnost? *Jezik in slovstvo* 58/4. 3–4.

Marija ČEŠČUT, 2020. Pogovor. Solkan. 20. 7. 2020.

Aleksandra FURLAN, 1999: *Vloga slovenske založbe »Založništvo tržaškega tiska« za zamejske Slovence v Italiji*. Diplomska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Valentin INZKO idr., 1996: *Družba sv. Mohorja: Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995)*. Celje, Celovec, Gorica: Mohorjeva družba Celje, Mohorjeva družba Celovec, GMD.

Jožko KERT (ur.), 2019: *Mohorjeva družba na Prevaljah: Stota obletnica prihoda Mohorjeve iz Celovca na Prevalje (1919–1927)*. Zgibanka. Prevalje: Kulturno društvo Mohorjan, Občina Prevalje.

Rudolf KLINEC, 1967: *Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe*. Gorica: GMD.

Ksenija MAJOVSKI, 2019: Slovenska bibliografija v Italiji za leto 2018. *Koledar 2020*. Ur. Erika Jazbar. Gorica: GMD. 308–348.

Branko MARUŠIČ, 1996: Goriška Mohorjeva družba. *Družba sv. Mohorja: Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru (1851–1995)*. Celje, Celovec, Gorica: Mohorjeva družba Celje, Mohorjeva družba Celovec, GMD. 93–117.

Maja MELINC, 2005: *Motiv smrti v delih Goriške Mohorjeve družbe*. Gorica: GMD.

N. N., 2015: O nas. Založba Mladika, Trst. Na spletu.

N. N., 2019: O založbi. Založništvo tržaškega tiska. Na spletu.

Vilko NOVAK, 2013: Terčelj, Filip (1892–1946). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Na spletu.

Magdalena PAHOR, 2008: *Bibliografsko kazalo Mladike: Letniki I–L 1957–2006*. Trst: Mladika.

Darja RADILOVIĆ, 2011: *Slovenski zamejci in njihova društva*: Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za upravo. Tudi na spletu.

Nadia RONCELLI, 2020: Podatki o Mladiki. Korespondenca po e-pošti. 22. 7. 2020.

---

² Zahvaljujem se dolgoletni urednici in odbornici GMD Mariji Češčut, ki me redno seznanja s kulturno dejavnostjo slovenske manjšine v Italiji in mi je z nasveti pomagala pri zbiranju podatkov za članek, ter urednici Mladike Nadiji Roncelli za podatke o založbi Mladika.

SUMMARY

In the Italian border region Friuli Venezia Giulia, which is inhabited by the autochthonous Slovenian minority, three Slovenian publishing houses can be found. Two of them, Založništvo tržaškega tiska (ZTT) and Mladika, are situated in Trieste, which is important as a Slovenian cultural centre, while Goriška Mohorjeva družba (GMD) has its place in Gorizia. GMD is the oldest of the three and played an important role in the time of fascism, when it was the only distributor of Slovenian books not banned by the government. After the Second World War, GMD lost its importance for the Slovenian community in Italy, while new publishers emerged. Today, GMD mainly publishes non-fictional books about local history, memoires, and diaries. Its annual publication *Koledar GMD* is an important historical source of activities in the Slovenian community in Italy. ZTT was the largest Slovenian publisher in Italy in the second half of the 20th century. It cooperates with publishers in Slovenia, Austria, and Croatia, and also publishes books in different foreign languages. With Italian translations of Slovenian classics and Italian books about the Slovenian minority, ZTT maintains intercultural dialogue. ZTT issues the daily *Primorski dnevnik* and other periodicals. Mladika emerged as a periodical with the same name after World War II, and only later started to issue books. Mladika publishes *Rast*, a periodical for young authors, and organises an annual literary competition. In this way, Mladika is open to new and young writers. All three publishers mostly cooperate with Slovenian authors living in Friuli Venezia Giulia.

Sodelajoče ustanove pri organizaciji simpozija Philoslavica 2020:

ŠTUDENTSKA SEKCIJA SLAVISTIČNEGA
DRUŠTVA SLOVENIJE

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta

UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI TRIESTE
Dipartimento di Scienze Giuridiche, del Linguaggio,
dell'Interpretazione e della Traduzione

Izid zbornika je finančno podprt
Študentski svet Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Arcticae ho

E LAT

OLANA LI

INAE LING

nmodata, Vnde
lonicæ, Boënicæ

Dalmatica & C

facilè de

RAE MITTVN

, tabella aliquot
cam, & in his R

viticam O

coni

A D A M I

— — — — —

KPHM

KH ИЗНКЬ СП

ЕИК8 888188

— — — — —

i jesik bode Bo

is lingua confiteb

γλῶσσα ἔξομολ

VV IT

ANNO M